

Міністерство освіти та науки України

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-
ДОРОЖНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА БІЗНЕСУ

Кафедра економічної теорії і права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

по курсу

«Основи екологічного права»

Харків 2005

ПЛАН

- Тема 1: Поняття і система екологічного права України.
- Тема 2: Конституційні основи та інші загальні джерела екологічного законодавства і права України.
- Тема 3: Екологічно-правовий статус людини і громадянина.
- Тема 4: Правові основи управління і контролю в екологічній сфері.
- Тема 5: Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства.
- Тема 6: Основні інститути та джерела природоресурсового законодавства і права України.
- Тема 7: Основні джерела природоохоронного законодавства і права України.
- Тема 8: Основні джерела законодавства про екологічну безпеку населення і безпечність довкілля.
- Тема 9: Міжнародне екологічне право та співробітництво України в екологічній сфері.

Тема 1: ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Відтоді як з'явилося людство, виникає й постійно існує взаємозв'язок людини і природи, забезпечується сприятливе для її існування навколишнє середовище. Однак поступово такі негативні явища в цій взаємодії, як вичерпання природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, порушення екологічних зв'язків у екосистемах починають призводити до екологічної кризи та інших катастрофічних явищ. Одним із прикладів таких явищ можна назвати Чорнобильську катастрофу, внаслідок якої проживання людей на великих територіях не тільки України, а й інших країн, зокрема Білорусі, Російської Федерації, стало неможливим або й небезпечним.

Тому й виникає така система знань, як екологія, що вивчає взаємодію суспільства з навколишнім середовищем. Термін "екологія" походить від грецьких слів "йокос" — будинок, житло і "логос" — наука, тобто наука про місце проживання. Цей термін був запропонований

ще в 1866 р. німецьким біологом Геккелем для означення науки про взаємодію живих організмів, у тому числі й людини, між собою і середовищем проживання.

Поряд з економічними, біологічними, технічними та іншими напрямками розвитку екології виникають і розвиваються правові питання в екологічній сфері, тобто в галузі екології. На державному рівні приймаються нормативно-правові акти, які регулюють раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього середовища від забруднення і спрямовані на захист життя та здоров'я населення від небезпечних природних явищ, тобто на забезпечення екологічної безпеки для людини і середовища, що її оточує. Так поступово складається система однорідних правових норм і правових інститутів, яка дістала назву *екологічного права*.

Однак така назва з'явилася тільки останніми роками, а досі вживалися різні терміни: "правова охорона природи", "природоресурсове право і правова охорона природи", "природоохоронне право", "правова охорона навколишнього середовища" та ін. Ці терміни характеризують назву певних груп правових норм і правовідносин і можуть вживатися й сьогодні. Проте найбільш узагальнюючим терміном, який охоплює всю багатоманітність правовідносин у сфері взаємодії суспільства і навколишнього середовища, є "екологія", а отже й "екологічне право".

Екологічне право вживають у різних значеннях: як галузь права, як галузь юридичної науки і як дисципліну, що її вивчають у навчальних закладах.

В екологічній сфері діє комплекс правових норм, що регулюють екологічні відносини. Крім екологічних норм він охоплює також певні правові норми, що належать до інших галузей українського права (конституційного, адміністративного, господарського тощо).

Екологічне право як галузь права — це сукупність встановлених державою правових норм і правовідносин, спрямованих на охорону навколишнього середовища та природних комплексів, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки людини та її оточення.

Єдині екологічні правовідносини, специфічні об'єкти цих відносин, а також відповідні джерела права створили основу для розвитку екологічного права як комплексної галузі українського права.

Первинним елементом, цеглинами екологічного права як галузі права й підставою для виникнення екологічно-правових відносин безумовно є екологічно-правові норми.

За юридичними ознаками екологічні норми поділяються на три великі групи: природоохоронні; екологобезпечного значення, пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів. За юридичною силою екологічні норми поділяються на законодавчі та підзаконні; за обсягом правового регулювання — комплексні та галузеві; за змістом юридичних приписів — заборонні, попереджувальні, відновлювані, заохочувальні та

каральні. Крім норм матеріального права в екологічній сфері застосовуються також норми процесуального характеру.

Правові акти про охорону природи та навколишнього середовища мають спільні предмет, об'єкт, принципи, цілі та інші ознаки, які й утворюють **природоохоронне** законодавство і право.

Від природоохоронних відрізняються правові акти й норми, пов'язані з раціональним використанням і відтворенням окремих природних ресурсів. Такі правові акти і норми об'єднуються в систему, яка утворює **природоресурсове** законодавство й право.

Екологічні норми права регулюють суспільні відносини, які мають характер екологічних правовідносин. Ці правовідносини мають відповідні суб'єкти і об'єкти. Підставою виникнення екологічних правовідносин є юридичні факти.

Об'єктами екологічного права є навколишнє середовище та його елементи: земля, надра, води, ліси, атмосферне повітря, тваринний світ, природно-територіальні комплекси та ін. Природа розглядається як інтегрований і диференційований об'єкт правової охорони.

Інтегрованим об'єктом є природа як комплекс, що містить усі природні елементи матеріального світу.

Як диференційований об'єкт охорони природа поділяється на природні об'єкти та природні ресурси (природні багатства).

Юридичною основою (базою) для екологічного права як самостійної галузі права є екологічне законодавство, що постійно розвивається і вдосконалюється. Екологічне законодавство також складається з окремих галузей та правових актів, що регулюють споріднені суспільні відносини в екологічній сфері: земельне, про надра (надрове), водне, лісове, атмосферне, про тваринний світ, природно-заповідний фонд, екологічну експертизу, охорону навколишнього середовища та ін. Проте не всі наведені складові екологічного законодавства сформувалися як відповідні галузі чи інститути екологічного права.

Екологічне право має чітко визначений предмет правового регулювання, який відрізняє його від інших галузей права.

Предмет екологічного права — це врегульовані нормами права суспільні відносини щодо охорони навколишнього середовища, збереження, відтворення та раціонального використання природних ресурсів (екосистем) і забезпечення екологічної безпеки населення. Предмет екологічного права характеризується ширшим колом суспільних відносин (природоресурсове, земельне право), наявністю природних та інших об'єктів і екологічних зв'язків між ними, які входять до середовища, що оточує людину.

Екологічне право як галузь права базується на принципах, що поділяються на загальноправові та спеціальні (особливі).

Серед *загальноправових* розрізняють принципи народовладдя, гуманізму, соціальної справедливості, законності в екологічній сфері та ін.

До *спеціальних* (особливих) принципів, що передбачаються екологічним законодавством України, належать такі:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість дотримання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;
- гарантування екологічно безпечного середовища для життя й здоров'я людей;
- запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього середовища;
- екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;
- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;

- науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього середовища;
- обов'язковість екологічної експертизи;
- гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього середовища, формування у населення екологічного світогляду;
- науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище;
- безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;
- стягнення плати за забруднення навколишнього середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища;
- вирішення питань охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічний стан;
- поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього середовища;
- розв'язання проблем охорони навколишнього середовища на основі широкого міждержавного співробітництва.

Предметом екологічного права як галузі юридичної науки є дослідження екологічних проблем, норм, інститутів та екологічних правовідносин. Тривалий час наукові дослідження проводилися в межах аграрно-правових наук, у монографічних дослідженнях земельного, гірничого, лісового права (Г. А. Аксеньонок, М. Д. Казанцев, П. Д. Індиченко та ін.).

З часу прийняття закону про охорону природи в 1960 р. природоохоронні проблеми стали самостійним предметом досліджень. З 1958 р. проф. О. С. Колбасов почав досліджувати ці проблеми; розроблено навчальні посібники з правової охорони природи. Велику роль відіграли також дослідження інших учених-юристів колишнього Радянського Союзу (О. М. Колотинської, Г. М. Полянської, В. В. Петрова, Б. В. Єрофєєва, М. О. Заславської, О. Є. Луньова та ін.).

В Україні такі дослідження почали здійснювати у юридичних навчальних закладах Києва, Харкова, Львова, Одеси, в Інституті держави і права НАН України. Одними з перших ці проблеми почали досліджувати проф. В. Л. Мунтян, акад. Ю. С. Шемшученко (Київ), Н. І. Тітова (Львів), Ю. О. Вовк, В. В. Гречко, Є. М. Кутін, В. О. Чуйков (Харків).

Вагомий внесок у розробку комплексних екологічних проблем, окремих галузей та інститутів екологічного права в Україні зробили також доктори юридичних наук В. К. Попов, О. П. Гетьман (Харків), С. М. Кравченко (Львів), Б. Г. Розовський (Луганськ), А. А. Погрібний (Одеса), В. З. Янчук, В. І. Семчик, В. Ф. Висоцький, В. І. Андрейцев, Н. Р. Малишева (Київ), а також учені-юристи Інституту держави і права НАН України, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Української юридичної академії (Харків), Міжрегіональної Академії управління персоналом, Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут", Одеського юридичного інституту, юридичні, наукові та навчальні заклади багатьох міст України.

Велику роль у координації наукових досліджень в екологічній сфері відіграють екологічно-правові секції, які діють у системі Академії правових наук України та Української академії екологічних наук.

Екологічне право як навчальна дисципліна вивчає різноманітні інститути екологічного права як галузі права та юридичної науки.

Орієнтовний тематичний план вивчення курсу "Основи екологічного права України" містить такі згруповані в загальну і особливу частини теми.

I. Загальна частина

1. Загальне екологічне право

- 1.1. Поняття екологічного права
- 1.2. Джерела екологічного права
- 1.3. Екологічно-правовий статус людини і громадянина
- 1.4. Система і правовий статус органів управління та контролю в екологічній сфері
- 1.5. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства

II. Особлива частина

2. Природоресурсове право
  - 2.1. Право власності на природні ресурси і природокористування
  - 2.2. Основи земельного законодавства і права
  - 2.3. Основи законодавства і права про надра
  - 2.4. Основи водного законодавства і права
  - 2.5. Основи лісового законодавства і права
  - 2.6. Основи атмосферного законодавства і права
  - 2.7. Основи законодавства про тваринний світ
3. Природоохоронне право та законодавство про екологічну безпеку
  - 3.1. Правові основи охорони довкілля
  - 3.2. Правові питання екологічної експертизи
  - 3.3. Правові основи екологічної безпеки людини
  - 3.4. Правові основи санітарно-екологічної безпеки
  - 3.5. Правові основи радіаційної та ядерної безпеки
  - 3.6. Правовий режим зон екологічного лиха та територій, забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи
  - 3.7. Зарубіжне екологічне право
  - 3.8. Міжнародне екологічне право і співробітництво в екологічній сфері.

З метою правового регулювання суспільних відносин в екологічній сфері в Україні прийнято багато законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які загалом становлять систему українського національного екологічного законодавства. Ця система охоплює як загальні акти та правові норми в екологічній сфері, так і такі, що регулюють суспільні відносини з охорони і раціонального використання окремих природних ресурсів (землі, надр, води, лісів та ін.), природних територій (природно-заповідного фонду, рекреаційних територій та ін.) і забезпечення екологічної безпеки населення.

У юридичній літературі норми екологічного права поділяють на дві великі групи, які й становлять відповідно систему екологічного законодавства і права — **Природоресурсове** та **природоохоронне**. У свою чергу ці групи нормативно-правових актів і еколого-правових норм поділяються на галузі (підгалузі) та еколого-правові інститути.

Природоресурсове законодавство і право як систему поділяють на такі галузі (підгалузі), як земельне, надрове (гірничче), лісове, водне, атмосферне законодавство і право.

До системи природоохоронного законодавства і права включають такі еколого-правові інститути (галузі, підгалузі), як правова охорона навколишнього та виробничого середовища, правова охорона природних ресурсів, континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, природно-заповідних територій, рекреаційних, курортних та інших територій, ландшафтів, радіаційне забруднених зон і зон надзвичайних екологічних ситуацій, а також правове забезпечення екологічної безпеки людини.

У деяких випадках правову екологію людини, під якою розуміють правове забезпечення екологічної безпеки населення, виокремлюють у комплексний міжгалузевий правовий інститут, що складається з правової охорони життя і здоров'я громадян від стихійних сил природи і правової охорони життя і здоров'я людей від небезпечного антропогенного впливу на навколишнє середовище, а ядерне право — в правову радіоекологію.

Роль і значення екологічного права в правовій системі України визначається його місцем і зв'язками з іншими галузями права. Основними підставами для визначення екологічного права як самостійної комплексної галузі українського права вважаються:

- самостійний предмет правового регулювання, яким є охорона навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;
- особлива суспільна значущість екологічних правовідносин;
- специфіка об'єктів екологічних відносин, якими є такі найважливіші об'єкти, як земля, надра тощо;
- наявність великої кількості спеціальних законодавчих та інших нормативно-правових актів.

Цих підстав достатньо, щоб віднести екологічне право до найважливіших галузей українського права — конституційного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального та ін.

Яке ж місце екологічне право посідає у правовій системі України, зокрема у правовій науці? Воно охоплює природоресурсове право, яке, у свою чергу, складається із земельного, гірничого (надрового), водного, лісового та ін., а також включає природоохоронне право і право екологічної безпеки, яке є комплексним інститутом екологічного права.

Екологічне право тісно пов'язане з іншими галузями права: конституційним, адміністративним, цивільним і кримінальним. Норми цих галузей права обслуговують і екологічну сферу. І, навпаки, норми екологічного права входять як складова до інших галузей права.

Екологічне право тісно пов'язане також з міжнародним правом, оскільки нині проблема забезпечення екологічної безпеки з регіональної та національної перетворилася на глобальну. Про це свідчать міжнародні форуми з питань охорони навколишнього середовища, наявність міжнародних організацій і оголошення 6 червня Всесвітнім днем охорони навколишнього середовища.

Роль і значення екологічного права визначаються екологічною політикою держави, яка характеризується напрямками, формами і методами діяльності державних органів у таких найважливіших сферах, як охорона навколишнього середовища, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Тема 2: КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ТА ІНШІ ЗАГАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА УКРАЇНИ

Джерелами екологічного законодавства є акти, які регулюють екологічні (природоресурсові, природоохоронні та екологобезпечні) суспільні відносини.

Система джерел екологічного законодавства складається з відповідних джерел природоресурсового (земельного, надрового, лісового, водного та ін.) та природоохоронного законодавства України. Крім того, до неї входять нормативно-правові акти, які регулюють забезпечення екологічної безпеки людини, зокрема акти санітарно-епідеміологічної та радіаційної безпеки.

Крім зазначеного поділу джерел екологічного законодавства залежно від змісту їх можна класифікувати (поділяти) або групувати за іншими ознаками: залежно від юридичної сили — на законодавчі й підзаконні; залежно від суб'єктів, які їх приймають, — на акти народного законодавства (акти референдумів), акти органів законодавчої влади (парламенту України), акти глави держави (укази і розпорядження), Кабінету Міністрів України (постанови і розпорядження), акти міністерств і відомств (відомчі акти), акти органів місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Широке коло питань охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів уперше було закріплене в Конституції України від 20 квітня 1978 р., а також у спеціальному розділі "Екологічна безпека" Декларації про державний суверенітет України. Нині питання екологічної безпеки та охорони довкілля також постають на конституційному рівні. Насамперед це стосується права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, права власності українського народу на природні об'єкти та обов'язок держави, державних органів забезпечувати екологічну безпеку та охорону довкілля.

Згідно зі ст. 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Встановлюючи право кожної людини на інформацію про стан довкілля та якість продуктів і предметів побуту, Конституція забороняє засекречувати таку інформацію.

Конституцією України передбачається, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які перебувають у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу (ст. 13 Конституції України). Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Кожний громадянин також має право користуватися природними об'єктами права власності народу.

Під особливу охорону держави перебуває земля, яка є основним національним багатством (ст. 14). Право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Крім прав народу, громадян, юридичних осіб та держави в екологічній сфері Конституція України передбачає відповідні обов'язки зазначених суб'єктів, конституційно-правові відносини і конституційні гарантії.

Так, у ст. 16 Конституції України встановлено, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської аварії — катастрофи планетарного масштабу та збереження генофонду українського народу. Обов'язок кожної людини — не заподіювати шкоди природі, відшкодувати завдані нею збитки (ст. 66).

Забезпечення проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки та природокористування, виконання державних програм охорони довкілля є конституційним обов'язком уряду України (ст. 116, 119).

Окремі повноваження в екологічній сфері Конституцією України надано Автономній Республіці Крим (ст. 137, 138) та органам місцевого самоврядування (ст. 142) у межах їхньої компетенції на зазначених територіях.

Конституцією передбачено, що засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, правовий режим надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації визначаються виключно законами України (ст. 92).

Зазначені положення Конституції України становлять конституційні основи екологічної безпеки й охорони довкілля, які детальніше регулюються чинним екологічним законодавством України.

Одним з основних джерел екологічного законодавства, поряд з Конституцією України, є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. У ній передбачено повновладдя народу України, який має виключне право на володіння, користування і розпоряджання національним багатством, до якого належать земля, її надра, водні та інші природні ресурси. У розд. 7 Декларації визначено вимоги щодо екологічної безпеки громадян, самостійного використання природних ресурсів, створення національної комісії радіаційного захисту населення України, збереження генофонду народу, його молодого покоління.

Серед інших найважливіших джерел екологічного законодавства і права загального характеру можна назвати Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, прийняті Верховною Радою України 5 березня 1998 р. (далі — Основні напрями державної екологічної політики).

Основні напрями державної екологічної політики складаються з восьми розділів.

Загальним є перший розділ, у якому характеризуються екологічний стан довкілля, стан охорони і використання окремих природних ресурсів (земельних, лісових тощо) в галузях народного господарства (промисловість, сільське господарство, транспорт), визначаються економічний механізм природокористування, регіональна екологічна політика.

Основні пріоритети охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів, стратегія і тактика гармонійного розвитку виробничого та природоресурсового потенціалу визначаються в другому і третьому розділах.

Заходи щодо збалансованого використання та відновлення природних ресурсів (земельних, водних, корисних копалин, атмосферного повітря, ресурсів рослинного світу та ін.) передбачено в четвертому розділі.

Крім того, в Основних напрямках державної екологічної політики визначаються етапи та механізми реалізації програми дій у галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів (розд. 5, 6), серед яких чільне місце відводиться вдосконаленню системи екологічного законодавства. Окремо передбачено норми і вимоги, пов'язані з екологічною експертизою (розд. 7) та здійсненням міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища (розд. 8).

Тема 3: ЕКОЛОГІЧНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У сучасному екологічному законодавстві суверенної України особливу увагу приділено закріпленню місця й ролі людини в суспільстві та державі.

Принципово новим положенням у законодавчій практиці України є визнання пріоритету прав і свобод людини порівняно з державними та іншими інтересами. Людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку визнано найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Крім того, права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а забезпечення прав і свобод людини, в тому числі екологічних, є її головним обов'язком.

Закріплення цих найважливіших положень у загальних засадах конституційного устрою України, а також розміщення в спеціально присвяченому правам людини другому розділі Конституції України багатьох статей екологічного характеру свідчать про достатньо високий рівень визнання і формування конституційного екологічного статусу людини та громадянина в Україні.

Конституційний екологічний статус людини і громадянина охоплює тільки конституційні норми. Він є основою більш загального екологічно-правового статусу людини, який визначається великою кількістю нормативно-правових актів різних інститутів і галузей (підгалузей) українського екологічного права.

Проте слід зазначити, що конституційно-екологічний статус людини не вичерпує всього змісту основного екологічно-правового статусу людини. Доповнення конституційно-екологічного статусу найважливішими положеннями інших правових актів екологічного законодавства дає змогу сформувати його як один із найголовніших інститутів екологічного права — екологічно-правовий статус людини та громадянина.

Екологічно-правовий статус людини та громадянина — це визначені Конституцією України та іншими правовими актами екологічного права місце, становище і роль людини та громадянина в суспільстві й державі, які стосуються екологічної сфери.

Сутність екологічно-правового статусу людини зумовлюється насамперед її соціальним і загальним екологічним статусом, який визначається характером праці та власності в державі й суспільстві, взаємовідносинами людини і природи.

Однак більшою мірою характеристика екологічно-правового статусу людини і громадянина пов'язана з його **структурою** та **змістом**, які склалися впродовж тривалого історичного періоду розвитку людства.

У юридичній літературі до структури загального правового статусу людини відносять різні елементи; серед основних можна назвати громадянство, правосуб'єктність, загальні та конституційні принципи, права і свободи, обов'язки, гарантії їх дотримання. Крім того, в літературі до самостійних елементів такого статусу відносять також юридичну відповідальність, інтереси людини і т. ін. Ці елементи характеризують і безпосередньо визначають місце індивіда в суспільстві, державі взагалі та в екологічній сфері зокрема. Тому їх можна включати до структури екологічно-правового статусу людини і розглядати їх особливості в екологічній сфері.

Такі пропозиції автором вносяться вперше і тому передбачають можливість проведення в майбутньому більш глибокого дослідження.

Перший загальноновизнаний елемент — це громадянство (підданство), яке ще здавна стало визначальним елементом статусу індивіда в суспільстві й державі. Як свідчать історичні джерела, ще в Стародавньому Римі вільні люди мали різний статус — громадянина чи просто людини (плебея). Відповідно до цього статусу і визначалося ставлення до них при користуванні природними ресурсами.

Громадянство — це вихідні: початок формування правового статусу людини загалом і екологічно-правового статусу зокрема. Саме інститут громадянства встановлює первинний правовий зв'язок особи і держави як загалом, так і в екологічній сфері зокрема.

Другим елементом екологічно-правового статусу людини, який пов'язаний із громадянством, є правосуб'єктність особи, тобто її правоздатність і дієздатність, у тому числі в екологічній сфері. Прикладом цього може бути передбачене в законодавстві України право приватної власності на землю, яке мають тільки громадяни України при досягненні певного віку.

До найважливіших принципів, які становлять третій елемент статусу людини і громадянина, відносять:

- рівноправність, тобто рівність у правах і свободах узагалі і в екологічних правах зокрема;
- невід'ємність і невідчужуваність екологічних прав;
- гуманістичну спрямованість екологічних прав і свобод;
- загальнодоступність екологічних прав людини;
- безпосередню дію екологічних прав і свобод;
- гарантованість екологічних прав;
- гарантованість заборони незаконного обмеження екологічних прав і свобод;
- відповідність екологічних прав міжнародно-правовим актам в екологічній сфері.

Центральне місце в структурі екологічно-правового статусу людини і громадянина належить, поряд з конституційним (основним), загальним екологічним правам і свободам людини й громадянина. Інші елементи правового статусу групуються та об'єднуються навколо них.

Основне призначення екологічних прав і свобод людини — розкрити зміст екологічно-правового статусу. Крім того, вони є тим принципом, який визначає спрямованість діяльності держави (ст. 2 і 16).

Невід'ємним елементом правового статусу людини є екологічні обов'язки. Вони встановлені й закріплені як на конституційному рівні, так і в екологічному законодавстві. Вони виступають як види й міра суспільне необхідної поведінки людини і громадянина в екологічній сфері.

Самостійним і одним із основних елементів екологічно-правового статусу людини є організаційно-правові гарантії забезпечення цього статусу. Це, зокрема, судовий захист екологічних прав і свобод людини, правова допомога кожній людині, гарантії при здійсненні правосуддя, що стосуються екологічних прав, і т. ін.

Особливим видом гарантій забезпечення екологічних прав і свобод людини є юридична відповідальність у цій сфері. Юридична відповідальність за порушення вимог екологічно-правового статусу людини та громадянина є самостійним елементом цього статусу. Вона може бути передбачена як у національному законодавстві, так і на міжнародному рівні (міжнародно-правова відповідальність).

Серед різних видів юридичної відповідальності за порушення вимог екологічно-правового статусу людини виокремлюють кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну відповідальність за екологічні правопорушення.

Поряд з названими елементами екологічно-правового статусу людини ще можна виокремити таку категорію, як екологічні інтереси людини. Водночас слід зазначити, що в законодавстві інтереси визначаються лише в певних випадках. Прикладом можуть бути такі інтереси в екологічній сфері, як вимога охороняти природу в інтересах нинішніх і майбутніх поколінь людей.

Крім того, розглядаючи особливості екологічно-правового статусу людини, громадянина та інших категорій осіб, які є суб'єктами екологічно-правових відносин, такий статус можна характеризувати також за певними сферами чи галузями.

Проте основою загального екологічно-правового статусу людини є конституційно-екологічний статус. Загальний екологічно-правовий статус охоплює окремі статуси в трьох найголовніших сферах екологічної діяльності — природоохоронній, природоресурсовій та в галузі екологічної безпеки. У свою чергу, в кожній із зазначених сфер діяльності існують відособлені, специфічні (спеціальні) галузі правовідносин — земельні, надрові (гірничі), водні та ін. У кожній із них також можна відокремити

відповідний особливий правовий статус, який складається з таких самих елементів, що й загальний екологічно-правовий статус.

Загальна характеристика екологічно-правового статусу включає:

- поняття екологічно-правового статусу людини та громадянина;
- конституційно-правові основи екологічного статусу людини та громадянина;
- систему прав та обов'язків людини й громадянина;
- юридичну відповідальність за порушення вимог екологічно-правового статусу людини та громадянина.

I. Залежно від виду діяльності **екологічно-правовий статус людини в галузі використання окремих природних ресурсів** (природокористування) включає:

- статус людини та громадянина в земельних правовідносинах (земельно-правовий статус людини);
- статус людини в надрових (гірничих) правовідносинах;
- статус людини в водних правовідносинах;
- статус людини в лісових правовідносинах;
- статус людини в атмосферних правовідносинах;
- статус людини у фауністичних правовідносинах.

II. **Екологічно-правовий статус у природоохоронній сфері** включає:

- статус людини в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- правовий статус у галузі природно-заповідних правовідносин;
- права та обов'язки людини з охорони і використання континентального шельфу;
- права та обов'язки людини з охорони й використання виключної (морської) економічної зони;
- права та обов'язки людини з охорони й використання ландшафтів, курортних, лікувально-оздоровчих і рекреаційних зон.

III. **Екологічно-правовий статус людини в галузі екологічної безпеки** включає:

- права та обов'язки людини у сфері забезпечення загальної екологічної безпеки;
- права та обов'язки людини у сфері санітарно-епідемічного благополуччя населення;
- права та обов'язки людини в умовах надзвичайних екологічних ситуацій;
- правовий статус і соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи:
- права та обов'язки людини в галузі ядерної енергії та радіаційної безпеки;
- права і обов'язки людини при поводженні з радіаційними та іншими відходами;
- права і обов'язки людини в галузі безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини;
- права та обов'язки людини при застосуванні пестицидів, агрохімікатів і засобів захисту рослин.

IV. **Екологічно-правовий статус людини в зарубіжних країнах і в міжнародних відносинах** включає:

- екологічно-правовий статус людини в Росії та інших країнах — членах СНД, членів Ради Європи, Європейського Союзу;
- екологічно-правовий статус людини в окремих європейських країнах і країнах інших континентів;
- міжнародний екологічно-правовий статус людини. Такий поділ екологічно-правового статусу людини на інші спеціальні та особливі правові статуси в різних галузях і сферах екологічної діяльності дає змогу аналізувати й виявляти особливості повноважень людини в найрізноманітніших напрямках і видах екологічної діяльності, знаходити проблеми, які ще не розв'язано в правовому відношенні, формулювати пропозиції стосовно ефективності екологічної культури, правосвідомості й дотримання екологічного правопорядку в кожній країні.

У сучасних умовах екологічні права людини та громадянина в Україні, правовий захист і гарантії їх здійснення, а також обов'язки в екологічній сфері є складовою загального конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. У свою

чергу, вони мають самостійну систему, яка складається з конституційних норм, загальних екологічних норм і правил, а також із прав, обов'язків щодо охорони та раціонального використання окремих природних ресурсів і територій.

Провідне місце в системі екологічних прав і свобод людини належить конституційним нормам, які порівняно з іншими нормами права мають вищу юридичну силу (ст. 8). Насамперед це передбачені Конституцією права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої шкоди та інформацію про стан довкілля, якість продуктів харчування і предметів побуту (ст. 50), право користуватися природними об'єктами права власності народу (ст. 13), у тому числі право власності на землю (ст. 14), конституційний обов'язок кожної людини не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані їй збитки (ст. 66).

Екологічні норми, які встановлюють найбільш загальні права людини, їх захист і гарантії здійснення, а також основні обов'язки в екологічній сфері передбачено насамперед у Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р. (розд. 2, ст. 9—12). Зокрема, цим законом передбачено право кожного громадянина України на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє природне середовище; одержання екологічної освіти;

здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; одержання повної та достовірної інформації про стан навколишнього середовища та його вплив на здоров'я населення; об'єднання в громадські природоохоронні формування; подання до суду позовів про відшкодування шкоди, заподіяної його здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище; участь у розробці та здійсненні природоохоронних заходів, проведенні громадської екологічної експертизи, обговоренні законопроектів і матеріалів щодо екологічних проблем (ст. 9).

Закон передбачає також гарантії забезпечення екологічних прав громадян (ст. 10) і встановлює обов'язки громадян у цій галузі (ст. 12) берегти природу, здійснювати діяльність з додержанням екологічних вимог, не порушувати екологічні права інших суб'єктів тощо. Права та обов'язки громадян щодо охорони і раціонального використання окремих природних ресурсів передбачаються в законодавчих актах природоресурсового і природоохоронного права та в законодавстві в галузі екологічної безпеки.

Так, **права і обов'язки в галузі використання, охорони і відтворення земель передбачено в актах земельного права.** Зокрема, права і обов'язки власників землі та землекористувачів, захист і гарантії їхніх прав зазначено в гл. 6 Земельного кодексу України.

Власники земельних ділянок і землекористувачі мають право:

- господарювати самостійно на землі;
- укладати договір застави з установами, які надають кредит;
- власності на вироблену сільськогосподарську продукцію і доходи від її реалізації;
- використовувати для потреб господарства наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові угіддя, водні об'єкти, а також експлуатувати інші корисні властивості землі;
- зводити житлові, виробничі, культурно-побутові та інші будівлі й споруди за погодженням із сільською, селищною, міською радами;
- власності на посіви й посадки сільськогосподарських культур і насаджень;
- одержувати від нового власника землі, землекористувача або місцевої ради компенсацію за підвищення родючості землі у разі вилучення або добровільної відмови від земельної ділянки.

Поряд з наданими правами власники земельних ділянок і землекористувачі мають обов'язки землекористувачів:

- забезпечувати використання землі відповідно до цільового призначення та умов її надання;

- ефективно використовувати землю, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, не допускати погіршення екологічної безпеки на території внаслідок своєї господарської діяльності;
- здійснювати комплекс заходів щодо охорони земель;
- своєчасно вносити земельний податок або орендну плату за землю;
- не порушувати права власників інших земельних ділянок і землекористувачів, у тому числі орендарів;
- дотримувати режиму санітарних зон і територій, що особливо охороняються;
- додержувати правил добросусідства;
- дозволяти власникам і користувачам земельних ділянок прохід до доріг загального користування, а також для спорудження або ремонту межових знаків і споруд;
- не перешкоджати проведенню до суміжної ділянки необхідних комунікацій;
- вживати заходів до недопущення можливості стоку дощових і стічних вод, проникнення отрутохімікатів та мінеральних добрив на суміжну земельну ділянку.

Права та обов'язки людини і громадянина з охорони і використання надр передбачено в надровому (гірничому) праві. Найповніше права користувачів надр розкрито у ст. 32 Кодексу України про надра, якою встановлюється, що вони мають право;

- здійснювати на наданій їм ділянці геологічне вивчення, розробку родовищ корисних копалин та інші роботи згідно з умовами ліцензії;
- розпоряджатися видобутими корисними копалинами на власний розсуд;
- здійснювати в разі потреби консервацію наданого в користування родовища корисних копалин або його частини зі збереженням права на подальшу розробку;
- продовжувати строки тимчасового користування надрами;
- звертатися до місцевих рад, суду або арбітражного суду для вирішення спорів з питань користування надрами.

Основні обов'язки користувачів надр передбачено ст. 34 Кодексу України про надра, згідно з якою користувачі надр зобов'язані забезпечувати:

- використання надр відповідно до цілей, для яких їх надано;
- повноту геологічного вивчення, раціональне, комплексне використання та охорону надр;
- охорону атмосферного повітря, земель, лісів, вод, об'єктів природно-заповідного фонду, а також будівель і споруд від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;
- безпечне ведення робіт, пов'язаних з користуванням надрами;
- приведення земельних ділянок, порушених при користуванні надрами, до стану, придатного для подальшого використання їх у суспільному виробництві.

Права і обов'язки у сфері раціонального використання, охорони та відтворення лісів визначаються в лісовому праві. Насамперед це питання регулюється Лісовим кодексом України, а саме другим розділом "Права та обов'язки лісокористувачів". Встановлено, що постійні лісокористувачі мають право:

- на ведення у встановленому порядку лісового господарства;
- на першочергове спеціальне використання у встановленому порядку лісових ресурсів, користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт;
- власності на заготовлену продукцію і доходи від її реалізації (крім доходів з реалізації продукції, одержаної від догляду за лісом та інших лісгосподарських заходів);
- здійснювати у встановленому законодавством порядку будівництво доріг, лісових складів, пожежно-хімічних станцій, господарських приміщень та інших об'єктів, необхідних для ведення лісового господарства й використання лісових ресурсів.

Водночас постійні лісокористувачі зобов'язані:

- забезпечувати відтворення, охорону, захист і підвищення продуктивності лісових насаджень та посилення їх корисних властивостей, підвищення родючості ґрунтів,

виконувати інші вимоги законодавства щодо ведення лісового господарства й використання лісових ресурсів;

- дотримувати науково обґрунтованих норм і порядку спеціального використання деревних та інших ресурсів лісу та користування земельними ділянками лісового фонду;
- вести лісове господарство, здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів і користуватися земельними ділянками лісового фонду способами, які б забезпечували збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створювали сприятливі умови для їх охорони, захисту, використання та відтворення;
- виконувати роботи, пов'язані з відведенням у натурі земельних ділянок лісового фонду для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, спортивних і туристичних цілей та проведення науково-дослідних робіт;
- вести первинний облік лісів;
- забезпечувати охорону рідкісних видів рослин і тварин, рослинних угруповань відповідно до природоохоронного законодавства;
- своєчасно вносити плату за використання лісових ресурсів;
- не порушувати законні права тимчасових лісокористувачів.

Крім того, Лісовий кодекс України (ст. 19) передбачає права та обов'язки тимчасових лісокористувачів. Вони мають право:

- здійснювати спеціальне використання лісових ресурсів, користуватися земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт відповідно до умов договору;
- за погодженням з радами народних депутатів, які надали їм у користування земельні ділянки лісового фонду, та з постійними лісокористувачами у встановленому законодавством порядку прокладати дороги, обладнувати лісові склади, стоянки для автотранспорту, зводити господарські будівлі та споруди для зберігання й первинної обробки заготовленої сировини та ін.

Тимчасові лісокористувачі зобов'язані:

- забезпечувати користування земельними ділянками лісового фонду відповідно до умов їх надання;
- виконувати роботи способами, які б забезпечували збереження оздоровчих і захисних властивостей лісів, а також створювали сприятливі умови для відновлення насаджень, охорони, захисту, використання та відтворення лісів, охорони рідкісних видів флори і фауни;
- своєчасно вносити плату за спеціальне використання лісових ресурсів;
- не порушувати права інших лісокористувачів;
- виконувати інші умови, вимоги щодо регулювання порядку використання лісових ресурсів, встановлені законодавством України.

Надані лісокористувачам права повинні бути гарантовані й захищені державою, бо без закріплення їх захисту в нормах права вони матимуть суто формальний характер. Зокрема, у ст. 20 Лісового кодексу України закріплюється захист прав лісокористувачів.

Законодавством України про тваринний світ передбачено систему прав і обов'язків людини та громадянина в цій галузі.

Права користувачів об'єктами тваринного світу визначено у ст. 25 Закону України "Про тваринний світ", згідно з якою користувачі мають право:

- у встановленому порядку здійснювати спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- власності на добуті в законному порядку об'єкти тваринного світу і доходи від їх реалізації;
- оскаржувати у встановленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують їхні права на використання об'єктів тваринного світу.

Підприємства, установи, організації та громадяни, які займаються мисливським і рибним господарством, мають також право брати участь у вирішенні питань охорони і використання об'єктів тваринного світу, що перебувають на території закріплених за ними мисливських угідь і рибо-господарських водойм.

Підприємства, установи, організації та громадяни користуються й іншими правами щодо використання об'єктів тваринного світу, передбаченими законодавством України.

Права підприємств, установ, організацій та громадян щодо використання об'єктів тваринного світу можуть бути обмежені законодавчими актами України.

Обов'язки користувачів об'єктами тваринного світу передбачені ст. 26 Закону України "Про тваринний світ", відповідно до якої користувачі зобов'язані:

- додержувати встановлених правил, норм, лімітів і строків використання об'єктів тваринного світу;
- використовувати тваринний світ способами, що не допускають порушення цілісності природних угруповань і забезпечують збереження тварин, яких забороняється використовувати;
- безперешкодно допускати до перевірки всіх об'єктів, де утримуються, перероблюються та реалізуються об'єкти тваринного світу, представників органів, що здійснюють державний контроль за охороною і використанням тваринного світу, своєчасно виконувати їхні законні вимоги та розпорядження. Користувачі зобов'язані своєчасно вносити плату за користування об'єктами тваринного світу.

Крім того, підприємства, установи, організації та громадяни, до відання яких входять мисливське та рибне господарства, зобов'язані:

- раціонально використовувати об'єкти тваринного світу, не допускати погіршення екологічного стану середовища перебування тварин внаслідок власної діяльності, застосовувати природоохоронні технології під час здійснення виробничих процесів;
- проводити первинний облік чисельності та використання диких тварин, вивчати їх стан і характеристики угідь, де перебувають об'єкти тваринного світу, і у встановленому порядку подавати цю інформацію органам, що здійснюють державний облік тварин та облік їх використання, ведення державного кадастру і моніторингу тваринного світу;
- здійснювати комплексні заходи, спрямовані на відтворення, в тому числі штучне, диких тварин, збереження й поліпшення середовища їх перебування;
- вживати заходів щодо виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих екологічних програм з питань охорони тваринного світу;
- негайно інформувати природоохоронні органи, ветеринарні, санітарно-епідеміологічні служби про виявлення захворювань тварин, погіршення стану середовища їх перебування, виникнення загрози знищення та випадки загибелі тварин, здійснювати комплексні заходи щодо профілактики та боротьби із захворюваннями;
- у межах закріпленої території охороняти об'єкти тваринного світу, дотримуватись режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Автономної Республіки Крим та областей;
- самостійно припиняти використання об'єктів тваринного світу в разі погіршення їх стану та умов існування, зниження відтворювальної здатності та виникнення загрози знищення тварин, негайно вживати заходів щодо усунення негативного впливу на тварин і середовище їх перебування та ін.

Природоохоронне законодавство встановлює відповідні природоохоронні права людини та громадянина. Так, згідно зі ст. 10 Закону України "Про природно-заповідний фонд України" громадяни України щодо охорони і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають право:

- брати участь в обговоренні проектів законодавчих актів з питань розвитку заповідної справи, формування природно-заповідного фонду;
- брати участь у розробці та реалізації заходів щодо їх охорони та ефективного використання, запобігання негативного впливу на них господарської діяльності;

- вносити пропозиції щодо включення до складу об'єктів природно-заповідного фонду найцінніших природних територій та об'єктів;
- ознайомлюватись із територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, здійснювати інше користування з додержанням встановлених вимог щодо заповідного режиму;
- брати участь у здійсненні громадського контролю за охороною заповідних територій та об'єктів, вносити пропозиції щодо притягнення до відповідальності винних у порушенні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та ін. Широке коло прав і обов'язків людини та громадянина передбачено в галузі екологічної безпеки. Так, права і обов'язки громадян, підприємств щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення передбачено в Основах законодавства про охорону здоров'я та інших актах санітарного законодавства.

Права громадян на санітарне та епідемічне благополуччя регулюються Законом України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення", в ст. 9 якого встановлено, що громадяни мають право:

- на безпечні для здоров'я і життя умови проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання й виховання;
- одержувати достовірну інформацію про стан свого здоров'я, здоров'я населення регіону, професійної групи і можливу несприятливу дію на стан здоров'я факторів навколишнього середовища;
- брати участь у розробці та обговоренні проектів програм, законодавчих актів з питань забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя й вносити відповідні пропозиції до державних органів та органів місцевого самоврядування, господарських органів підприємств, установ, організацій;
- подавати в суд позови до державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів господарювання і громадян про відшкодування збитків, заподіяних їхньому здоров'ю внаслідок порушення санітарного законодавства, та ін.

Обов'язки громадян у галузі забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя передбачено ст. 10 зазначеного закону, якою встановлено, що громадяни зобов'язані:

- зберігати і зміцнювати своє здоров'я, піклуватися про здоров'я та гігієнічне виховання своїх дітей;
- виконувати вимоги санітарного законодавства, брати участь у проведенні передбачених законодавчими актами санітарних та епідемічних заходів;
- не порушувати прав і законних інтересів інших суб'єктів на охорону здоров'я й забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя;
- проходити передбачені відповідними законодавчими актами попередні (при влаштуванні на роботу) і періодичні медичні огляди;
- відшкодувати збитки, заподіяні здоров'ю інших осіб внаслідок порушення санітарного законодавства.

Громадяни зобов'язані виконувати також інші обов'язки для забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя згідно із законодавством України.

У законодавстві України про безпечне поводження з виробничими та побутовими відходами передбачено права і обов'язки всіх фізичних осіб, які належать до цієї сфери діяльності.

Стаття 14 Закону України "Про відходи" передбачає, що громадяни України, іноземці та особи без громадянства у сфері поводження з відходами мають такі права:

- на безпечні для їхнього життя та здоров'я умови при здійсненні операцій щодо поводження з відходами;
- у встановленому порядку одержувати повну і достовірну інформацію про безпеку об'єктів поводження з відходами як тих, що експлуатуються, так і тих, будівництво яких планується;

- у встановленому порядку відвідувати спеціально відведені місця чи об'єкти поводження з відходами;
- брати участь в обговоренні питань, пов'язаних із розміщенням, проектуванням, спорудженням та експлуатацією об'єктів поводження з відходами;
- на екологічне страхування відповідно до законодавства України;
- на відшкодування збитків, заподіяних здоров'ю та майну внаслідок порушення законодавства про відходи.

Обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства у сфері поводження з відходами передбачено у ст. 15 цього законодавчого акта, де зазначено, що вони зобов'язані:

- дотримуватися вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів у сфері поводження з відходами;
- вносити в установленому порядку плату за користування послугами підприємств, установ та організацій, що займаються збиранням, зберіганням, перевезенням, знешкодженням, видаленням і захороненням відходів та ін.

У ст. 3 Закону України "Про захист людини від впливу іонізуючих випромінювань" встановлено права людини на забезпечення захисту від впливу іонізуючих випромінювань.

Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, має право на захист від впливу іонізуючих випромінювань. Це право забезпечується здійсненням комплексу заходів щодо запобігання впливу іонізуючих випромінювань на організм людини вище встановлених дозових меж опромінення, компенсацією за перевищення встановлених дозових меж опромінення та відшкодування збитків, заподіяних внаслідок впливу іонізуючих випромінювань.

Крім того, ст. 4 зазначеного Закону встановлено право громадян та їхніх об'єднань на одержання від відповідних органів виконавчої влади, до функцій яких входить згідно із законодавством України захист людини від впливу іонізуючих випромінювань, інформації про стан захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань.

Крім наведених прав і обов'язків різні спеціальні (галузеві) та особливі екологічні права в інших сферах екологічної діяльності встановлено у відповідних законодавчих та нормативно-правових актах природоресурсового, природоохоронного права та законодавства в галузі екологічної безпеки.

Невід'ємним елементом екологічно-правового статусу людини та громадянина є гарантії отримання екологічних прав та захист їх від порушення.

Конституційно-правові гарантії екологічних прав і свобод людини й громадянина передбачено Конституцією України та нормами чинного законодавства.

У широкому значенні під гарантіями розуміють різноманітні засоби, які спрямовані на забезпечення реалізації встановлених законодавством екологічних прав і свобод людини та громадянина. У такому розумінні розрізняють політичні, економічні, соціальні, організаційні, правові (юридичні) та інші гарантії.

Політичні гарантії— це екологічна політика держави щодо створення умов, які забезпечують необхідний рівень розвитку людини в державі та суспільстві. До *економічних і соціальних гарантії* належать відповідні матеріальні умови та соціальне середовище, які забезпечують вільне використання людиною прав і свобод в екологічній сфері.

Однак в екологічному праві в основному розглядаються *правові (юридичні) гарантії*, тобто закріплені у правових актах засоби, які забезпечують здійснення (реалізацію), охорону та захист екологічних прав) свобод людини та громадянина. Кожне право може бути реалізоване за наявності певних обов'язків, закріплених у правових нормах. В основному такі обов'язки стосовно екологічних прав і свобод покладено на Державу та її органи.

Сукупність правових (юридичних) гарантії забезпечення екологічних ав і свобод людини поділяється на однорідні групи (види), які становлять їх систему. Водночас усі

гарантії можна поділити на дві великі групи: національні (внутрішньодержавні) та міжнародно-правові. Національна система гарантій забезпечення прав і свобод людини включає такі види гарантій, як державний захист, судовий захист та самозахист людиною своїх прав і свобод в екологічній сфері.

Державний захист екологічних прав і свобод людини передбачається насамперед у Конституції України (ст. 3), яка встановлює один з найважливіших обов'язків держави утверджувати та забезпечувати права і свободи людини, а також відповідальність перед людиною за свою діяльність. Це право закріплює обов'язок держави здійснювати правове регулювання екологічних прав і свобод, а також забезпечувати правовими засобами дотримання, виконання та захист екологічних прав і свобод. Відповідними повноваженнями в цій сфері наділений парламент України, а також Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Гарантом прав та свобод людини і громадянина є Президент України. Обов'язки із здійснення заходів щодо забезпечення екологічних прав і свобод входять до повноважень Кабінету Міністрів України, а також усіх інших спеціально уповноважених на те органів державної виконавчої влади. Для безпосередньої охорони прав і свобод людини від порушень створено систему правоохоронних органів (міліція, служба безпеки, прокуратура та ін.).

Судовий захист прав людини передбачений ст. 55 Конституції України. Кожній людині гарантується право на оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Правосуддя є найбільш демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення різноманітних справ, які пов'язані насамперед з правами і свободами людини та громадянина в екологічній сфері.

Тому в законодавстві України передбачено гарантії при здійсненні правосуддя. Однією з таких гарантій є принцип, згідно з яким кожна людина має право на правову допомогу, яка в передбачених законом випадках надається безоплатно (ст. 59). Для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах, а також для забезпечення права на захист від обвинувачення в Україні діє адвокатура.

На захист екологічних прав людини та забезпечення гарантій правосуддя спрямовані також конституційні принципи, згідно з якими ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60), ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61), особа вважається невинуватою у вчиненому злочині до того часу, поки це не встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62) і т. ін.

Разом з обов'язком держави та її органів забезпечувати реалізацію і охороняти від порушень екологічні права і свободи, а також здійснення судового захисту Конституція України передбачає право кожної людини захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами (ст. 55).

Кожна людина також має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних та інших органів, їхніх посадових і службових осіб при здійсненні своїх повноважень в екологічній сфері.

Права на захист своїх екологічних прав і майнових інтересів кожна людина може здійснити, звернувшись до суду (для судового захисту) або до правоохоронних та інших органів у порядку, передбаченому Законом України "Про звернення громадян" від 2 жовтня 1996 р.

Міжнародний захист екологічних прав і свобод людини гарантується як Конституцією України, так і міжнародними актами з прав людини. Зокрема, Конституцією (ч. 3 ст. 55) передбачено, що кожна людина має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися для захисту своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Тема 4: ПРАВОВІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ І КОНТРОЛЮ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Управління в екологічній сфері — це врегульована правовими нормами організаційно-виконавча діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян, спрямована на використання природних ресурсів, охорону екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Метою управління в екологічній сфері є дотримання вимог екологічного законодавства, забезпечення екологічних прав людини та попередження екологічних правопорушень.

Правовою основою управління в екологічній сфері є законодавство і норми інших галузей права, які створюють нормативно-правову базу для діяльності державних та інших органів, пов'язану з виконанням ними управлінських повноважень.

Функції управління в екологічній сфері за основними напрямками діяльності можна поділити на дві групи: загальні та спеціальні.

До загальних функцій управління відносять планування і прогнозування, координацію, організаційну діяльність, облік, екологічний контроль і нагляд.

Спеціальних функцій управління в екологічній сфері значно більше. До них можна віднести стандартизацію та нормування, видачу ліцензій і лімітів на природокористування, екологічний моніторинг, екологічну інформацію, екологічну експертизу, ведення державних природоресурсових кадастрів, ведення Червоної книги, розподіл і перерозподіл природних ресурсів тощо.

Таким чином, екологічні функції управління характеризують основні напрями організації та діяльності органів державної виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадських формувань у сфері використання природних ресурсів, охорони екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки людини і довкілля. Вони здійснюються в певних організаційно-правових формах і різними методами.

Функції планування і прогнозування в екологічній сфері характеризують діяльність спеціально уповноважених на те органів з розробки й визначення показників і їх можливих змін у процесі використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища.

Екологічне планування і прогнозування на певні періоди здійснюється в різних організаційно-правових формах. Основними з них є проектні територіально-планувальні документи, цільові комплексні та екологічні програми. Планові показники та прогнози в екологічній сфері містяться насамперед у територіальних комплексних схемах охорони навколишнього середовища, генеральних планах населених пунктів, проектах планування і забудови територій, схемах розміщення та розвитку виробничих сил і окремих галузей народного господарства. Спеціальні документи містять планові показники і загальнодержавні екологічні програми, які розроблюються згідно з Положенням про порядок розроблення екологічних програм, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1998 р.

Порівняно новою функцією управління в екологічній сфері є проведення екологічного моніторингу.

Державний екологічний моніторинг — це система спостережень, збирання, обробки, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Залежно від призначення моніторинг навколишнього середовища поділяється на загальний (стандартний), оперативний (призовий) та фоновий (науковий).

Система державного екологічного моніторингу створюється і здійснюється на трьох рівнях:

- національному — на всій території України;
- регіональному — у межах адміністративно-територіальних одиниць на територіях економічних і природних регіонів;
- локальному — на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянках ландшафтів).

Повноваження щодо здійснення державного моніторингу покладено на Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Міністерство охорони здоров'я, Державний комітет країни з гідрометеорології. Державний комітет по земельних ресурсах, Держкомгеології та їхні органи на місцях.

Система державного екологічного моніторингу створюється з дотриманням міжнародних вимог і сумісна з аналогічними міжнародними системами.

Порядок створення та функціонування моніторингу передбачено Положенням про державний моніторинг навколишнього природного середовища, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 1993 р.

Проведення екологічної експертизи — одна з найважливіших спеціальних функцій управління в екологічній сфері. Екологічна експертиза — це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян. Вона передбачає проведення екологічних досліджень, аналіз і оцінку передпроектних, проектних та інших матеріалів та об'єктів, реалізація і дія яких можуть негативно впливати або впливають на стан довкілля та здоров'я людей, і підготування висновків про відповідність цих документів та об'єктів вимогам екологічного законодавства.

Питання організації і здійснення екологічної експертизи регулюються Законом України від 9 лютого 1995 р. "Про екологічну експертизу" та Інструкцією про здійснення державної екологічної експертизи, затвердженою наказом міністра екобезпеки України від 7 червня 1995 р).

(Однією із спеціальних екологічних функцій управління є проведення екологічної стандартизації і нормування. Ця функція пов'язана з діяльністю спеціально уповноважених на це державних органів з розроблення і встановлення обов'язкових норм, правил, нормативів та інших вимог в екологічній сфері. До найважливіших екологічних нормативів належать гранично допустимі концентрації (ГДК) забруднюючих речовин, гранично допустимі рівні (ГДР) фізичного впливу, гранично допустимі викиди і скиди забруднюючих хімічних речовин, гранично допустимі рівні шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів, нормативи використання природних ресурсів та ін.

Розроблені в Україні екологічні стандарти і нормативи приводяться у відповідність до міжнародних норм. Для цього постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 1997 р. затверджено план заходів щодо поетапного впровадження в Україні директив Європейського Союзу, санітарних, екологічних, ветеринарних, фітосанітарних норм, міжнародних і європейських стандартів.

В екологічному законодавстві України закріплено також вимоги щодо здійснення екологічного інформування, ведення державних кадастрів природних ресурсів та інших функцій управління в екологічній сфері.

Для здійснення управління й контролю в екологічній сфері в Україні склалася і діє система органів, яка поділяється на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та органи екологічних об'єднань громадян.

Органи управління в екологічній сфері — це уповноважені на те органи державної виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та громадських об'єднань, які виконують (здійснюють) екологічні функції в галузі використання природних ресурсів, охорони екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Залежно від території органи державного управління в екологічній сфері поділяються на центральні, регіональні та місцеві, від повноважень — на органи загального і спеціального управління, від сфери — на органи в галузі охорони

навколишнього природного середовища, в галузі використання окремих природних ресурсів та охорони інших об'єктів і сфер.

До органів загального державного управління в екологічній сфері відносять Кабінет Міністрів України, Раду Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації.

До системи спеціально уповноважених на те державних органів управління в екологічній сфері входять Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, Міністерство охорони здоров'я. Державний комітет по земельних ресурсах. Державний комітет з геології і використання надр. Державний комітет водного господарства, Державний комітет лісового господарства, Державний комітет України з гідрометеорології та ряд інших. Здебільшого зазначені органи в межах своїх повноважень здійснюють надвідомчі функції управління і контролю в екологічній сфері.

Ряд інших державних органів здійснюють функції управління та екологічного контролю тільки в межах своїх міністерств і відомств (Міністерство транспорту, Міністерство промислової політики, Міністерство агропромислового комплексу).

Серед державних органів управління в екологічній сфері найбільше коло повноважень має Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки (Мінекобезпеки України). Його статус визначений у Законі України про охорону навколишнього природного середовища, в ряді інших законодавчих актів і в Положенні про це міністерство, затверджене указом Президента України від 10 лютого 1995 р. Це міністерство є центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює державну політику в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення та навколишнього природного середовища від негативного впливу господарської діяльності через регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки на об'єктах усіх форм власності.

Основні завдання Мінекобезпеки України:

- проведення державної екологічної, науково-технічної та економічної політики, спрямованої на збереження та відтворення безпечного для існування живої та неживої природи навколишнього середовища, забезпечення безпеки функціонування та розвитку ядерного комплексу в мирних цілях, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення стійкого соціально-економічного розвитку та гармонійної взаємодії суспільства і природи, захист екологічних інтересів України;
- державний контроль за додержанням вимог законодавства з питань охорони навколишнього природного середовища, ядерної та радіаційної безпеки;
- ведення державного обліку ядерних матеріалів і контроль за їх зберіганням, транспортуванням і використанням;
- здійснення нормативно-правового регулювання щодо використання природних ресурсів, встановлення критеріїв і норм забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;
- організація проведення державної екологічної експертизи;
- оцінка безпеки експлуатації об'єктів ядерної енергії (приладів, устаткування, виробництв, підприємств, складів і сховищ, що містять ядерні матеріали, радіоактивні речовини та джерела іонізуючих випромінювань) і транспортних засобів, які залучаються для їх перевезення, та об'єктів, що проектуються або споруджуються;
- обґрунтування доцільності розроблення державних і регіональних екологічних програм за результатами вивчення і дослідження стану навколишнього природного середовища України чи окремих регіональних проблем природокористування;
- інформування Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та громадян України про екологічний стан, включаючи стан екологічної безпеки об'єктів ядерної енергії та інших техногенних об'єктів;

- здійснення міжнародного співробітництва з питань екології, безпечного використання ядерної енергії та радіаційних технологій, організація виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів України з цих питань.

Відповідно до цих завдань *органи Мінекобезпеки України уповноважені:*

- здійснювати комплексне управління та регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;
- координувати діяльність центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;
- здійснювати державний екологічний контроль за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України; додержанням норм і правил екологічної, ядерної і радіаційної безпеки об'єктів ядерної енергії; додержанням правил зберігання, транспортування, застосування та захоронення токсичних, радіоактивних та інших особливо небезпечних речовин і матеріалів, засобів захисту рослин і мінеральних добрив, промислових і побутових відходів;
- організовувати перевірки підприємств, установ і організацій щодо додержання ними норм і правил екологічної безпеки;
- здійснювати екологічний контроль у пунктах пропуску через Державний кордон України, виконувати функції компетентного органу України у справах перевезення ядерних і радіоактивних матеріалів;
- організовувати роботу національної системи обліку ядерного матеріалу та контролю за ним, забезпечувати координацію заходів, пов'язаних із реалізацією Угоди між Україною і Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) про застосування гарантій до всього ядерного матеріалу в мирній ядерній діяльності України, включаючи підготовку необхідної для цього інформації;

встановлювати норми і правила, брати участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища від забруднення та іншого шкідливого впливу, забезпечення екологічної безпеки, визначати критерії, затверджувати норми і правила з ядерної та радіаційної безпеки, транспортування та зберігання ядерних матеріалів і радіоактивних речовин, поводження з відходами, фізичного захисту ядерних матеріалів, конструювання та експлуатації обладнання атомних станцій і джерел іонізуючих випромінювань.

Мінекобезпеки України для виконання покладених на нього завдань:

погоджує проекти нормативних актів, які розроблюють інші спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади, з питань охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

визначає разом з іншими заінтересованими центральними органами державної виконавчої влади напрями формування екологічних розділів державного бюджету і державної програми економічного та соціального розвитку, здійснює контроль за їх виконанням, вносить відповідні пропозиції щодо використання місцевих позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;

організовує розроблення, реалізацію та контроль за виконанням екологічних програм та програм забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки в Україні;

бере участь у формуванні державного контракту на спорудження природоохоронних об'єктів, координує пов'язану з виконанням цього контракту діяльність підприємств, установ і організацій;

розробляє і запроваджує в установленому порядку економічний механізм природокористування і охорони навколишнього природного середовища; організовує розроблення і впровадження заходів економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення належного стану екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

видає у передбачених законодавством випадках дозволи (ліцензії) на здійснення діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки і спеціальне використання природних ресурсів, перевіряє виконання підприємствами, установами та організаціями умов цих дозволів (ліцензій), додержання норм і правил екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

У галузі ядерної та радіаційної безпеки Мінекобезпеки України:

- встановлює порядок видачі та видає окремим особам, які працюють на об'єктах ядерної енергії, дозволи на право управління цими об'єктами і важливими для їхньої безпеки технологічними процесами;
- затверджує ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, захоронення (складування) відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й інших виробництв, інших видів шкідливого впливу, коли це призводить до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, територій інших областей;
- затверджує або погоджує в порядку, що його визначає Кабінет Міністрів України, ліміти на використання природних ресурсів загальнодержавного значення;
- організовує моніторинг навколишнього природного середовища, створює і забезпечує діяльність державної екологічної інформаційної системи, спостерігає за наслідками забруднення навколишнього природного середовища;
- готує висновки на доповіді (звіти) керівників експлуатуючих організацій про стан безпеки об'єктів ядерної енергії, встановлює періодичність подання цих доповідей (звітів);
- організовує роботу, пов'язану з вивченням стану та прогнозуванням наслідків забруднення навколишнього природного середовища, забезпечує повне та об'єктивне інформування населення про екологічний стан, у тому числі об'єктів ядерної енергії та прилеглих до них територій;
- організовує проведення чи безпосередньо здійснює державну екологічну експертизу проектів, схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, проектів на будівництво, реконструкцію підприємств та інших об'єктів, які підлягають державній екологічній експертизі, оцінює безпеку ядерних установок і джерел іонізуючих випромінювань;
- визначає вимоги щодо забезпечення якості всіх видів та етапів діяльності з використанням ядерної енергії, включаючи вибір місця розташування, проектування, обґрунтування безпеки, спорудження, введення в експлуатацію та виведення з неї об'єктів ядерної енергії, підготовку персоналу, поставку обладнання та надання послуг; здійснює нагляд за додержанням цих вимог експлуатуючою організацією;
- здійснює нагляд за розробленням і проведенням заходів, спрямованих на запобігання аваріям на об'єктах ядерної енергії, готовністю експлуатуючих організацій по ліквідації наслідків аварій;
- встановлює порядок обліку та реєстрації об'єктів ядерної енергії, систем і устаткування, важливих для безпеки експлуатації цих об'єктів.

Для виконання природоохоронних завдань і співробітництва з іншими країнами в екологічній сфері Мінекобезпеки України'.

- здійснює державне управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду, забезпечує розвиток заповідної справи, функціонування природних і біосферних заповідників, національних природних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду, які належать до сфери управління Міністерства, розроблення та

реалізацію заходів, спрямованих на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, ведення Червоної книги України;

- готує щорічно разом з іншими органами державної виконавчої влади Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища;
- сприяє екологічній освіті та екологічному вихованню громадян, здійснює співробітництво з природоохоронними об'єднаннями громадян, затверджує положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- здійснює міжнародне співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;
- представляє інтереси України в МАГАТЕ, координує діяльність щодо забезпечення міжнародного режиму безпечного використання ядерної енергії;
- виконує функції національного координатора в інформаційній системі МАГАТЕ щодо подій на атомних електростанціях відповідно до міжнародної системи оцінки тяжкості таких подій;
- забезпечує виконання зобов'язань, що випливають із участі України у програмі ООН з охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП), Комісії стабільного розвитку ООН, інших міжнародних організаціях і програмах з питань екології, здійснює контроль за виконанням міжнародних конвенцій та угод з цих питань;
- здійснює у межах, визначених законодавством України, функції з управління майном підприємств, установ і організацій, що перебувають у загальнодержавній власності і належать до сфери управління Міністерства;
- розробляє і подає Мінфіну України з необхідними розрахунками і обґрунтуваннями проекти бюджету органів Мінекобезпеки України, здійснює контроль за цільовим використанням бюджетних асигнувань, складає і подає в установленому порядку звітність;
- здійснює інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

Органи Мінекобезпеки здійснюють свої повноваження через державні управління екологічної безпеки в областях, містах Києві та Севастополі, спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади в галузі екологічної безпеки Автономної Республіки Крим, інспекції, науково-дослідні та навчальні заклади, інші підприємства, установи й організації, що входять до сфери його управління.

З метою організації та здійснення державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки у Міністерстві діють Державна екологічна інспекція та Головна державна інспекція з нагляду за ядерною безпекою. Положення про ці інспекції затверджує Кабінет Міністрів України.

У структурі центрального апарату Мінекобезпеки України утворюється Адміністрація ядерного регулювання, яка здійснює функції органу Державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Положення про неї затверджує міністр.

З метою забезпечення державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду й реалізації Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні у Міністерстві діє Головне управління національних природних парків і заповідної справи. Положення про це управління затверджує Кабінет Міністрів України.

Для розгляду наукових рекомендацій і пропозицій щодо розв'язання важливих проблем охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки у Міністерстві утворюється Державна міжвідомча науково-технічна рада з питань екологічної безпеки, безпечного використання ядерної енергії та радіаційних технологій з провідних учених і висококваліфікованих фахівців-практиків. Працівники органів Мінекобезпеки України мають право:

- обмежувати, тимчасово забороняти (зупиняти) у встановленому порядку діяльність підприємств, установ, організації та об'єктів незалежно від форм власності або входити до Кабінету Міністрів України з відповідним поданням про припинення діяльності, якщо

вона проводиться з порушенням норм і правил екологічної, ядерної та радіаційної безпеки, законодавства про охорону навколишнього природного середовища, вимог дозволів (ліцензій) на використання природних ресурсів, з перевищенням лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин;

- зупиняти, оглядати, тимчасово затримувати судна, кораблі, інші плавучі засоби, що перебувають у внутрішніх і територіальних водах, виключній (морській) економічній зоні України для перевірки додержання ними вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища і норм екологічної безпеки;
- обстежувати підприємства, установи й організації незалежно від форм власності, об'єкти ядерної енергії, військові та оборонні об'єкти, об'єкти органів внутрішніх справ і Служби безпеки України з метою перевірки додержання вимог екологічної, ядерної і радіаційної безпеки, виконання заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів;
- проводити на підприємствах, в установах і організаціях, які використовують ядерну енергію і радіаційні технології, перевірки стану устаткування й управління технологічними процесами, наявності та якості технічної й експлуатаційної документації, якості ремонтних робіт, кваліфікації персоналу;
- одержувати від експлуатуючих організацій та власників або уповноважених ними органів об'єктів ядерної енергії необхідні пояснення та довідки, доповіді (звіти) про стан безпеки, повідомлення про порушення та причини виходу з ладу устаткування, технічну та іншу документацію;
- давати керівникам підприємств, установ і організацій приписи щодо усунення виявлених порушень законодавства про охорону навколишнього природного середовища у процесі здійснення господарської чи іншої діяльності, що негативно впливає на екологічний стан, та умов дозволів (ліцензій), норм і правил екологічної безпеки, що діють на об'єктах ядерної енергії; припиняти роботи на об'єктах ядерної енергії, небезпечні для здоров'я людей і навколишнього природного середовища, а в разі грубих або систематичних порушень дозволів (ліцензій), норм і правил з безпеки — вилучати надані дозволи (ліцензії);
- перевіряти додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища проектними установами та організаціями під час розробки проектної документації на будівництво, розширення і реконструкцію підприємств та інших об'єктів;
- застосовувати у випадках, передбачених законодавством України, економічні санкції до підприємств, установ, організацій за порушення вимог законодавства щодо екологічної, ядерної та радіаційної безпеки і розглядати справи про адміністративні правопорушення, віднесені до його компетенції;
- подавати позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- передавати правоохоронним органам матеріали про факти порушень у галузі охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, за які передбачено кримінальну відповідальність;
- одержувати безоплатно від центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій інформацію, необхідну для виконання покладених на Міністерство завдань;
- брати участь у створенні та заснуванні у встановленому порядку науково-дослідних установ, інформаційно-освітніх і навчальних закладів, екологічних банків, фондів та інших організацій екологічного спрямування.

Для виконання службових обов'язків працівникам органів Мінекобезпеки України надається право володіння спеціальними транспортними засобами, позачергового придбання за пред'явленням відповідних документів квитків для проїзду всіма видами транспорту.

Серед повноважень Мінекобезпеки України передбачено право створювати при Міністерстві спеціальні підрозділи, працівникам яких надається право носіння

форменного одягу встановленого зразка і вогнепальної зброї, а також проводити редакційно-видавничу діяльність з питань охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки.

Мінекобезпеки України під час виконання покладених на нього функцій взаємодіє з іншими центральними органами державної виконавчої влади, органами Автономної Республіки Крим, місцевими органами влади і самоврядування, а також з відповідними органами інших держав.

Мінекобезпеки України в межах своїх повноважень на основі й на виконання чинного законодавства видає накази, організовує та контролює їх виконання.

Рішення Міністерства з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, ядерної та радіаційної безпеки, видані в межах його повноважень, є обов'язковими для виконання центральними органами державної виконавчої влади, місцевими органами влади і самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та громадянами.

Міністерство у необхідних випадках видає разом з іншими центральними органами державної виконавчої влади, урядом Автономної Республіки Крим, місцевими органами влади і самоврядування спільні акти.

Мінекобезпеки України очолює міністр, який призначається відповідно до Конституції України.

Міністр має заступників, яких призначає Президент України. Міністр проводить розподіл обов'язків між своїми заступниками.

Міністр охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України несе персональну відповідальність за виконання покладених на Міністерство завдань і здійснення ним своїх функцій, визначає ступінь відповідальності заступників міністра, керівників підрозділів Міністерства.

Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Мінекобезпеки України, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Міністерстві утворюється колегія у складі міністра (голова колегії), заступника міністра за посадою, керівників підрозділів Міністерства.

До складу колегії можуть входити керівники інших центральних органів державної виконавчої влади.

Членів колегії затверджує Кабінет Міністрів України. Для здійснення екологічного контролю у складі Мінекобезпеки України створено Державну екологічну інспекцію, яка діє на підставі

Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 1993 р.

Державна екологічна інспекція Мінекобезпеки (надалі — Державна екологічна інспекція) — це система регіональних і територіальних органів державної виконавчої влади, що організовують і проводять контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища.

До складу Державної екологічної інспекції входять Головна екологічна інспекція, інспекції охорони Чорного і Азовського морів та екологічні інспекції відповідних територіальних органів Мінприроди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя.

Державна екологічна інспекція у межах повноважень, визначених цим Положенням, забезпечує контроль за додержанням законів України, постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України, декретів, постанов, розпоряджень Кабінету Міністрів України, наказів Мінекобезпеки та інших центральних органів державної виконавчої влади.

Основне завдання Державної екологічної інспекції — здійснювати державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів за:

- використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони

України, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, додержанням норм екологічної безпеки;

- додержанням встановлених лімітів використання природних ресурсів, нормативів викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;
- додержанням екологічних вимог у процесі зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронення (складування) хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів.

Державна екологічна інспекція відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює державний контроль за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, використанням і відтворенням природних ресурсів центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності та господарювання, громадянами, а також іноземними юридичними і фізичними особами, в тому числі у процесі:

- експлуатації діючих підприємств, споруд та інших об'єктів водо-, пило-, газоочисного обладнання, апаратури та інших природоохоронних споруд, включаючи контроль за наявністю та станом обладнання та апаратури для обліку використання природних ресурсів, систем контролю за викидами, скидами забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і додержанням встановлених термінів їх атестації;
- експлуатації механічних транспортних засобів, літаків, суден та інших пересувних засобів і установок щодо додержання нормативів викидів та скидів забруднюючих речовин і допустимих рівнів фізичних впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту;
- проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- зберігання, транспортування, використання, знешкодження та захоронення хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів;
- добування, використання та охорони корисних копалин;
- використання підземних і поверхневих вод та охорони їх від виснаження, засмічення і забруднення промисловими, побутовими, дренажними та іншими стічними водами і скидами та в процесі проведення різних видів робіт на водних і водогосподарських об'єктах і в прибережних водоохоронних зонах (смугах);

використання природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, використання повітряного басейну та охорони атмосферного повітря від забруднення для всіх видів народногосподарської діяльності використання та охорони земель;

- використання та охорони рослинного світу, у тому числі лісів;
- використання, охорони, відтворення диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, в тому числі рибних запасів, додержання встановлених правил, норм, лімітів і термінів у веденні мисливського та рибного господарства;
- використання та охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, а також охорони видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України;
- здійснення регулювання чисельності, акліматизації, реакліматизації, схрещування, торгівлі, створення зоологічних колекцій та інших вимог використання і охорони тваринного світу;
- додержання вимог, встановлених дозволами на проведення робіт, які спрямовані на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ у господарських цілях;

- виконання заходів щодо скорочення і регулювання викидів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище в періоди несприятливих гідрометеорологічних умов, запобігання аварійним (залповим) викидам, скидам забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і ліквідації їх наслідків;

2) здійснює державний контроль за додержанням стандартів і нормативів у галузі охорони навколишнього природного середовища, встановлених лімітів (квот) використання і добування всіх видів природних ресурсів;

3) здійснює державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки, в тому числі:

- у процесі проведення наукових, науково-дослідних і дослідноконструкторських робіт, впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем;

- на військових та оборонних об'єктах, об'єктах органів внутрішніх справ. Служби безпеки та Прикордонних військ, а також під час передислокації військових частин, проведення військових навчань, маневрів, переміщення військ і військової техніки;

4) здійснює лабораторний контроль для визначення:

- якості стічних вод, що скидаються підприємствами у водні джерела, та якості викидів у атмосферне повітря;

- ефективності роботи очисних споруд і обладнання під час інспекційних перевірок підприємств і організацій;

- стану забруднення, у тому числі радіоактивного, навколишнього природного середовища в місцях викидів і скидів забруднюючих речовин підприємствами, а також у разі аварій;

5) надає методичну допомогу та контролює роботу служб охорони навколишнього природного середовища підприємств та організацій;

6) вивчає та впроваджує в практику роботи досягнення вітчизняної та зарубіжної науки і техніки у процесі здійснення контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища;

7) контролює виконання вимог міжнародних договорів України Щодо охорони і використання природних ресурсів;

8) бере участь у формуванні і розподіленні відповідних позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища.

Державна екологічна інспекція має право:

- обстежувати у встановленому порядку підприємства, їх об'єднання, установи і організації незалежно від форм власності та видів господарської діяльності, військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів внутрішніх справ і державної безпеки в будь-який час їх роботи з метою перевірки додержання вимог екологічної безпеки, виконання заходів щодо охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів;

- пред'являти підприємствам, їх об'єднанням, установам, організаціям незалежно від форм власності та видів господарської діяльності, громадянам, а також іноземним фізичним і юридичним особам вимоги щодо здійснення відповідних заходів з раціонального використання та охорони природних ресурсів, організації лабораторного контролю за викидами (скидами) забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, давати обов'язкові для виконання приписи з питань, що віднесені до її компетенції;

- обмежувати, припиняти (тимчасово) будівництво, реконструкцію, розширення об'єктів промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення, проведення робіт з експлуатації природних ресурсів, пошукових та інших робіт, що здійснюються з порушенням природоохоронного законодавства, зокрема через подання про припинення фінансування будівництва в разі відсутності екологічної експертизи, а також обмежувати чи зупиняти (тимчасово) роботу промислових та інших об'єктів, якщо їх діяльність здійснюється з порушенням норм і правил охорони навколишнього природного середовища; зупиняти, оглядати та затримувати (тимчасово) будь-які судна, в тому числі військові кораблі та інші плавучі об'єкти, що перебувають у внутрішніх і територіальних

водах та економічній зоні України незалежно від їх власника та видів діяльності, для з'ясування причин і обставин скидання або втрат речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів водних об'єктів, перевіряти правильність реєстрації у судових документах операцій з цими речовинами, а також перевіряти документи, що засвідчують право на рибний промисел, добування водних тварин і рослин та проведення інших видів робіт;

- складати акти перевірок і протоколи про порушення законодавства в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів. У разі неможливості встановлення особи порушника на місці державні інспектори можуть доставляти його до органів внутрішніх справ та інших місцевих органів державної виконавчої влади;
- розглядати справи про адміністративну відповідальність за порушення в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів відповідно до чинного законодавства;
- вносити міністерствам, відомствам, підприємствам, установам та організаціям пропозиції про позбавлення премії за основними результатами господарської діяльності службових осіб і спеціалістів, винних у порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки;
- подавати позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- залучати за погодженням з керівниками підприємств, їх об'єднань, установ і організацій, у тому числі громадських, спеціалістів для виконання аналізів та участі в проведенні перевірок виконання заходів щодо раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища, ліквідації аварійних викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;
- вносити обов'язкові для виконання подання про припинення дії або анулювання дозволів на захоронення (складування) промислових, побутових та інших відходів, спеціальне використання природних ресурсів, викиди (скиди) забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, на буріння свердловин на воду та інші корисні копалини, на добування природних ресурсів, вивезення з України і ввезення в Україну мисливських трофеїв і відходів, що можуть негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища або здійснюються з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, норм, правил і вимог екологічної безпеки, добування і вивезення з України об'єктів рослинного і тваринного світу, занесених до Червоної книги України.

Для здійснення екологічного контролю органам Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України надано також право:

- зупиняти або забороняти проведення робіт на територіях державних заповідників, національних і природних парків та інших природних об'єктів, що особливо охороняються, у курортних зонах і місцях відпочинку, не передбачених режимом їх охорони, а також робіт, які можуть негативно вплинути на природні об'єкти, що охороняються;
- зупиняти транспортні (плавучі) засоби та перевіряти знаряддя добування тварин, рослин, риби та інших водних тварин і рослин на місці їх добування, зберігання, перероблення та реалізації;
- вилучати в осіб, які порушили природоохоронне законодавство, знаряддя добування тварин (у тому числі рибних запасів) і рослин, плавучі й транспортні засоби, обладнання та предмети, що були знаряддям незаконно добутої продукції, незаконно добутої продукцію, а також відповідні документи, в порядку, що затверджується Мінекобезпеки;
- обмежувати чи зупиняти (тимчасово) виробництво і реалізацію продукції, використання якої може завдати суттєвої шкоди навколишньому природному середовищу або не відповідає вимогам екологічної безпеки;

- викликати громадян та посадових осіб для отримання свідчень і пояснень у зв'язку з порушенням ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища, проводити фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку як допоміжний засіб для попередження і розкриття екологічних правопорушень;
- призначати громадських інспекторів охорони навколишнього природного середовища за поданням відповідних установ;
- у випадках, передбачених законодавством, направляти у встановленому порядку матеріали про порушення природоохоронного законодавства у відповідні органи для вирішення питання щодо притягнення винних осіб до адміністративної, кримінальної або іншої відповідальності;
- отримувати безоплатно у міністерств, відомств, підприємств, установ та організацій, громадян, іноземних фізичних і юридичних осіб статистичні та інші довідкові й інформаційні матеріали, пояснення, необхідні для визначення стану використання та охорони природних ресурсів, а також повідомлення про аварійні забруднення навколишнього природного середовища і природні катастрофи;
- проводити обов'язкове соціальне страхування державних інспекторів у порядку та на умовах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Систему та повноваження органів, які здійснюють управління і контроль у галузі використання та охорони земель, передбачено в Земельному кодексі України. Це насамперед сільські, селищні, районні, міські, обласні ради, Державний комітет України по земельних ресурсах та його органи на місцях. Типове положення про місцеві державні органи земельних ресурсів і типове положення про районний відділ земельних ресурсів та про міське управління (відділ) земельних ресурсів затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р.

Державний комітет України з геології і використання надр [Держкомгеології України] є центральним органом державної виконавчої влади, на який покладено обов'язок реалізації державної політики в галузі геології й розвідки надр. Держкомгеології організує і координує проведення робіт з геологічного вивчення та використання надр.

Основні завдання Держкомгеології України:

- здійснення єдиної науково-технічної політики в галузі геології і використання надр;
- розроблення державних програм геологорозвідувальних робіт, формування геологічних завдань і замовлень;
- організація планомірного геологічного вивчення надр і визначення потреб у мінеральній сировині;
- облік розвіданих корисних копалин, створення державного фонду надр;
- здійснення державного моніторингу геологічного середовища;
- здійснення державного контролю за повнотою та якістю геологічного вивчення надр і т. ін.

Положення про Державний комітет України з геології і використання надр затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 1996 р.

Державний комітет України водного господарства є центральним органом державного управління й контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

До його основних повноважень віднесено:

- здійснення державного управління в галузі водного господарства;
- розроблення та участь у реалізації державних, міждержавних і регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- здійснення радіологічного і гідрохімічного моніторингу водних об'єктів;
- ведення державного обліку водовикористання та державного водного кадастру;
- здійснення контролю за дотриманням режимів роботи водосховищ і водогосподарських систем та вирішення інших передбачених законодавством питань.

Міністерство (Державний комітет) лісового господарства України {Держкомлісгосп України} є центральним органом державної виконавчої влади, який

здійснює державне управління і контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів. До основних повноважень Держкомлісгоспу віднесено:

- здійснення державного управління й контролю в галузі ведення лісового господарства в усіх лісах;
- організацію ведення лісового господарства, включаючи захист раціонального використання лісових ресурсів і відтворення лісів;
- розроблення та організацію виконання державних регіональних програм у галузі охорони, захисту лісів і лісовикористання;
- розроблення норм, правил та інших нормативних документів у галузі охорони лісів;
- здійснення співробітництва в галузі лісового господарства та вирішення інших питань у галузі управління й контролю за охороною і використанням лісів.

Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) України є центральним органом державної виконавчої влади, який реалізує державну політику в галузі охорони здоров'я, що тісно пов'язана із забезпеченням екологічної політики.

Основні завдання МОЗ України в екологічній сфері:

- розроблення й координація заходів із забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення;
- реалізація державної політики щодо охорони здоров'я;
- організація вивчення впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людей;
- забезпечення державного санітарного нагляду за виконанням законодавства з питань санітарно-епідемічного благополуччя населення;
- встановлення за погодженням з іншими органами гранично допустимих показників і характеристик факторів, шкідливих для здоров'я людей;
- погодження стандартів та іншої нормативно-технічної документації з питань якості харчових продуктів і виробничої сировини, здійснення інших заходів щодо санітарно-екологічної безпеки.

Міністерство охорони здоров'я України діє на підставі законодавства про охорону здоров'я та Положення про це міністерство, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р.

У складі Міністерства охорони здоров'я України діє державна санітарно-епідеміологічна служба, яка забезпечує санітарно-епідемічну безпеку населення України. Систему державної санітарно-епідеміологічної служби становлять органи, установи й заклади санітарно-епідеміологічного профілю Міністерства охорони здоров'я України, відповідні установи, заклади, частини і підрозділи Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Національної гвардії України, Служби безпеки України.

Спеціально уповноваженим центральним органом державної виконавчої влади, який здійснює контроль і нагляд за додержанням санітарного законодавства, державних стандартів, критеріїв і вимог, спрямованих на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, є Міністерство охорони здоров'я України.

На установи і заклади державної санітарно-епідеміологічної служби системи Міністерства охорони здоров'я України покладаються функції спеціально уповноважених відповідних адміністративно-територіальних, транспортних та об'єктових органів державного санітарно-епідеміологічного нагляду.

На установи, заклади й підрозділи державної санітарно-епідеміологічної служби інших міністерств і відомств покладаються функції спеціально уповноважених органів державного санітарно-епідеміологічного нагляду на підпорядкованих їм територіях, об'єктах, у частинах і підрозділах.

Установи і заклади державної санітарно-епідеміологічної служби є юридичними особами, їх перелік, мережа, організаційна структура і т. ін. для Міністерства охорони здоров'я України встановлюються головним державним санітарним лікарем України, а для інших міністерств

і відомств — головним державним санітарним лікарем відповідного міністерства (відомства) за погодженням з головним державним санітарним лікарем України.

Установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби здійснюють свою діяльність на підставі Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні, що затверджується Кабінетом Міністрів України, та положень про державну санітарно-епідеміологічну службу відповідних міністерств і відомств.

Основними є такі напрями діяльності державної санітарно-епідеміологічної служби:

- здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду;
- визначення пріоритетних заходів з профілактики захворювань, а також з охорони здоров'я населення від шкідливого впливу на нього факторів навколишнього середовища;
- вивчення, оцінка і прогнозування показників здоров'я населення залежно від стану середовища життєдіяльності людини, встановлення факторів навколишнього середовища, що шкідливо впливають на здоров'я населення;
- підготовка пропозицій щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення, запобігання занесенню та поширенню особливо небезпечних (у тому числі карантинних) і небезпечних інфекційних хвороб;
- контроль за усуненням причин і умов виникнення та поширення інфекційних, масових неінфекційних захворювань, отруєнь та радіаційного ураження людей;
- державний облік інфекційних і професійних захворювань та отруєнь.

Основним напрямом діяльності державної санітарно-епідеміологічної служби в екологічній сфері є насамперед здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду за дотриманням вимог санітарного та екологічного законодавства.

Державний санітарно-епідеміологічний нагляд — це діяльність органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби з контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами санітарного законодавства з метою попередження, виявлення, зменшення або усунення шкідливого впливу небезпечних факторів на здоров'я людей та застосування заходів правового характеру щодо порушників.

Основними завданнями цієї діяльності є такі:

- нагляд за організацією та проведенням органами державної виконавчої влади, місцевого і регіонального самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами санітарних і протиепідемічних заходів;
- нагляд за реалізацією державної політики з питань профілактики захворювань населення, участь у розробці та контроль за виконанням програм, що стосуються запобігання шкідливому впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я населення;
- нагляд за дотриманням санітарного законодавства;
- проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи, гігієнічної регламентації небезпечних факторів і видача дозволів на їх використання.

Державний санітарно-епідеміологічний нагляд здійснюється відповідно до Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні вибірковими перевітками дотримання санітарного законодавства за планами органів, установ та закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, а також позапланове залежно від санітарної, епідемічної ситуації та за заявами громадян.

Результати перевірки оформлюються актом, форма і порядок складання якого визначаються головним державним санітарним лікарем України.

Державний комітет України з гідрометеорології (Держкомгідромет України) є центральним органом державної виконавчої влади, який реалізує державну політику в галузі гідрометеорології та фонових радіаційних спостережень.

Основні завдання і напрями діяльності Держкомгідромету України:

- забезпечення державних та інших органів і громадян України інформацією про фактичні та очікувані зміни гідрометеорологічних умов і стану навколишнього природного середовища, попередження про небезпечні явища;

- збереження і розвиток державної системи гідрологічних, фонових радіаційних спостережень за забрудненням навколишнього середовища;
- формування і реалізація державної політики в галузі гідрометеорології, фонових радіаційних спостережень, базових спостережень за забрудненням навколишнього природного середовища та здійснення інших заходів щодо стану забруднення навколишнього середовища.

Повноваження Держкомгідромету України визначено в Положенні, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1996 р.

Надзвичайно важливою формою екологічної діяльності для всіх органів управління і контролю є екологічна інформація, яку отримують при проведенні державного моніторингу навколишнього природного середовища. Згідно з Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 1994 р. № 785, **державний моніторинг** навколишнього природного середовища — це система спостережень, збирання, обробки, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін і розроблення науково обгрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень. Це Положення визначає порядок створення та функціонування такої системи в Україні.

Система державного моніторингу навколишнього природного середовища України створюється з дотриманням міжнародних вимог і є сумісною з аналогічними міжнародними системами. Вона будується на принципах об'єктивності й достовірності, систематичності спостережень за станом навколишнього природного середовища та об'єктами впливу на нього, багаторівневості, узгодженості нормативного та методичного забезпечення, узгодженості технічного та програмного забезпечення, комплексності в оцінці екологічної інформації, оперативності проходження інформації між окремими ланками системи та вчасного інформування органів державної виконавчої влади, відкритості екологічної інформації для населення.

До основних завдань системи державного моніторингу навколишнього природного середовища віднесено: спостереження за станом навколишнього природного середовища; аналіз стану навколишнього природного середовища та прогнозування його змін; забезпечення органів державної виконавчої влади систематичною та оперативною інформацією про стан навколишнього природного середовища, а також прогнозами і попередженнями про можливі його зміни; розроблення науково обгрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

Залежно від призначення здійснюється загальний (стандартний), оперативний (кризовий) та фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища.

Загальний (стандартний) моніторинг навколишнього природного середовища — це оптимальні за кількістю параметрів спостереження на пунктах, об'єднаних в єдину інформаційно-технологічну мережу, які дають змогу на основі оцінки і прогнозування стану навколишнього природного середовища регулярно розробляти управлінські рішення на всіх рівнях.

Оперативний (кризовий) моніторинг навколишнього природного середовища — це спостереження спеціальних показників на цільовій мережі пунктів у реальному масштабі часу за окремими об'єктами, джерелами підвищеного екологічного ризику в окремих регіонах, які визначено як зони надзвичайної екологічної ситуації, а також у районах аварій із шкідливими екологічними наслідками з метою забезпечення оперативного реагування на кризові ситуації та прийняття рішень щодо їх ліквідації, створення безпечних умов для населення.

Фоновий (науковий) моніторинг навколишнього природного середовища — це спеціальні високоточні спостереження за всіма його складовими, а також за характером, складом, кругообігом і міграцією забруднюючих речовин, за реакцією організмів на забруднення на, рівні окремих популяцій, екосистем і біосфери загалом, фоновий моніторинг здійснюється у природних і біосферних заповідниках, на інших територіях, що охороняються, на базових станціях.

Система державного моніторингу навколишнього природного середовища створюється на трьох рівнях:

- локальному — на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянках ландшафтів);
- регіональному — у межах адміністративно-територіальних одиниць, на територіях економічних і природних регіонів;
- національному — на території країни загалом. Відповідно до чинного законодавства державний моніторинг навколишнього природного середовища України в межах своїх повноважень

здійснюють Мінекобезпеки, НКАУ, МОЗ, Мінагропром, Мінлісгосп, Держкомгідромет, Держкомводгосп, Держкомгеології, Держкомзем, Держжитлокомунгосп та їхні органи на місцях, зокрема:

1) **Мінекобезпеки** здійснює спостереження:

- за джерелами промислових викидів в атмосферу та дотриманням норм гранично допустимих викидів (ГДВ);
- джерелами скидів стічних вод і дотриманням норм тимчасово узгоджених скидів (ТУС) і гранично допустимих скидів (ГДС);
- станом поверхневих вод суші;
- станом ґрунтів сільськогосподарських угідь з визначенням залишкової кількості в них пестицидів і важких металів;
- скидами й викидами з об'єктів, на яких використовуються радіаційно небезпечні технології;
- станом та складом звалищ промислових і побутових відходів;
- станом наземних і морських екосистем;

2) **НКАУ** — авіаційно-космічні спостереження:

- за станом озонового шару в атмосфері;
- забрудненістю атмосфери;
- забрудненістю ґрунтів;
- станом і забрудненістю поверхневих вод;
- сніговим покривом;
- станом лісів;
- станом сільськогосподарських посівів;
- запасами вологи в ґрунті;
- радіаційним станом;

3) **МОЗ** — вибіркові спостереження:

- за рівнем забруднення атмосферного повітря в місцях проживання людей;
- станом поверхневих вод суші в місцях використання їх населенням;
- станом морських вод у рекреаційних зонах;
- хімічним і біологічним забрудненням ґрунтів на території населених пунктів і за господарсько-побутовими відходами;
- інтенсивністю фізичних факторів (шум, електромагнітні поля, радіація, вібрація тощо);
- за станом здоров'я населення і впливом на нього забруднення навколишнього природного середовища;

4) **Мінагропром** здійснює:

- радіологічні, агрохімічні й токсикологічні спостереження за ґрунтами сільськогосподарського використання;
- токсикологічні та радіологічні спостереження за сільськогосподарськими рослинами і продуктами з них;
- зоотехнічні, токсикологічні та радіологічні спостереження за сільськогосподарськими тваринами і продуктами з них;

5) **Мінлісгосп** здійснює спостереження:

- за станом лісів, ґрунтів у лісах;
- станом мисливської фауни в лісах;

6) **Держкомгідромет** спостерігає:

- за станом атмосферного повітря (включаючи спостереження за транскордонним перенесенням забруднюючих речовин);
- атмосферними опадами;
- метеорологічними умовами;
- аерологічними параметрами (на аерологічних станціях);
- станом поверхневих вод суші;
- підземними водами;
- станом і режимом морських вод;
- станом ґрунтів;
- станом озонового шару у верхній частині атмосфери;
- радіаційною обстановкою (на пунктах радіометричної мережі спостережень і в районах діяльності АЕС);
- станом сільськогосподарських посівів, запасами вологи в ґрунті та агрометеорологічними умовами формування врожаю;

7) Держкомводгосп здійснює:

- радіологічні та гідрохімічні спостереження за водами (на водогосподарських системах комплексного призначення, в системах міжгалузевого й сільськогосподарського водопостачання, в зонах впливу атомних електростанцій);
- спостереження за станом ґрунтів у межах впливу меліоративних систем;
- спостереження за переформуванням берегів і гідрогеологічним станом у прибережних зонах водосховищ;
- облік ресурсів поверхневих вод;

8) Держкомгеології здійснює:

- спостереження за підземними водами з оцінкою їх ресурсів;
- спостереження за ендегенними та екзогенними процесами;
- державне еколого-геологічне картування території України для оцінки стану геологічного середовища та його змін під впливом господарської діяльності;

9) Держкомзем спостерігає:

- за структурою землекористування;
- трансформацією земель залежно від їх цільового призначення;
- станом та якістю ґрунтів і забрудненням ландшафтів;
- станом рослинного покриву земель;
- відновленням порушених земель;
- станом зрошуваних і осушених земель, а також земель з ознаками вторинного підтоплення й засолення;
- станом берегових ліній річок, морів, озер, водосховищ, лиманів, заток;

10) Держжитлокомунгосп спостерігає:

- за якістю питної води централізованих систем водопостачання міст і селищ міського типу;
- станом стічної води міської каналізаційної мережі;
- станом зелених насаджень міст і селищ міського типу;
- проявами небезпечного підняття рівня ґрунтових вод у межах міст і селищ міського типу.

Підприємства, установи і організації незалежно від форм власності, діяльність яких призводить чи може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища, зобов'язані вести спостереження за викидами і скидами та розміщенням відходів.

Мінекобезпеки разом з іншими органами державної виконавчої влади, зазначеними у п. 7 цього Положення, забезпечує вдосконалення мереж спостережень за станом навколишнього природного середовища, раціоналізацією та оптимізацією роботи служб спостережень, уніфікацію методик спостережень і лабораторних аналізів, удосконалення бази приладів і систем контролю, створення міжвідомчого банку даних про стан навколишнього природного

середовища, створення локальних, регіональних і національних центрів моніторингу навколишнього природного середовища, а також координує роботу, що проводиться в Україні за міжнародними природоохоронними програмами, в яких використовуються результати моніторингу.

Взаємодія зазначених органів, підприємств, установ, організацій та забезпечення функціонування системи державного моніторингу навколишнього природного середовища на всіх рівнях здійснюються відповідно до міжвідомчих положень і відомчих інструкцій.

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" здійснюють громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища (далі — громадські інспектори), котрі призначаються відповідними органами громадських природоохоронних формувань або головними державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій.

Положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища затверджено наказом Мінекобезпеки України від 4 серпня 1994 р. № 81.

Основним завданням громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища є:

- безпосередня участь громадськості у справі поліпшення екологічної ситуації;
- надання допомоги органам державного контролю в забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища підприємствами, установами, організаціями та громадянами, попередження та виявлення порушень природоохоронного законодавства, ліквідація їх наслідків;
- екологічна просвіта, виховання та інформування широких верств населення через засоби масової інформації.

Об'єктами громадського контролю є охорона і використання землі, її надр, водних ресурсів, атмосферного повітря, рослинного та тваринного світу, природних об'єктів і територій, що підлягають особливій охороні, та ін.

Громадський контроль базується на принципах законності, гласності і демократизму, захисту екологічних прав громадян відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

При здійсненні своєї контрольної діяльності громадський інспектор має керуватися чинним законодавством і нормативними актами уряду з питань охорони навколишнього природного середовища, рішеннями Мінекобезпеки України та його органів на місцях, цим Положенням.

Організацію діяльності громадських інспекторів здійснюють громадські природоохоронні формування та підрозділи Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України.

Громадські природоохоронні формування та підрозділи Державної екологічної інспекції зобов'язані систематично інструктувати громадських інспекторів, проводити з ними наради, семінари з обміну досвідом, надавати їм практичну допомогу в здійсненні їхньої природоохоронної діяльності.

З метою координації роботи громадськості, широкого залучення її до розробки та здійснення заходів з охорони навколишнього природного середовища, бережливого ставлення до природних ресурсів і підтримання контактів з природоохоронними органами при громадських природоохоронних формуваннях і при підрозділах Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України можуть створюватись на громадських засадах штаби громадських інспекторів.

Організаційними формами громадського контролю можуть бути планові та термінові перевірки об'єктів, цільові рейди, участь у перевірках, що їх здійснюють органи державного контролю, та термінові перевірки (у разі отримання оперативної інформації

про грубе порушення природоохоронного законодавства, про аварію або надзвичайну ситуацію).

Громадських інспекторів призначають:

- у громадських природоохоронних формуваннях — керівні органи цих формувань відповідно до їх статутів;
- при підрозділах Державної екологічної інспекції — головні державні інспектори з охорони навколишнього природного середовища відповідних територій.

Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, які досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли атестацію у відповідних органах громадських природоохоронних формувань або в підрозділах Державної екологічної інспекції.

Призначення здійснюється на підставі власної письмової заяви громадянина, подання організації, що рекомендує, та результатів атестації.

Громадські інспектори отримують посвідчення встановленого Мінекобезпеки України зразка, що підтверджує їх повноваження.

Посвідчення видають на три роки органи громадських природоохоронних формувань або підрозділи Державної екологічної інспекції відповідно до пункту 10 цього Положення.

По закінченні дії цього строку громадський інспектор, що виявив бажання продовжувати контрольну діяльність у цій сфері, проходить переатестацію, позитивна оцінка якої є підставою для продовження строку дії посвідчення.

Громадський інспектор діє в територіальних межах повноважень органу, що видав та зареєстрував посвідчення.

Громадські інспектори виконують роботу в порядку громадського доручення, без звільнення від основної роботи і без додаткової оплати праці.

Для здійснення екологічного контролю громадські інспектори мають право:

- безперешкодно відвідувати об'єкти в будь-який час їх роботи при пред'явленні посвідчення;
- отримувати інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерело негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації;
- брати участь у проведенні спільно з працівниками підрозділів Державної екологічної інспекції Мінекобезпеки України, інших спеціально уповноважених органів контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища рейдів і перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;
- проводити перевірки і складати протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подавати їх відповідному підрозділу Державної екологічної інспекції для притягнення винних до відповідальності. У разі неможливості встановлення особи порушника на місці громадські інспектори можуть доставляти порушника до органів внутрішніх справ та інших місцевих органів державної виконавчої влади;
- брати участь у підготовці органами Державної екологічної інспекції або органами громадських природоохоронних формувань до суду матеріалів на відшкодування збитків, заподіяних внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- вносити до адміністрації підприємств, установ, організацій, відповідних державних органів подання про виявлені правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища та пропозиції щодо їх усунення;
- виявляти обставини і причини, які призводять до порушень природоохоронного законодавства, проводити профілактичну роботу щодо попередження таких порушень;
- захищати екологічні права та інтереси громадян, пояснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства;

- брати участь у громадській екологічній експертизі, що проводиться згідно із Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" незалежними групами спеціалістів.

Громадські інспектори працюють у взаємодії з державними інспекторами з охорони навколишнього природного середовища відповідного підрозділу Державної екологічної інспекції. За досягнення в галузі охорони навколишнього природного середовища органи Мінекобезпеки України можуть заохочувати громадських інспекторів за рахунок коштів позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища або коштів громадських природоохоронних формувань, передбачених їх кошторисами, та інших надходжень.

Громадські інспектори зобов'язані сумлінно виконувати покладені на них завдання та систематично інформувати відповідний підрозділ Державної екологічної інспекції про результати своєї діяльності і щорічно звітувати про свою роботу.

Громадські інспектори, котрі не виконують своїх функцій належним чином або зловживають наданими їм правами, можуть бути виключені зі складу громадських інспекторів з вилученням посвідчення рішенням органу, що їх призначив, за ініціативою цих органів або за клопотанням організацій, які їх рекомендували.

Рішення про виключення можуть бути оскаржені залежно від того, хто призначав цього громадського інспектора:

- керівним органам відповідних природоохоронних формувань або їх вищим органам;
- головному державному інспектору з охорони навколишнього природного середовища відповідної території, а в окремих випадках — Головному державному інспектору України з охорони навколишнього природного середовища.

Тема 5: ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Відповідальність за правопорушення в екологічній сфері (інколи її називають еколого-правовою відповідальністю) є комплексним інститутом екологічного права.

Підставою для застосування такої відповідальності є факт вчинення екологічного правопорушення, тобто винної, протиправної поведінки, яка порушує встановлений нормами права екологічний правопорядок.

Екологічний правопорядок — це система встановлених екологічним законодавством норм і правил, які регулюють взаємодію людини, суспільства з навколишнім екологічним середовищем з метою забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів.

Відповідно до структури екологічних правовідносин відповідальність у цій сфері становить певну систему залежно від об'єктів правовідносин: 1) природоресурсова (земельна, надрова, водна, лісова, атмосферна, фауністична); 2) природоохоронна (заповідно-охоронна, ландшафто-охоронна, шельфоохоронна тощо); 3) екологобезпечна (санітарно-безпечна, радіаційно-безпечна, ядерно-безпечна).

Залежно від ступеня тяжкості й застосовуваних санкцій юридична відповідальність в екологічній сфері поділяється на кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну (цивільно-правову).

Основними рисами екологічного правопорушення, які відрізняють його від інших правопорушень, є його екологічна спрямованість. Підставою для застосування юридичної відповідальності в екологічній сфері є екологічне правопорушення.

Екологічне правопорушення можна визначити як протиправне, винне, соціальне шкідливе діяння (дію або бездіяльність), а для кримінальних екологічних злочинів — суспільне небезпечне діяння, яке посягає на встановлений екологічний правопорядок і за вчинення якого законодавством передбачено юридичну відповідальність.

Юридична відповідальність — один з найважливіших правових засобів забезпечення дотримання екологічного законодавства (екологічної законності) та екологічних прав громадян і юридичних осіб. Вона є комплексним правовим інститутом екологічного права. Фактичною підставою для юридичної відповідальності в екологічній сфері є екологічне правопорушення, сутність якого визначається його складом:

суб'єктом, об'єктом, суб'єктивною стороною, об'єктивною стороною.

Суб'єктами екологічних правопорушень можуть бути громадяни, посадові та юридичні особи, а також особи без громадянства, іноземці та зарубіжні юридичні особи.

Об'єкт екологічного правопорушення — це один із основних елементів складу правопорушення, за яким поділяються (класифікуються) різні їх види в екологічній сфері. Серед об'єктів екологічного правопорушення виокремлюють: навколишнє природне середовище як норми найбільш загального характеру, норми природоресурсового (земельного, надрового, водного, лісового, атмосферного, фауністичного) законодавства, а також норми природоохоронного (заповідно-охоронного тощо) та екологобезпечного законодавства.

Усі об'єкти екологічного правопорушення можна поділити на три великі групи: загальні, спеціальні та особливі. Найбільш загальним об'єктом усіх видів екологічних правопорушень є встановлений нормами екологічного права екологічний правопорядок. Його основою є суспільні правовідносини щодо охорони, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища.

Загальний об'єкт екологічного правопорушення можна поділити на три спеціальні (складові) частини: природоресурсові, природоохоронні правовідносини, а також правовідносини щодо забезпечення екологічної безпеки. І, нарешті, кожний із спеціальних об'єктів екологічних правопорушень можна поділити на особливі. Так, серед природоресурсових правопорушень виокремлюють земельні, надрові (гірничі), водні,

лісові, атмосферні та фауністичні правопорушення. До природоохоронних правопорушень можна віднести правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища, природозаповідні правопорушення, порушення норм екологічної експертизи, охорони континентального шельфу, морської економічної зони тощо. У галузі забезпечення екологічної безпеки вирізняють екологічні правопорушення, які пов'язані з радіоактивною та ядерною безпекою, забезпеченням санітарно-епідемічного благополуччя населення, безпеки продуктів харчування, безпеки поводження з радіоактивними та іншими відходами і т. ін.

Суб'єктивну сторону екологічного правопорушення становить вина, яка може бути як навмисною, так і необережною. Вина відбиває психічне ставлення правопорушника до своєї дії та її наслідків.

Об'єктивна сторона екологічного правопорушення характеризується рядом ознак, а саме: 1) протиправністю діяння (дії чи бездіяльності), яке порушує екологічний правопорядок; 2) настанням шкоди чи загрози її завдання навколишньому середовищу або здоров'ю людини; 3) причинним зв'язком між протиправним діянням і шкодою (збитками), які настали. Відсутність названих елементів може впливати на наявність екологічного правопорушення і застосування заходів юридичної відповідальності.

В юридичній літературі є різні визначення видів екологічних правопорушень, за які залежно від характеру і ступеня екологічної небезпеки, об'єкта і предмета посягання та інших ознак можуть застосовуватися різноманітні заходи державно-правового примусу.

Екологічні правопорушення залежно від об'єкта посягань поділяють на такі види:

1) **у галузі використання природних ресурсів** (природоресурсові): земельні, надрові (гірничі), водні, лісові, фауністичні (тваринні), флорні (рослинні) та атмосферні;

2) **у галузі охорони навколишнього природного середовища (природоохоронні):**

- порушення природоохоронних вимог на стадії прийняття рішень;
- порушення природоохоронних вимог у процесі здійснення господарської та іншої діяльності;
- порушення вимог охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду, курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних зон та інших територій, що підлягають особливій охороні;

3) **у галузі екологічної безпеки (екологонебезпечні):**

- невиконання заходів щодо попередження виникнення та ліквідації наслідків надзвичайних екологічних ситуацій;
- порушення вимог екологічної безпеки у процесі здійснення різних видів діяльності;

4) **правопорушення за окремими інститутами екологічного законодавства:**

- порушення у сфері права власності на природні ресурси;
- порушення у сфері права природокористування;
- правопорушення у сфері відтворення природних ресурсів;
- правопорушення у сфері екологічної експертизи;
- екологічні правопорушення у сфері застосування економічних заходів щодо використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;
- порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- порушення норм екологічної безпеки;
- порушення екологічних прав громадян. Екологічне правопорушення за ступенем екологічної небезпеки і заходами державного примусу поділяється так:
  - на екологічний злочин, за який настає кримінальна відповідальність;
  - на екологічне адміністративне правопорушення, за вчинення якого настає адміністративна відповідальність;
  - на екологічний дисциплінарний вчинок, за скоєння якого настає дисциплінарна відповідальність;
  - на екологічний майновий делікт, при наявності якого настає майнова відповідальність.

Екологічні правопорушення передбачено насамперед в екологічному законодавстві. Залежно від об'єктів правопорушень їх систему можна поділяти на три

великі групи: природоресурсові, природоохоронні та екологонебезпечні правопорушення. У свою чергу кожен із цих видів правопорушень, які об'єднуються в екологічні, можна поділяти на спеціальні правопорушення (земельні, надрові, водні, лісові, атмосферні, фауністичні та інші природоресурсові правопорушення); заповідно-охоронні, ландшафтоохоронні та інші природоохоронні правопорушення; санітарно-небезпечні, радіаційно-небезпечні та інші екологонебезпечні правопорушення.

Крім того, усі види екологічних правопорушень поділяються залежно від видів законодавчих актів, у яких вони передбачені.

Найбільш загальні за призначенням і характером екологічні правопорушення передбачено в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища", перелік яких визначено в XV розділі. У цьому законодавчому акті (ст. 68) передбачено правопорушення в галузі охорони навколишнього природного середовища, за які винні особи несуть юридичну відповідальність, а саме:

а) за правопорушення в галузі екологічної безпеки (екологонебезпечні правопорушення):

- порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- порушення норм екологічної безпеки;
- порушення вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, у тому числі подання свідомо неправдивого експертного висновку;
- невиконання вимог державної екологічної експертизи;
- фінансування будівництва і впровадження у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;
- порушення екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- допущення понаднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;
- невжиття заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

б) правопорушення в галузі природоресурсових правовідносин (природоресурсові правопорушення):

- перевищення лімітів та порушення інших вимог використання природних ресурсів;
- самовільне спеціальне використання природних ресурсів;
- порушення строків внесення платежів за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища;

в) правопорушення в галузі природоохоронних правовідносин (природоохоронні правопорушення):

- порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних і радіоактивних речовин, виробничих, побутових та інших видів відходів;
- невиконання вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;
- відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, приховування або фальсифікація відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;
- невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчинення опору їх представникам;
- приниження честі й гідності працівників, які здійснюють контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, посягання на їхнє життя і здоров'я.

Законодавством України встановлено також відповідальність за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Спеціальні види та система екологічних правопорушень у різних галузях і сферах екологічної діяльності передбачаються в окремих актах екологічного законодавства. Так, земельні правопорушення і відповідальність у цій галузі передбачені в Земельному кодексі України (розд. IX, ст. 114-117); надрові — в Кодексі України про надра (гл. 6, ст. 65—67); водні

— у Водному кодексі України (гл. 23, ст. 110, 111); атмосферні — у Законі України про охорону атмосферного повітря (розд. IX, ст. 44); фауністичні — у Законі України про тваринний світ (розд. VI, ст. 58); інші правопорушення в природоохоронній галузі — у Законі України про захист рослин (розд. III); у Законі України про природно-заповідний фонд (розд. IX, ст. 64, 65) та ін.

Відповідно до структури екологічних правовідносин юридична відповідальність у цій сфері становить певну систему залежно від різних критеріїв. Залежно від об'єктів правовідносин розрізняють юридичну відповідальність у природоресурсовій, природоохоронній та в екологобезпечній галузях. Залежно від ступеня тяжкості й застосовуваних санкцій

та інших заходів реагування юридична відповідальність в екологічній сфері поділяється на кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та матеріальну (цивільно-правову).

Кримінальна відповідальність в екологічній сфері є найсуворішим видом відповідальності. Підставою для її застосування є вчинення екологічного злочину, тобто найнебезпечнішого екологічного правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кримінальним кодексом України.

Злочином в екологічній сфері визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільне небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на екологічний правопорядок, екологічні права громадян, а також інше суспільне небезпечне діяння в екологічній сфері.

У чинному Кримінальному кодексі України міститься понад двадцять статей, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, які безпосередньо стосуються екологічної сфери і які можна визначити як екологічні. Проте розміщені вони в різних главах без чіткої системи, що становить певні труднощі в їх знаходженні та застосуванні. Позитивним з цього погляду є підготовлений проект нового Кримінального кодексу України, в якому екологічні злочини розміщені в одному спеціальному розділі.

Види злочинних діянь в екологічній сфері відповідно до Кримінального кодексу України можна поділити на три групи:

1) у галузі природоресурсових відносин:

- самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 199);
- незаконна порубка лісу (ст. 160);
- незаконне видобування корисних копалин (ст. 162¹);
- незаконне полювання (ст. 161);
- незаконне заняття рибним, тваринним та іншими водними добуваючими промислами (ст. 162);
- жорстоке поводження з тваринами (ст. 207¹);

2) у природоохоронній галузі:

- забруднення водойм і атмосферного повітря (ст. 228);
- забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами (ст. 228¹);
- знищення і руйнування природних об'єктів (ст. 207);
- навмисне знищення або суттєве пошкодження лісових масивів шляхом підпалу (ст. 89, ч. 2 і 3);
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 163);
- порушення законодавства щодо континентального шельфу України (ст. 163¹);

3) у галузі екологічної безпеки:

- приховування або перекручування відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (ст. 227¹);
- заготівля, переробка або збут радіоактивних продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 227²);
- порушення правил безпеки гірничих робіт (ст. 218¹);
- незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 228);
- розкрадання радіоактивних матеріалів (ст. 228³);
- загроза здійснення розкрадання радіоактивних матеріалів або їх викрадення (ст. 228⁴);
- порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів (ст. 228⁵);
- незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 228⁷).

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення — найпоширеніший вид юридичної відповідальності в екологічній сфері. Підставою для її застосування є адміністративні екологічні правопорушення, різні види і склади яких передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення — це вид юридичної відповідальності, яка передбачає заходи адміністративного впливу за протиправні й винні діяння, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища (довкілля) та вимоги екологічної безпеки.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення найбільша кількість статей (понад сорок), у яких передбачається відповідальність за екологічні правопорушення, міститься в сьомій главі "Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури" (ст. 52—92). Окремі види адміністративних екологічних правопорушень містяться в гл. 5, 6, 8 та ін. цього Кодексу.

Залежно від об'єкта посягання адміністративні правопорушення можна поділити на кілька груп.

Першу групу екологічних правопорушень, за які настає адміністративна відповідальність, становлять адміністративні правопорушення, що стосуються права власності на природні ресурси (гл. 4 ст. 47—51 Кодексу України про адміністративні правопорушення). До таких адміністративних екологічних правопорушень відносять порушення права державної власності на надра (ст. 47), порушення права державної власності на води (ст. 48), порушення права державної власності на ліси (ст. 49), порушення права державної власності на тваринний світ (ст. 50), а також інші правопорушення.

Другу групу становлять адміністративні земельні правопорушення (гл. 7, ст. 52—56 Кодексу України про адміністративні правопорушення). До таких правопорушень відносять псування і забруднення сільськогосподарських земель (ст. 52), порушення прав використання земель (ст. 53), самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53¹), приховування або перекручування даних Земельного кадастру (ст. 53²), несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або неприведення їх до стану, придатного для використання за призначенням (ст. 54), самовільне відхилення від проектів внутрішньогосподарського землеустрою (ст. 55), знищення межових знаків (ст. 56 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Третю групу адміністративних правопорушень в екологічній сфері становлять адміністративні надрові правопорушення, передбачені ст. 57, 58 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме: порушення вимог щодо охорони надр (ст. 57), порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр (ст. 58).

Четверту групу адміністративних екологічних правопорушень становлять водні правопорушення, передбачені ст. 59—62 Кодексу України про адміністративні

правопорушення. Ці правопорушення стосуються порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59), порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59¹), порушення правил водокористування (ст. 60), пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61), невиконання обов'язків щодо реєстрації в судових документах операцій із шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62).

Лісові адміністративні правопорушення, які передбачені ст. 63—77 Кодексу України про адміністративні правопорушення, становлять *п'яту групу* адміністративних правопорушень. До таких правопорушень відносять незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63), порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64), незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняку (ст. 65), знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66), здійснення лісових користувань не згідно з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67), порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68), пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69), самовільне сінокосіння і випасання худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70), введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71), пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, шкідливими викидами, відходами і покидьками (ст. 72), засмічення лісів побутовими відходами і покидьками (ст. 73), знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 14}, знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75), знищення корисної для лісу фауни (ст. 76), порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77), самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків (ст. 77¹).

Шосту групу екологічних правопорушень становлять адміністративні атмосферні правопорушення (ст. 78—83 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Вони стосуються порушень порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78), порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78¹), недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79), недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд (ст. 79¹), пуску в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 80), експлуатації автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 81) та ін. (ст. 82-84).

Сьому групу екологічних правопорушень становлять адміністративні фауністичні правопорушення, передбачені в ст. 85—89 Кодексу України про адміністративні правопорушення. До таких правопорушень відносять порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85), виготовлення та збут знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу (ст. 85¹), експлуатацію на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням (ст. 86¹), порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин (ст. 87), незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88), порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, порушення правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88¹), порушення правил щодо зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88²), жорстоке поводження з тваринами (ст. 89), порушення вимог щодо охорони тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90).

В окрему, **восьму групу** екологічних правопорушень можна об'єднати правопорушення природозаповідних та інших природоохоронних норм і правил. До таких правопорушень, передбачених у Кодексі України про адміністративні правопорушення, відносять порушення правил щодо природозаповідних територій (ст. 91), порушення правил охорони і використання пам'яток історії і культури (ст. 92), знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів (ст. 153), потрава посівів (ст. 104), порушення правил боротьби з карантинном рослин (ст. 105), порушення правил карантину (ст. 106,107), невиконання вимог органів екологічного контролю (ст. 188⁵) та ряд інших.

Дев'яту групу екологічних правопорушень становлять адміністративні екологонебезпечні правопорушення, передбачені в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

До таких адміністративних правопорушень відносять порушення правил щодо промислових та побутових відходів (ст. 82), порушення правил щодо пестицидів, агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83), невиконання вимог і норм щодо роботи з мікроорганізмами, біологічно активними речовинами та іншими продуктами біотехнологій (ст. 90¹), невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91¹) та ін.

У десяту групу екологічних правопорушень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, можна виокремити адміністративні правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення.

До них відносять порушення вимог законодавства про працю та охорону праці (ст. 41), порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних норм і правил (ст. 42), вимог виробництва, заготівлі, реалізації сільськогосподарської продукції, що містить хімічні речовини понад гранично допустимі концентрації (ст. 42¹), заготівлі, переробки або збуту радіоактивне забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 42²), порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіаційного забруднення (ст. 46¹), порушення норм і правил з ядерної та радіаційної безпеки при використанні джерел іонізуючого випромінювання (ст. 95), невиконання вимог органів нагляДУ за охороною праці (ст. 188⁴), органів державної інспекції праці (ст. 188⁶) та ін.

Адміністративні стягнення, які застосовуються до правопорушників:

- штраф;
- вилучення об'єктів правопорушення;
- позбавлення права займатися спеціальною діяльністю;
- конфіскація знарядь правопорушення;
- обмеження, зупинення, припинення діяльності чи експлуатації об'єктів.

Порушення екологічних лімітів, нормативів, стандартів, вимог екологічної безпеки тягне за собою застосування заходів адміністративного впливу:

- обмеження діяльності;
- зупинення діяльності на певний час;
- припинення діяльності.

Державні органи, які уповноважені застосовувати зазначені заходи реагування:

- Кабінет Міністрів України;
- органи Мінекобезпеки України;
- органи місцевої державної виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування;
- органи суду за позовом прокуратури в разі систематичних правопорушень.

Дисциплінарна відповідальність за екологічні правопорушення — це вид юридичної відповідальності, що застосовується до винних за протиправні дії осіб, які порушують екологічні вимоги у процесі виконання своїх посадових обов'язків та інші вимоги дисципліни праці,

пов'язані з використанням природних ресурсів, охороною навколишнього середовища, забезпеченням екологічної безпеки.

Підставами для відповідальності в галузі екології є дисциплінарні проступки в галузі:

- використання природних ресурсів;
- охорони навколишнього середовища (довкілля);
- забезпечення екологічної безпеки.

Умови настання дисциплінарної відповідальності в екологічній сфері:

- протиправність;
- наявність вини правопорушника;
- професійна правосуб'єктність в екологічній сфері;
- невиконання чи неналежне виконання екологічних вимог, які становлять коло службових професійних обов'язків правопорушника.

Види дисциплінарних стягнень, передбачені Кодексом України про працю (ст. 147):

- догана;
- звільнення з посади.

Майнова відповідальність за екологічні правопорушення (делікти) — це вид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання фізичними і юридичними особами обов'язку щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства або екологічних та інших прав громадян.

Підстави майнової відповідальності — це наявність реальної шкоди.

Умови, за яких настає майнова відповідальність:

- протиправність;
- причинний зв'язок між заподіяною шкодою і протиправною дією;
- наявність вини осіб, які завдають шкоди;
- підвищений екологічний ризик і небезпечна діяльність. **Види майнової відповідальності** залежно від об'єкта правопорушення:
- за земельні правопорушення;
- за надрові (гірничі) правопорушення;
- за водні правопорушення;
- за лісопорушення;
- за фауністичні правопорушення;
- за порушення законодавства про атмосферне повітря;
- за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- за порушення законодавства про природно-заповідний фонд;
- за порушення вимог і нормативів екологічної безпеки;
- за порушення законодавства про санітарно-епідемічне благополуччя населення;
- за порушення вимог радіаційної ядерної безпеки;
- за порушення екологічних прав громадян.

Способи (методи) обчислення шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, які передбачаються екологічним законодавством:

- нормативний — визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища;
- витратний — відповідальність за порушення екологічного законодавства;
- таксовий — застосування такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок незаконного природокористування;
- розрахунковий — обчислення збитків, заподіяних природним ресурсам і народному господарству порушенням правил використання та охорони природних ресурсів.

Одним із нормативно-правових актів визначення збитків у екологічній сфері є "Порядок визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища", затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13

січня 1992 р. Він визначає єдині на території України правила встановлення плати за викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення в ньому відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та іншого виробництва, а також стягнення відповідних платежів з підприємств, установ і організацій.

Плата за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється за:

- викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти, в тому числі скиди, що провадяться підприємствами через систему комунальної каналізації;
- розміщення відходів у навколишньому природному середовищі. Платежі за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у навколишньому природному середовищі стягуються з підприємств незалежно від форм власності й відомчої належності. Стягнення платежів не звільняє підприємства від відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства.

Розміри зазначених платежів встановлюються урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими державними адміністраціями на підставі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів та нормативів плати за них.

Враховуючи місцеві умови, Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації можуть звільняти підприємства, організації та установи від платежів за викиди і скиди забруднюючих речовин, що проводяться в межах гранично допустимих викидів і скидів.

Гранично допустимі викиди або скиди — це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка з урахуванням дії інших джерел забруднення та перспективи розвитку підприємства не перевищує встановлених норм екологічної безпеки людини.

Тимчасово погоджені викиди або скиди — це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка встановлюється на відповідний строк — до досягнення гранично допустимих викидів або скидів.

Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України встановлює загальні на території Автономної Республіки Крим, областей або окремих регіонів, а також міст республіканського підпорядкування ліміти:

- викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;
- скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, а також поверхневі води республіканського значення.

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, поверхневі води республіканського значення, а також розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів республіканського значення, встановлюються для підприємств органами Мінекобезпеки України у формі видачі дозволів на викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Ліміти скидів забруднюючих речовин у поверхневі води місцевого значення і розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів, крім віднесених до ресурсів республіканського значення, встановлюються для підприємств за поданням органів Мінекобезпеки України в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст республіканського підпорядкування) радами.

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів встановлюються на один рік і доводяться до підприємств не пізніше 1 липня попереднього року.

Нормативом плати за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах установлених лімітів є розмір плати за одну тону конкретної забруднюючої речовини або клас забруднюючих речовин.

За викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах лімітів встановлюються базові нормативи плати і коефіцієнти, що враховують територіальні екологічні особливості.

Зазначені нормативи і коефіцієнти розробляються й затверджуються Мінекобезпеки України за погодженням з Міністерством економіки і Міністерством фінансів України.

Платежі підприємств за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітні — провадяться за рахунок доходу, що залишається в розпорядженні підприємства.

Обмеження розмірів платежів за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів установлюється Кабінетом Міністрів України за пропозицією Міністерства економіки, Міністерства фінансів і Мінекобезпеки України.

За рішенням рад базового рівня збиткові та низькорентабельні підприємства можуть повністю або частково звільнитися від плати за забруднення навколишнього природного середовища.

Розміщені на території України спільні та інші підприємства, що використовують іноземні інвестиції і реалізують усю свою продукцію або її частину за валюту, вносять плату за лімітні та понадлімітні викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів в іноземній валюті пропорційно обсягу реалізації їхньої продукції за валюту.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища провадяться підприємствами у вигляді авансових платежів рівними частинами від розрахункового річного розміру платежів щоквартально до 15 числа першого місяця наступного кварталу.

Остаточний розрахунок за платежами за звітний рік провадиться відповідно до фактичної кількості викинутих і скинутих забруднюючих речовин та розміщених відходів у 10-денний строк після подання підприємствами річного звіту про кількість викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів за формами статистичної звітності, а для підприємств, що не складають таких звітів, — за довідками підприємств, що подаються органам Мінекобезпеки України обласного рівня. Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, а також уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям, про фактичну кількість викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Контроль за достовірністю звітних даних щодо обсягів викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів здійснюють органи Мінекобезпеки України і Міністерства статистики України. Якщо виявлено, що обсяги викидів і скидів і розміщення відходів перевищують звітні, за них стягуються платежі відповідно до встановлених нормативів у п'ятикратному розмірі цих платежів. У разі несвоєчасного перерахування коштів за забруднення навколишнього природного середовища стягується пеня в розмірі 0,1% суми платежів за кожний прострочений день.

Якщо підприємство не сплатило платежі, при остаточному розрахунку за рік після строку, зазначеного в п. 14 Порядку визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища, платежі стягуються в безакцентному порядку. Платежі за забруднення навколишнього природного середовища підприємства (крім розташованих у містах республіканського підпорядкування) перераховують у таких розмірах:

- 70% — до позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища рад базового рівня на окремі рахунки;

- 20% — до позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим і обласних рад народних депутатів на окремі рахунки;
- 10% — на рахунок республіканського позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища Мінекобезпеки України.

Підприємства, розташовані у містах республіканського підпорядку, вання, платежі за забруднення навколишнього природного середовища перераховують у таких розмірах.

- 90% — до позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища міських рад;
- 10% — на рахунок республіканського позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища Мінекобезпеки України.

Контроль за використанням платежів за забруднення навколишнього природного середовища здійснюють органи Мінекобезпеки України.

- Важливим заходом реагування органів контролю на порушення екологічного законодавства є прийняття рішення про обмеження, тимчасову заборону чи припинення діяльності підприємств, порядок здійснення деякого визначено постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р.

Цей Порядок визначає правові основи прийняття рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів (надалі — підприємств) незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Діяльність підприємств, що здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може бути:

- *обмежена* — на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені обсяги викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів загалом по підприємству чи окремих його цехах (дільницях) і одиницях обладнання;
- *тимчасово заборонена (зупинена)* — до виконання необхідних природоохоронних заходів зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;
- *припинена* — повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

При тимчасовій забороні (зупиненні) чи припиненні діяльності підприємств забороняються всі викиди та скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів по підприємствах чи окремих їх цехах (дільницях) і одиницях обладнання.

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) та припинення діяльності підприємств у разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища приймають у межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві органи державної виконавчої влади, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та його органи на місцях, органи державного санітарно-епідеміологічного нагляду, інші спеціально уповноважені державні органи та органи місцевого самоврядування.

Діяльність підприємств обмежується або тимчасово забороняється (зупиняється) у разі перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів, екологічних стандартів, а також вимог екологічної безпеки, зокрема:

- уведення в дію підприємств, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання екологічних вимог і виконання заходів, передбачених проектами на їх будівництво (реконструкцію);
- відсутність споруд, устаткування і пристроїв для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, а також приладів контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та характеристиками шкідливих факторів на підприємствах, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, або порушення правил експлуатації зазначених споруд, устаткування, пристроїв і приладів;

- використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, складування, захоронення, зберігання або розміщення виробничих, побутових та інших відходів без відповідних дозволів;
- перевищення гранично допустимих чи тимчасово узгоджених викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів, біологічного впливу та радіоактивного забруднення;
- порушення екологічних вимог при виробництві, зберіганні, транспортуванні, знешкодженні, захороненні токсичних та інших речовин, небезпечних для навколишнього природного середовища, здоров'я та життя людей;
- відсутність або нездійснення заходів, спрямованих на запобігання залповим викидам і скидам, що створюють високі та екстремально високі рівні забруднення повітряного та водного басейнів і ґрунтів, становлять небезпеку для здоров'я та життя людей, тваринного і рослинного світу;
- виробництво й експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, у викидах і скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи;
- впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, що не відповідають екологічним вимогам;
- порушення екологічних вимог при дислокації військових частин, проведенні ними військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки (крім випадків надзвичайних ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України);
- порушення інших вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підставою для припинення діяльності підприємств є систематичне перевищення ними лімітів використання природних ресурсів, порушення екологічних нормативів та екологічних стандартів, що не можуть бути усунуті з технічних, економічних чи інших причин.

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємства підлягає виконанню в строки, зазначені в Цьому рішенні.

Не допускаються термінові тимчасова заборона (зупинення) чи припинення діяльності підприємства, якщо це може призвести до виникнення аварійної ситуації.

У разі невиконання рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств винні особи несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Державні органи, що прийняли рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств або скасування таких рішень, надсилають у тридобовий строк відповідну інформацію радам, на території яких розміщуються підприємства.

Відновлення діяльності підприємств здійснюється з письмового дозволу органу, який прийняв рішення про тимчасову заборону (зупинення) діяльності, або його вищого органу.

Рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) чи припинення діяльності підприємств може бути оскаржено в судовому порядку. У разі необґрунтованого обмеження, тимчасової заборони (зупинення) чи припинення діяльності підприємств винні в цьому службові особи несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Питання юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в діяльності судових органів узагальнено в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 січня 1990 р. № 1 "Про практику розгляду судами справ про відповідальність за порушення законодавства про охорону природи", а також в роз'ясненні Вищого арбітражного суду України від 23 червня 1995 р. "Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з застосуванням Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

Так, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 січня 1990 р. зазначено, що забезпечення охорони і раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу, оздоровлення екологічної обстановки потребує підвищення рівня здійснення правосуддя в справах про відпові дальність за порушення природоохоронного законодавства.

Обговорення судової практики свідчить, що в діяльності природоохоронних органів і судів є істотні недоліки.

Допускаються помилки у застосуванні законодавства. Не забезпечується принцип невідворотності відповідальності за забруднення ґрунту, рік, озер, морів та атмосферного повітря. Не завжди притягаються до відповідальності всі особи, причетні до злочину, внаслідок чого іноді лишаються безкарними організатори і пособники. Спостерігаються факти недооцінки суспільної небезпечності порушень законів про охорону природи, призначення м'яких мір покарання злісним порушникам, неправильної кваліфікації їхніх дій. Не завжди конфіскують зняття злочину. Деякі суди за наявності в природоохоронному законодавстві спеціальних норм, що регулюють порядок відшкодування шкоди, вирішуючи позови про її відшкодування, керувалися лише загальними нормами цивільного законодавства про зобов'язання із заповодження шкоди.

У ряді випадків судами без достатніх на те підстава зменшувався розмір належної до відшкодування шкоди, не виконувались вимоги закону про вилучення незаконно добутої продукції (звірів, птахів, риби, хутра та ін.) або стягнення її вартості за неможливості вилучення.

При виявленні у цивільних справах у діях особи діянь, що караються в кримінальному порядку, окремі суди на порушення ст. 235 Цивільно-процесуального кодексу України не повідомляли про це прокурора самі не порушували справи.

Суди не приділяли належної уваги виявленню причин і умов, які сприяли екологічним правопорушенням, і реагуванню на них, розширенню гласності в цих справах.

Пленум Верховного Суду України постановив звернути увагу судів на необхідність усунення наявних недоліків і вдосконалення практики розгляду кримінальних та цивільних справ про порушення законодавства про охорону природи, забезпечення правильного і однакового застосування цього законодавства, неухильного додержання положень Закону "Про охорону навколишнього природного середовища" про те, що однією з гарантій екологічних прав громадян є невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Суди мають підвищувати ефективність застосування правових засобів до припинення порушень законодавства про охорону природи, активніше виявляти причини й умови, що сприяють екологічним правопорушенням, реагувати з метою усунення їх винесенням і окремих ухвал, розширювати гласність судових процесів у такій категорії справ.

Судам належить у кожній справі забезпечити всебічне, повне і об'єктивне з'ясування всіх обставин вчиненого злочину, виявляти всіх його учасників, осіб, які сприяли цьому, і вживати заходів до притягнення їх до відповідальності.

При цьому слід мати на увазі, що коли дві і більше особи, які об'єднані наміром вчинити злочин проти природи, розподілили ролі так, щоб досягти бажаного результату, всі вони мають нести відповідальність за співучасть у вчиненні цих злочинів незалежно від того, хто з них відстрелив тварину, виловив рибу, зрубав дерево чи чагарник.

Пленум звернув увагу судів на необхідність суворого додержання вимог законодавства при розгляді справ, пов'язаних із забрудненням водойм і атмосферного повітря.

При вирішенні справ цієї категорії слід мати на увазі, що відповідальність за ст. 228 Кримінального кодексу України настає при порушенні чистоти водойм і атмосферного повітря шкідливими покидьками і відходами промислових,

сільськогосподарських, комунальних та інших підприємств, які здійснюють функції виробничого характеру, пов'язані з виготовленням, зберіганням, застосуванням, утилізацією продуктів і матеріалів, що містять забруднюючі речовини.

Відповідальність за ч. 1 ст. 228 Кримінального кодексу України настає за умови, що забруднення водою заподіяло чи могло заподіяти шкоду здоров'ю людей, сільськогосподарському виробництву чи рибним запасам, а так само при забрудненні атмосферного повітря шкідливими для здоров'я людей відходами промислового виробництва. Згідно з ч. 2 ст. 228 КК відповідальність настає за умови, що забрудненням заподіяно значної шкоди здоров'ю людей (захворювання одного чи кількох чоловік на тяжку хворобу, поширення епідемічних або заразних хвороб серед значного кола осіб), сільськогосподарському виробництву (загибель чи пошкодження великої кількості сільгосппродукції, пошкодження на значних площах угідь, посівів, насаджень, падіж або захворювання багатьох голів худоби) або спричинено масову загибель риби (знищення всієї чи більшості риби у водоймі чи на значній її площі або загибель великої кількості цінних порід риб).

У постанові Пленуму Верховного Суду України дано роз'яснення судам також щодо інших екологічних правопорушень у природоохоронній, природоресурсовій галузях та у сфері екологічної безпеки.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 25 грудня 1996 р. № 13 "Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ" зазначено, що передбачена ст. 14 Конституції України особлива охорона землі як основного національного багатства спрямована на забезпечення раціонального використання земельних ресурсів, збереження й відтворення родючості ґрунтів, захист їх від псування й забруднення, реалізацію громадянами та юридичними особами їх права на землю відповідно до закону. Важлива роль у здійсненні цієї охорони належить судам, юрисдикцію яких у сфері земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносин значно розширено.

Узагальнення практики розгляду судами віднесених до їх компетенції земельних, а також майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, свідчить, що вони вирішуються в основному правильно. Водночас у деяких випадках допускаються помилки у визначенні підвідомчості спорів, у застосуванні норм про вилучення земель і відшкодування заподіяних порушенням земельного законодавства збитків, у визначенні порядку використання земельної ділянки громадянами, яким належать жилий будинок, господарські будівлі та споруди на праві спільної власності.

З метою запобігання зазначеним недолікам Пленум Верховного Суду України постановив звернути увагу судів на необхідність при вирішенні віднесених до їх компетенції земельних і майнових спорів, пов'язаних із земельними відносинами, неухильно додержуватися норм Конституції України, законів і прийнятих відповідно до них інших нормативно-правових актів про землю і її охорону, захист прав усіх суб'єктів права власності на землю та господарювання на ній, усувати недоліки в цій діяльності та вдосконалювати її.

При вирішенні питань про підвідомчість справ належить враховувати, що суди вирішують земельні й майнові спори, пов'язані із земельними відносинами, якщо хоча б однією із сторін у спорі є громадянин.

Виходячи з положень ст. 8, 124 Конституції України, ст. 5, 17, 26—28, 31, 42-44, 51, 103, 104, 105, 107, 112, 114, 116 Земельного Кодексу України (далі — ЗК), ст. 5 Закону України "Про селянське (фермерське) господарство", ст. 24 Цивільно-процесуального кодексу України (далі — ЦПК) судам підвідомчі, зокрема, справи за заявами:

- про надання земельної ділянки для ведення (створення) селянського (фермерського) господарства в разі відмови в цьому рішенні районної, міської (в адміністративному підпорядкуванні якої є район) ради;
- про визнання незаконним рішення сільської, селищної, міської ради про відмову передати громадянину в приватну власність земельну ділянку, надану йому для ведення

особистого підсобного господарства, будівництва й обслуговування жилого будинку та з інших питань.

У постанові Пленуму зазначено, що відповідно до ст. 48, 50 Закону України "Про власність", ст. 71 Цивільного кодексу України у спорах про захист прав власників земельних ділянок, стороною яких є громадянин, застосовується трирічний строк позовної давності, якщо інше не передбачено законом.

Встановлений ст. 112 ЗК місячний строк для оскарження (Судовому порядку рішень рад щодо земельних спорів є процесуальним, тому в разі, коли його не буде поновлено через неповажність причин пропуску, заява про вирішення земельного спору відповідно до ст. 85 ЦПК залишається без розгляду. При оскарженні інших рішень рад діють відповідні строки, передбачені Цивільним кодексом України, Законом України "Про звернення громадян" або іншими актами законодавства України.

Визнано такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду Української РСР від 27 червня 1986 р. № 7 "Про практику застосування судами України земельного законодавства при розгляді цивільних справ".

З метою однакового і правильного застосування при вирішенні спорів Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" Президія Вищого арбітражного суду України прийняла роз'яснення від 23 червня 1995 р. № 02-5/4 58.

При вирішенні спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", арбітражним судам необхідно мати на увазі, що відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також розробленими відповідно до нього земельним, одним, лісовим законодавством, законодавством про надра, охорону атмосферного повітря та ін.

Згідно зі ст. 69 Закону шкода, заподіяна внаслідок порушення природоохоронного законодавства, підлягає компенсації, як правило в повному обсязі без зниження розміру відшкодування та незалежно від плати за забруднення навколишнього природного середовища і погіршення якості природних ресурсів.

При вирішенні спорів про відшкодування шкоди, заподіяної наслідком порушення природоохоронного законодавства, арбітражні суди мають керуватись також гл. 40 Цивільного кодексу України, зокрема ст. 453, згідно з якою арбітражний суд, присуджуючи відшкодування шкоди може зобов'язати відповідальну за шкоду особу відшкодувати її в натурі. Отже, якщо в судовому засіданні буде встановлена можливість відновлення навколишнього природного середовища за рахунок особи, яка порушила природоохоронне законодавство, в рішенні арбітражного суду необхідно зазначити конкретні заходи щодо відновлення навколишнього природного середовища та строки їх проведення. У разі ухилення винної сторони від виконання рішення арбітражний суд на підставі ст. 121 Арбітражно-процесуального кодексу України вправі змінити спосіб виконання рішення та застосувати до неї санкції, передбачені ст. 119 Арбітражно-процесуального кодексу України.

Виходячи з вимог ст. 69 Закону, володільці джерел підвищеної екологічної небезпеки зобов'язані відшкодувати заподіяну ними навколишньому природному середовищу шкоду відповідно до ст. 450 Цивільного кодексу України. Питання про віднесення підприємств, організацій,

установ до числа таких, що являють собою підвищену екологічну небезпеку, вирішуються відповідно до вимог ч. 3 ст. 66 Закону. Такі підприємства звільняються від відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, тільки тоді, коли вони доведуть, що

шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Що ж до підприємств, не віднесених до джерел підвищеної екологічної небезпеки, то вони звільняються від відшкодування шкоди, якщо доведуть, що шкоду заподіяно не з їхньої вини (ст. 440 Цивільного кодексу України).

Крім того, розглянуто також інші питання арбітражної практики в екологічній сфері.

Тема 6: ОСНОВНІ ІНСТИТУТИ ТА ДЖЕРЕЛА ПРИРОДОРЕСУРСОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА УКРАЇНИ

До природоресурсового законодавства відносять кілька самостійних галузей (підгалузей) законодавства, які стосуються окремих природних ресурсів (об'єктів) земельного, надрового (гірничого), лісового, водного, атмосферного (атмосфероохоронного, повітряного), фауністичного (законодавства про тваринний світ) законодавства.

Земельне законодавство України

Земельний кодекс України є основним кодифікованим актом, який є джерелом земельного законодавства. Перший Земельний кодекс був прийнятий у 1970 р., нині діючий, третій — 13 березня 1992 р. Земельний кодекс України складається з десяти розділів, які містять 118 статей. Крім того, окремі розділи, в основному перший і другий, поділяються на глави (всього тринадцять). У загальних положеннях Земельного кодексу визначаються основні положення щодо земельного законодавства і його завдання, склад земель (сім категорій) та норми власності на землю, право землекористування, повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування.

У Земельному кодексі встановлено порядок передання земель у власність та надання їх у користування (гл. 2), призупинення і перехід прав на землю (гл. 3), порядок викупу земель та плати за землю (гл. 44—45), визначено права та обов'язки землекористувачів і гарантії захисту їхніх прав.

Порядок і особливості використання земель сільськогосподарського призначення, населених пунктів, промисловості, транспорту, зв'язку та іншого призначення, природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, земель лісового та водного фондів і запасу визначаються в гл. 7—13 другого розділу Земельного кодексу.

Порядок охорони земель, відшкодування збитків власником землі й землекористувачем передбачено в окремих розділах.

Земельний кодекс України також регулює питання здійснення контролю за охороною і використанням земель та їх моніторингу, порядок ведення державного лісового кадастру і здійснення землеустрою, розгляд земельних спорів, відповідальності за порушення земельного законодавства, а також особливості дії міжнародних договорів України в галузі земельних відносин, які врегульовані в окремих розділах цього законодавчого акта.

Форми власності на землю передбачено Конституцією України, Законом України від 30 грудня 1992 р. "Про форми власності на землю", а також окремими статтями Земельного кодексу України (ст. 3—6). В Україні поряд з державною введено колективну і приватну власність на землю. Усі ці форми є рівноправними. Розпоряджаються землею місцеві ради, які в межах своєї компетенції передають землю у власність іншим землекористувачам, надають її у користування або вилучають. Повноваження місцевих рад щодо надання, передачі та вилучення земельних ділянок можуть передаватися відповідно органам державної виконавчої влади або виконавчим органам місцевого самоврядування.

У державній власності перебувають усі землі України, за винятком тих, що передані у колективну або приватну власність. Суб'єктами державної власності на землю виступають Верховна Рада України — на землі загальнодержавної власності, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні, міські, селищні, сільські ради — на землі в межах їх території, за винятком земель загальнодержавної власності. Не можуть передаватися у колективну і приватну власність (ст. 4 Земельного кодексу) землі загального користування, землі гірничовидобувної промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, природоохоронного та іншого призначення, лісового, водного фонду та деяких

землекористувачів, визначених законодавством. Суб'єктами права колективної власності на землю є колективні сільськогосподарські підприємства, сільсько-господарські колективи, садівничі товариства, сільськогосподарські акціонерні товариства, в тому числі створені на базі радгоспів та інших Державних сільськогосподарських підприємств. Розпоряджання цими земельними ділянками здійснюється за рішенням загальних зборів колективу співвласників.

Особливе місце в земельному законодавстві (ст. 6 Земельного кодексу) виводиться праву приватної власності на землю для її використання. Передача земельних ділянок у власність громадян проводиться місцевими радами відповідно до їх компетенції за плату або безплатно.

Плата за землю встановлена з початку проведення земельної реформи і регулюється спеціальним Законом України від 3 липня 1992 р., із змінами та доповненнями від 19 вересня 1996 р., а фактично викладеним у новій редакції і введеним в дію з 1 січня 1997 р. У цьому Законі зазначено (ст. 2), що використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, яка перебуває у власності або користуванні, в тому числі на умовах оренди. Суб'єктом плати за землю (платником) є власник землі та землекористувач, у тому числі орендар. У законі встановлено особливості й розміри плати за землі сільськогосподарського призначення (розд. 2), промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та іншого призначення, а також природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення та лісового і водного фондів (розд. 4), землі населених пунктів (розд. 3), крім того, визначено порядок грошової оцінки землі, підстави та порядок обчислення і строки сплати земельного податку, використання коштів від плати за землю та пільги щодо сплати за землю (розд. 3—7 Закону).

Правове регулювання здійснення в Україні земельної реформи та приватизації землі визначено як у Земельному кодексі України, так і в інших нормативно-правових актах. Зокрема, в постанові Верховної Ради України від 18 грудня 1990 р. "Про земельну реформу" зазначено, що починаючи з 15 березня 1991 р. всі землі України оголошуються об'єктом земельної реформи, а також повноважень місцевих рад та Кабінету Міністрів України. З метою прискорення земельної реформи (ураховуючи введення колективної і приватної власності на землю) Верховна Рада України прийняла постанову від 13 березня 1992 р. "Про прискорення земельної реформи і приватизації землі".

Надрове (гірничче) законодавство України

Законодавство України про надра є складовою природоресурсового законодавства і входить як галузь (підгалузь) до комплексної галузі — екологічного законодавства.

Основним кодифікованим джерелом законодавства про надра є Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р., завданням якого є регулювання гірничих відносин з метою забезпечення раціонального комплексного використання надр, їх охорони, гарантування безпеки людей при користуванні надрами, майна та навколишнього природного середовища, а також охорона прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Кодекс України про надра складається з дев'яти розділів, у яких міститься 69 статей. Деякі розділи поділяються на глави (їх налічується шість). В окремих главах загального розділу Кодексу встановлюються вимоги щодо надання надр у користування, права та обов'язки користувачів надр, плата за користування надрами. Вимоги щодо геологічного вивчення надр передбачаються в другому розділі Кодексу, а державний облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин, а також ділянок надр регулюється в третьому розділі. Особливості користування, будівництво та введення в експлуатацію гірничовидобувних об'єктів, користування надрами для розробки родовищ корисних копалин встановлюються в четвертому і п'ятому розділах цього законодавчого акта.

Питання охорони надр, державного контролю і нагляду за веденням робіт з їх геологічного вивчення, використання та охорони, а також спори з питань користування надрами, юридичної відповідальності та міжнародних відносин у цій галузі врегульовано в Кодексі України про надра в окремих розділах і главах.

Особливістю правовідносин щодо охорони і використання надр є право виключної власності народу України і надання їх тільки у користування. Це право здійснюється через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим та місцеві ради. Законодавством встановлено, що державний фонд надр включає всі ділянки надр, які використовуються і не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони. Державне управління в галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр здійснюють Кабінет Міністрів України, Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державний комітет України з нагляду за охороною праці. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, інші державні органи, місцеві Ради та органи виконавчої влади на місцях.

Лісове законодавство України

Лісове законодавство України — складова природоресурсового законодавства і самостійна галузь комплексної галузі — екологічного законодавства. Ліси — це сукупність землі, рослинності, в якій домінують.

Дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що у своєму розвитку біологічно пов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище.

Основним законодавчим актом, кодифікованим джерелом лісового законодавства є Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. Він складається з десяти розділів, у яких міститься 103 статті. Розділи, у свою чергу, поділяються на 23 глави.

У загальних положеннях Лісового кодексу України зазначено, що всі ліси на території України становлять її лісовий фонд, до якого належать також земельні ділянки, не вкриті рослинністю, але надані для потреб лісового господарства. Поряд з повноваженнями органів державної влади і місцевого самоврядування в Лісовому кодексі встановлюються права та обов'язки постійних і тимчасових лісокористувачів, їх захист і підстави припинення лісокористування. Крім того, визначаються система та повноваження органів, які здійснюють державне управління і державний контроль у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів (розд. 2). Основні вимоги щодо організації лісового господарства, поділ лісів на групи, порядок переведення лісових ділянок до нелісових та особливості використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду, в тому числі право загального і спеціального використання лісових ресурсів, відтворення лісів та підвищення їх продуктивності, передбачено в розд. 3—5 Лісового кодексу України.

З метою охорони і захисту лісів встановлюються обов'язки громадян і юридичних осіб, а також організується лісова охорона, права та обов'язки якої визначаються Лісовим кодексом (розд. 6).

Питання лісопідпорядкування, державного обліку лісового фонду та ведення державного лісового кадастру, а також плати за використання лісових ресурсів та економічного стимулювання охорони, захисту, раціонального використання і відтворення лісів регулюються в 7—8 розділах цього законодавчого акта.

Особливості розв'язання спорів у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів, відповідальності й міжнародних відносин у цій галузі передбачено в заключних (9 та 10) розділах Лісового кодексу України.

Водне законодавство України

Водне законодавство є складовою природоресурсового законодавства і входить як самостійна галузь до комплексної галузі — екологічного законодавства України. Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту. Водні ресурси (обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території) забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу.

Основним законодавчим актом, джерелом водного законодавства є водний кодекс України від 6 червня 1995 р. Він складається із 112 статей, розміщених з 23 главах, які

об'єднуються в шість розділів. Крім загального розділу, у Водному кодексі України виділено розділи, які регулюють державне управління і контроль у галузі використання, охорони вод і відтворення водних ресурсів (розд. 2), охорони вод (розд. 4), порядок розгляду спорів з цих питань, юридичної відповідальності та міжнародних відносин у цій галузі (розд. 5, 6).

Водним законодавством встановлено, що всі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд, до якого належать три групи вод: поверхневі води, які поділяють на природні водойми (озера), водогони (річки, струмки), штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море.

Води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Це право народу здійснюється через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим та місцеві ради, компетенція яких з питань водних ресурсів регулюється законодавством. Усі водні об'єкти поділяються на об'єкти загальнодержавного і місцевого значення, що визначає особливості їх використання та охорони. Серед об'єктів загальнодержавного значення виокремлюють чотири групи: внутрішні морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; поверхневі води (водосховища, річки, канали), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також притоки всіх порядків; водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

Поряд з органами загальної компетенції, які здійснюють державне управління і контроль за охороною і використанням вод та відтворенням водних ресурсів, законодавством передбачено систему спеціально уповноважених органів, до якої входять Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державний комітет України з водного господарства, Державний Комітет України з геології і використання надр та їх органи на місцях.

Законодавство про охорону атмосферного повітря (атмосферне законодавство) України

Законодавство України про охорону атмосферної повітря (в літературі висловлюються пропозиції щодо його назви атмосферне, атмосфероохоронне чи повітряне законодавство) є складовою природоресурсового законодавства та самостійною галуззю, яка входить до комплексної галузі — екологічного законодавства України.

Основним джерелом атмосферного законодавства є Закон України "Про охорону атмосферного повітря" від 16 жовтня 1992 р., який був прийнятий замість Закону України від 21 листопада 1981 Р. "Про охорону атмосферного повітря". Цей законодавчий акт складається з 46 статей, які розміщені в десяти розділах. Крім загальних положень. Закон про оборону атмосферного повітря в окремих розділах регулює питання стандартизації і нормування в цій галузі (розд. 2), організаційно-правових заходів стосовно охорони атмосферного повітря (розд. 3), додержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при проектуванні, будівництві та реконструкції промислових об'єктів (розд. 4). В окремих розділах передбачено заходи щодо регулювання відносин у галузі використання атмосферного повітря, економічного механізму забезпечення його охорони (розд. 5, 6), а також контролю, державного обліку та моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря (розд. 7, 8). Питанням правопорушень у галузі охорони атмосферного повітря і відповідальності за них, а також міжнародних відносин у цій галузі присвячено дев'ятий та десятий розділи цього законодавчого акта.

У законодавстві визначається, що атмосферне повітря є одним із найважливіших елементів навколишнього природного середовища, збереження сприятливого стану якого, його відновлення і поліпшення задля забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини та відвернення шкідливого впливу на навколишнє природне середовище є метою правового регулювання в цій галузі.

Законодавство України про тваринний світ (фауністичне законодавство України)

Законодавство України про охорону, використання і відтворення тваринного світу (в літературі його визначають також як і фауністичне законодавство) є складовою природоресурсового законодавства, яка входить як самостійна галузь до комплексної галузі — екологічного законодавства України. Тваринний світ є одним із основних компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України.

Основний законодавчий акт у цій галузі — Закон України "Про тваринний світ" від 3 березня 1993 р. Він складається з 59 статей, розміщених у семи самостійних розділах. У законодавстві визначається, що відносини в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу стосуються тих тварин, які перебувають у стані приходної волі, у неволі чи напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Об'єктами тваринного світу визнані: хордові, в тому числі хребетні чи безхребетні тварини у всій їх видовій популяційній різноманітності, що перебувають у стані природної волі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин; залишки викопних тварин, житло і споруди тварин.

У законодавстві про тваринний світ, крім загальних положень щодо державного управління в цій галузі, прав і обов'язків громадян у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, визначаються також найголовніші вимоги щодо використання тваринного світу (розд. 2 Закону), яке здійснюється на правах власності, а також користування, його основних форм (мисливство, полювання, рибальство). У розд. 3 визначаються особливості охорони тваринного світу, встановлення заборони та обмежень у його використанні, охорони середовища перебування, умов розмноження та шляхів міграції тварин тощо.

Закон про охорону тваринного світу передбачає також порядок здійснення моніторингу, державного обліку та кадастру тваринного світу (розд. 5), особливості проведення контролю в цій галузі, застосування юридичної відповідальності за здійснення міжнародних відносин у галузі охорони тваринного світу (розд. 5—7).

Спеціально уповноваженим державним органом, який здійснює контроль за охороною, використанням і відтворенням тваринного світу, визначено Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки і його органи на місцях, повноваження яких визначаються законодавством.

Законодавство України про рослинний світ

Законодавство України про охорону, використання і захист рослинного світу (в літературі його визначають як флорне або рослинне законодавство) є складовою природоресурсового законодавства, яке входить також до екологічного законодавства як комплексної галузі. Рослинний світ становлять рослини сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічні лісові насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження.

Законодавство про рослинний світ складається із законів України "Про захист рослин", "Про пестициди і агрохімікати" та "Про карантин рослин".

Основним законодавчим актом рослинного законодавства є Закон України від 14 жовтня 1998 р. "Про захист рослин", який складається з п'яти розділів та 29 статей.

Це, зокрема, загальні положення (перший розділ), в яких визначено терміни, що вживаються в цьому законодавчому акті, та джерела законодавства України про захист рослин. У другому розділі визначено державне регулювання у сфері захисту рослин та основні принципи державної політики у сфері захисту рослин, основні вимоги та завдання державного контролю в цій сфері. Передбачено систему органів, що здійснюють державну політику у сфері захисту рослин, визначено повноваження Кабінету Міністрів України, місцевих органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування (ст. 7—10). Крім того, визначено систему і повноваження спеціально уповноважених органів

державної виконавчої влади, якими є Головне управління державної служби захисту рослин Міністерства агропромислового комплексу України, Головна державна інспекція захисту рослин. Державні станції захисту рослин Автономної Республіки Крим, областей і районів (ст. 11-13), а також права та обов'язки суб'єктів правових відносин у цій галузі (ст. 16-20).

Третій розділ Закону передбачає відповідальність за порушення законодавства про захист рослин, відшкодування збитків, розгляд спорів у сфері захисту рослин.

Четвертий і п'ятий розділи передбачають наукове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення заходів щодо захисту рослин.

З метою впорядкування використання природних ресурсів постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 затверджено Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, які надаються підприємствам, установам, організаціям і громадянам.

До природних ресурсів, на які видається дозвіл на спеціальне використання, віднесено:

- територіальні та внутрішні морські води;
- природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- підземні води;
- поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- тварини, в тому числі риби, водні безхребетні та морські ссавці, які перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення;
- лісові ресурси державного значення;
- природні ресурси в межах території та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- види тварин і рослин, занесені до Червоної книги України;
- корисні копалини, за винятком загальнопоширених;
- природні ресурси місцевого значення.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів — це офіційний документ, який засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів.

Видача дозволів на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється:

територіальних і внутрішніх морських та підземних вод, природних ресурсів континентального шельфу й виключної (морської) економічної зони (крім корисних копалин, рибних запасів та інших об'єктів водного промислу), поверхневих вод, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області, немисливських видів тварин, природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, — органами Мінекобезпеки;

- лісових ресурсів державного значення (деревина від рубок головного користування, живиця) — органами Мінлісгоспу;
- корисних копалин, у тому числі континентального шельфу (за винятком загальнопоширених), — Держкомгеологією разом з Держгіртехнаглядом;
- рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, — органами Держрибгоспрому;
- мисливських видів парнокопитних тварин, ведмедів, єнотовидних собак, куниць лісових та кам'яних, норок американських, тхорів лісових, бобрів, ондатр, бабаків, білок, а також у заборонені для полювання строки чи у заборонених місцях вовків, сірих ворон, сорок, граків, бродячих собак і котів — органами Мінлісгоспу;
- лисиць, зайців-русаків, кролів диких і мисливських птахів — користувачами мисливських угідь;

- природних ресурсів місцевого значення — місцевими радами за погодженням з органами Мінекобезпеки, а в разі видачі дозволів на використання ресурсів тваринного світу, лісових ресурсів, загальнопоширених корисних копалин — також за погодженням з органами Мінлісгоспу, Держкомгеології, Держгіртехнагляду. Видача дозволу на спеціальне використання природних ресурсів здійснюється на підставі клопотання (заявки) природокористувача з обґрунтуванням потреби в цих ресурсах. Клопотання щодо видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів, за винятком об'єктів тваринного світу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, погоджується з відповідною місцевою радою, власником або постійним користувачем цих природних ресурсів. Для отримання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів клопотання погоджується також з відповідними державними органами:

Державної ветеринарної служби Мінагропрому — у разі використання ресурсів тваринного світу, в тому числі рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, а в разі використання цих ресурсів з метою одержання лікувально-технічної сировини — також з органами МОЗ;

Мінекобезпеки — у разі користування лісовими ресурсами державного значення та корисними копалинами, а також у разі спеціального використання рибних запасів та інших об'єктів водного промислу загальнодержавного значення, за винятком їх промислового добування, а також любительського спортивного рибальства, яке здійснюється у порядку спеціального використання;

Держтехнагляду — у разі користування гідромінеральними ресурсами, а також при видачі гірничих відводів на розробку мінеральних ресурсів;

Держводгоспу — у разі користування водою для цілей комунального, промислового, сільськогосподарського водопостачання тощо;

Держкомгеології — у разі користування підземними водами. Орган, який видає дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів, може зажадати від заявника в разі потреби додаткового узгодження клопотання (заявки) з іншими заінтересованими міністерствами і відомствами.

Рішення про погодження клопотання (заявки) щодо видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів, а також про видачу цього дозволу має прийняти відповідний державний орган у місячний строк.

У разі відмови у погодженні клопотання або видачі дозволу чи порушення встановлених строків розгляду заявник має право звернутися до відповідного державного органу вищого рівня.

Дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів може бути скасований органом, який його видав, у разі порушення користувачем умов природокористування, різкого погіршення стану навколишнього середовища у процесі природокористування, а також у разі:

- ліквідації підприємства, установи і організації, яким було видано дозвіл;
- закінчення строку природокористування або якщо користувач іще не почав протягом трьох років користуватися природними ресурсами чи використовує їх не за призначенням;
- порушення норм і правил використання природних ресурсів;
- надходження вимоги від органів державного санітарного нагляду та інших спеціально уповноважених органів державного нагляду.

У разі істотних змін у природокористуванні раніше виданий дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів скасовується, а новий дозвіл видається у встановленому порядку.

Строк дії дозволу на спеціальне використання природних ресурсів устанавлюється органом, який його видає, відповідно до затверджених у передбаченому законодавством порядку правил та інструкцій.

Скарги щодо відмови у погодженні клопотання або видачі дозволу на спеціальне використання природних ресурсів вирішуються у порядку, передбаченому ст. 67 Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища".

Для здійснення природокористування постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 затверджено Положенням про порядок встановлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення.

Це Положення відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" визначає порядок встановлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення:

- природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- підземних вод;
- поверхневих вод, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- лісових ресурсів державного значення;
- природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- тварин, у тому числі риб і водних безхребетних, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, а також видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;
- корисних копалин, за винятком загальнопоширених.

Ліміти визначають обсяги природних ресурсів, на основі яких видаються дозволи на спеціальне використання природних ресурсів.

Ліміти використання лісових ресурсів державного значення (ліміт лісосічного фонду та ліміт заготівлі живиці) щорічно затверджуються Кабінетом Міністрів України згідно з матеріалами, що подаються в жовтні Мінекономіки, Мінлігоспом за погодженням із Мінекобезпеки і обласними державними адміністраціями в розрізі областей та по міністерствах і відомствах.

Ліміт лісосічного фонду встановлюється в межах затвердженої розрахункової лісосіки окремо по групах лісів з виділенням хвойного господарства, а ліміт заготівлі живиці — в обсязі, встановлюваному на підставі матеріалів лісовпорядкування і затвердженої розрахункової лісосіки.

Обласні державні адміністрації за погодженням з органами Мінлігоспу та державними управліннями охорони навколишнього природного середовища областей не пізніше 15 грудня поточного року розподіляють ліміти лісосічного фонду та ліміти заготівлі живиці на наступний рік по підприємствах, установах, організаціях та інших заготівельниках у межах розрахункових лісосік, затверджених по лісових підприємствах.

Ліміти (квоти) на видобування корисних копалин (у тому числі континентального шельфу), за винятком загальнопоширених, і строки їх дії затверджує Кабінет Міністрів України за поданням Мінекономіки, Держкомгеології та Мінекобезпеки, погодженим з обласними державними адміністраціями.

Ліміти (квоти) на видобування корисних копалин Держкомгеологія доводить до Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій і користувачів надр не пізніше як за шість місяців до початку видобування корисних копалин.

Ліміти використання рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, віднесених до природних ресурсів загальнодержавного значення, в розрізі річкових басейнів, морських районів промислу, основних типів і категорій водойм щорічно затверджуються Мінекобезпеки за поданням Держрибгосппрому на підставі обґрунтувань науково-дослідних установ та організацій.

Держрибгосппром розподіляє затверджені ліміти між окремими користувачами, їх об'єднаннями і доводить розподілені ліміти до уряду Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та користувачів не пізніше як за місяць до початку спеціального використання цих ресурсів.

Ліміти використання поверхневих вод, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області, для Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і

Севастополя затверджує Мінекобезпеки на підставі поданих Держводгоспом за погодженням з Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, органами Мінекобезпеки обґрунтовуючих матеріалів і доводить їх до Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища.

Державні управління охорони навколишнього природного середовища по Автономній Республіці Крим, областях, містах Києву і Севастополю в межах зазначених лімітів затверджують і доводять ліміти використання поверхневих вод до районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів рад народних депутатів міст обласного підпорядкування, інших водокористувачів та органів Держводгоспу.

Ліміти використання підземних вод для Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя затверджує Мінекобезпеки на підставі розроблених водокористувачами і державними управліннями охорони навколишнього природного середовища і погоджених з Радою Міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, органами Держкомгеології (а ліміти використання вод, що мають бальнеологічне значення, — також з органами МОЗ) обґрунтовуючих матеріалів і доводить їх до Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища.

Державні управління охорони навколишнього природного середовища по Автономній Республіці Крим, областях, містах Києву і Севастополю в межах зазначених лімітів затверджують і доводять ліміти використання підземних вод до районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів місцевих рад народних депутатів, водокористувачів та органів Держкомгеології.

Ліміти на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення затверджуються Мінекобезпеки за поданням органів, у віданні яких перебувають ці природні ресурси, на підставі обґрунтовуючих матеріалів, погоджених з відповідними науковими установами і державними управліннями охорони навколишнього природного середовища по Автономній Республіці Крим та областях.

Затвержені ліміти Мінекобезпеки доводить до заявників, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища по Автономній Республіці Крим та областях, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій.

Ліміти використання мисливських видів парнокопитних тварин, ведмедів, енотовидних собак, куниць лісових і кам'яних, норок американських, тхорів лісових, бобрів, ондатр, бабаків і білок щорічно затверджуються Мінекобезпеки за поданням Мінлігоспу на підставі пропозицій користувачів мисливських угідь, погоджених з державними лісгосподарськими об'єднаннями або обласними управліннями лісового господарства, Державним комітетом охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та державними управліннями охорони навколишнього природного середовища по областях, містах Києву та Севастополю.

Затвержені ліміти Мінлігосп доводить до уряду Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та користувачів не пізніше як за місяць до початку полювання на відповідний вид тварин.

Використання інших мисливських тварин, у тому числі птахів, регулюється нормами відстрілу, які щорічно встановлюються державними лісгосподарськими об'єднаннями або обласними управліннями лісового господарства за погодженням з Державним комітетом охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та державними управліннями охорони навколишнього природного середовища по областях, містах Києву та Севастополю.

Ліміти використання немисливських видів тварин затверджуються Мінекобезпеки за кожним окремим видом цих тварин відповідно до подання Державного комітету охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища по областях, містах Києву та Севастополю за наявності обґрунтованих матеріалів відповідних наукових установ.

Затверджені ліміти Мінекобезпеки доводять до Державного комітету охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища по областях, містах Києву і Севастополю та користувачів.

Якщо обсяги спеціального використання немисливських видів тварин незначні, Мінекобезпеки може видавати дозвіл на їх спеціальне використання, не затверджуючи лімітів.

Ліміти на добування (збір) видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, затверджуються Мінекобезпеки України на підставі клопотань (заявок), погоджених із користувачами, науковими установами та державними управліннями охорони навколишнього природного середовища.

Затверджені ліміти Мінекобезпеки доводять до заявників, державних управлінь охорони навколишнього природного середовища по Автономній Республіці Крим та областях, Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних державних адміністрацій.

Тема 7: ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВА УКРАЇНИ

Державній охороні та регулюванню використання на території України підлягають:

- **навколишнє природне середовище** як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів;
- **природні ресурси** як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);
- **ландшафти**;
- **інші природні комплекси**.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України, інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

Одним з основних джерел екологічного законодавства і права загального (комплексного) характеру є Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 р. із змінами та доповненнями від 6 березня 1996 р. Цей законодавчий акт визначає правові, економічні та соціальні основи охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутнього поколінь. Завданням цього закону є регулювання відносин у галузі охорони, використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідація негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів.

У Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" знайшли відображення основні принципи діяльності в цій сфері, серед яких: 1) пріоритетність вимог екологічної безпеки й обов'язковість дотримання екологічних вимог при здійсненні господарської та іншої діяльності; 2) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; 3) обов'язковість екологічної експертизи; 4) гласність і демократизм при прийнятті екологічно важливих рішень тощо.

У законі, який складається з 16 розділів, що містять 72 етапи, у широкому значенні встановлюються екологічні права та обов'язки громадян (розд. 2), повноваження рад (розд. 3) та повноваження органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (розд. 4).

Правові нормативи й організаційні форми спостереження, прогнозування, обліку та інформування в галузі навколишнього природного середовища передбачено в розд. 5 Закону. Це, зокрема, моніторинг навколишнього природного середовища, кадастри природних ресурсів, державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього середовища.

Окремим розділом у законі виділено питання, пов'язані з екологічною експертизою (розд. 6), стандартизацією і нормуванням в галузі охорони навколишнього середовища (розд. 7) та контролем і наглядом у цій галузі (розд. 8).

Важливі питання, пов'язані з регулюванням використання природних ресурсів та економічним механізмом забезпечення охорони навколишнього природного середовища, визначені відповідно в дев'ятому та десятому розділах закону.

В окремих розділах закону передбачаються заходи щодо забезпечення екологічної безпеки (розд. 11), природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

(розд. 12), і регулювання надзвичайних екологічних ситуацій, у тому числі зон екологічного лиха (розд. 13).

Порядок вирішення спорів у галузі охорони навколишнього природного середовища, відповідальності за порушення законодавства та здійснення міжнародних відносин України в цій галузі визначається в 14 і 16 розділах закону.

Законодавство про природно-заповідний фонд України

Основним актом природоохоронного законодавства в цій сфері є Закон України "Про природно-заповідний фонд України" від 16 червня 1992 р. Цей Закон визначає правові основи організації, охорони, ефективного використання та відтворення природно-заповідного фонду України, його природних комплексів та об'єктів. Закон про природно-заповідний фонд складається з 67 статей, які містяться в 11 самостійних розділах. Крім того, в третьому розділі виділено 11 окремих глав. У законі визначається поняття природно-заповідного фонду, який становлять ділянки суші й водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Їх виокремлюють з метою збереження природної різноманітності ландшафту генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального, екологічного балансу та збереження фонового моніторингу навколишнього природного середовища. Цей фонд береться під особливий режим охорони як національне надбання.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду поділяються на дві групи. Перша група — *природні території та об'єкти*: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафти; парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Друга група - *штучно створені об'єкти*: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки — пам'ятки садово-паркового мистецтва. Залежно від інших ознак і критеріїв території та об'єкти поділяють на загальнодержавного та місцевого значення, заказники чи пам'ятки природи, а також встановлюється необхідний режим охорони.

В окремих розділах Закон про природно-заповідний фонд передбачає систему і Повноваження органів управління в цій галузі, режим територій та об'єктів ПЗФ, охоронні зони (розд. 3, 4), науково-дослідні роботи та економічне забезпечення організації і функціонування природно-заповідного фонду (розд. 5, 6), державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду, їх охорону та контроль за додержанням встановленого режиму (розд. 8, 9), а також відповідальність за порушення законодавства в цій галузі та міжнародне співробітництво в галузі використання та охорони територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р. затверджено Програму Перспективного розвитку заповідної справи в Україні ("Заповідники").

Метою цієї програми є поліпшення умов для збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду як національного надбання, забезпечення подальшого науково обгрунтованого розвитку заповідної справи в Україні до 2005 року на основі визнання її соціального, економічного та екологічного значення для постійного розвитку держави та народу України, Передбачена Програмою система заходів спрямована на збереження унікальних і типових ландшафтів, інших природних комплексів, біологічного різноманіття, в тому числі генофонду рослинного і тваринного світу, підвищення ролі заповідних територій у розробці наукових основ раціонального природокористування та охорони природи, розвитку природознавчих наук, здійсненні моніторингу навколишнього природного середовища, підготовці висококваліфікованих фахівців, екологічному та патріотичному вихованні громадян.

Програма передбачає розв'язання таких основних завдань:

- визначення стратегії розвитку заповідної справи;
- зміцнення наукових, організаційних, правових, фінансових, матеріально-технічних та інших засад розвитку заповідної справи;

- оптимізацію мережі природних і біосферних заповідників, національних природних парків, територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій;
- активізацію наукових досліджень на базі заповідних територій, посилення ролі Національної академії наук України і Міністерства охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України у науково-методичному забезпеченні та координації роботи заповідників і національних природних парків, розробці наукових та організаційних засад заповідної справи;
- сприяння підвищенню ролі заповідної справи в екологічному та патріотичному вихованні громадян і підготовці фахівців, входженню України до міжнародної системи співробітництва з питань розвитку заповідної справи.

Програма ґрунтується на аналізі розвитку заповідної справи в Україні та інших державах, вимогах відповідних міжнародно-правових актів та рекомендаціях міжнародних організацій.

У програмі визначено сучасну екологічну ситуацію та стан заповідної справи. Розвиток наукових та організаційних засад заповідної справи в Україні значною мірою зумовлюється денатуралізацією природних екологічних систем, яка дедалі посилюється у глобальному та регіональному масштабі. У цьому зв'язку особливого значення набувають підтримання природного ходу основних екологічних процесів, збереження унікальних і типових екологічних систем, усього різноманіття генетичних ресурсів біосфери, які нині перебувають під загрозою знищення через надмірну експлуатацію природних ресурсів і деструкцію ландшафтів.

Здебільшого безсистемний техногенний вплив призвів до значного руйнування усталеного для народу навколишнього природного середовища, значною мірою позначився на генофонді природи України. На сьогодні збереглося близько 30% природної рослинності, яка перебуває на різних стадіях трансформації. Особливу тривогу викликає стан справ із збереженням генофонду рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин. До другого видання Червоної книги України занесено 381 вид тварин (близько 60% з них — безхребетні), 531 вид рослин і грибів, у тому числі 429 видів судинних рослин, які становлять понад 12% всієї дикорослої флори. Порівняно з першим виданням (1976 р.) кількість видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, збільшилася майже в чотири рази. До переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, рослинних угруповань ("Зелена книга України"), підготовленого та опублікованого науковцями, занесено 127 таких угруповань. Катастрофічне зменшуються запаси цінних лікарських і декоративних рослин.

Найефективнішим засобом охорони тваринного і рослинного світу, унікальних та типових природних комплексів є розширення та підвищення репрезентативності мережі природно-заповідного фонду.

Організаційно-правові основи ведення заповідної справи визначено Законом "Про природно-заповідний фонд України" (1992 р.) і актами законодавства, прийнятими відповідно до нього. Природно-заповідний фонд України розглядається як складова світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, і включає 6100 територій та об'єктів загальною площею 1412,8 тис. га (2,34% території України), розподіл яких за категоріями характеризується наведеними далі даними (станом на 1 січня 1994 року):

Законодавство України про екологічну експертизу

Категорія	Кількість	Площа	
		тис. га	% до території країни
1	2	3	4
Природні заповідники	12	119,5	0,2
Біосферні заповідники	3	88,1	0,14
Національні природні парки	4	176,7	0,29
Регіональні ландшафтні парки	5	81,3	0,12
Заказники: загальнодержавного значення	227	330,0	0,55
місцевого значення	1709	499,7	0,8
Пам'ятки природи	2850	17,5	0,028
Заповідні урочища	737	83,4	0,14
Ботанічні сади	17	1,9	0,002
Дендрологічні парки	21	1,2	0,002
Зоологічні парки	6	0,1	0,0002
Парки-пам'ятки	500	13,4	0,02
Разом	6091	14128	2,29

Суспільні відносини в галузі екологічної експертизи регулюються Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" та іншими актами законодавства України, серед яких особливе місце посідає Закон України "Про екологічну експертизу" від 9 лютого 1995 р.

Екологічною експертизою визнається вид науково-практичної діяльності, яка спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам екологічного законодавства. Основною метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

Закон України "Про екологічну експертизу" складається з дев'яти розділів, які поділяються на 51 статтю.

Крім загальних положень, що стосуються завдань екологічної експертизи, законодавство в цій сфері природоохоронної діяльності передбачає форми екологічної експертизи та права й обов'язки її замовника.

Важливе значення для здійснення екологічної експертизи має встановлений у законодавстві порядок її проведення. Ці вимоги стосуються насамперед процедури шляхів і строків проведення державної екологічної експертизи, змісту та дії її висновків, порядку їх оскарження, а також особливостей проведення громадської екологічної експертизи (розд. 6).

Серед інших питань екологічної експертизи, які знайшли відображення в законодавстві, слід назвати встановлені вимоги щодо фінансування екологічної експертизи, положення стосовно відповідальності та міжнародного співробітництва в цій галузі.

Здійснення державної екологічної експертизи покладено насамперед на Міністерство охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки, його органи на місцях і створювані ними підрозділи чи комісії. У частині, що стосується експертизи об'єктів, які можуть негативно впливати на здоров'я людей, екологічну експертизу здійснюють органи та установи Міністерства охорони здоров'я України.

Законодавство про виключну (морську) економічну зону України

Особливості охорони морських районів, зовні прилеглих до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать, передбачено Законом України "Про виключну (морську) економічну зону України" від 16 травня 1995 р. У цьому Законі визначено, що така зона становить до 200 морських миль, на неї поширюються суверенні права та юрисдикція України. Запобігання забрудненню морського середовища в цій зоні здійснюється відповідно до законодавства України та міжнародних договорів.

Особливості охорони і запобігання забрудненню морського середовища в таких зонах полягають у встановленні природоохоронних вимог щодо цих територій, визначенні системи і повноважень державних органів, а також у відповідальності за порушення законодавства в цій галузі. До органів, які наділені повноваженнями щодо охорони суверенних прав України в цій зоні й охорони морського середовища, віднесені Міністерство навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Прикордонні війська України.

Тема 8: ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЕКОЛОГІЧНУ БЕЗПЕКУ НАСЕЛЕННЯ І БЕЗПЕЧНІСТЬ ДОВКІЛЛЯ

Останніми роками в екологічному законодавстві України поряд з природоресурсовими і природоохоронними законодавчими актами приймаються правові акти, які містять норми щодо забезпечення екологічної безпеки населення та навколишнього середовища (довкілля).

Одним з перших актів, у якому проголошено необхідність дбати про екологічну безпеку громадян, генофонд нації та її молоде покоління, є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Питання про забезпечення екологічної безпеки людини та навколишнього природного середовища знайшли відображення в Законі України "Про охорону навколишнього природного середовища" та інших законодавчих актах, пов'язаних з охороною здоров'я населення як у населених пунктах, так і в сфері виробництва, а також із захистом населення від небезпечного впливу шкідливих факторів і умов праці та проживання.

Законодавство про санітарну безпеку населення

Конституційні вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки та права кожної людини на охорону здоров'я, безпечне для життя і здоров'я людини довкілля та санітарно-епідемічне благополуччя населення (ст. 16, 49,50) детальніше врегульовано в актах, присвячених цим питанням.

Зокрема в Основах законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 р. в спеціальному розділі визначено заходи щодо забезпечення здорових і безпечних умов життя людини, серед яких передбачено забезпечення державою охорони навколишнього природного середовища як важливої передумови життя і здоров'я людей (ст. 26), санітарно-епідемічного благополуччя територій і населених пунктів (ст. 27), створення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку (ст. 28), а також збереження генофонду України загалом (ст. 29). З метою забезпечення екологічної безпеки і санітарно-епідемічного благополуччя (санітарної безпеки) держава повинна здійснювати комплекс заходів, спрямованих на усунення шкідливих і небезпечних факторів та умов.

Спеціальним актом, який регулює питання санітарної безпеки населення, є Закон України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" від 24 лютого 1994 р. Під санітарно-епідемічним благополуччям населення розуміють оптимальні умови життєдіяльності, що забезпечують низький рівень захворюваності, відсутність шкідливого впливу на здоров'я населення факторів навколишнього середовища, а також умов для виникнення і поширення інфекційних захворювань.

У законодавстві про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (санітарному законодавстві) встановлюються права та обов'язки громадян, підприємств, установ і організацій у цій галузі, вимоги щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (розд. 2, 3), відповідальність за порушення санітарного законодавства та міжнародні відносини України щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя (розд. 6, 7). Серед різноманітних заходів, спрямованих на забезпечення санітарної безпеки населення, включаючи радіаційну безпеку, в санітарному законодавстві передбачено проведення гігієнічної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів, проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи, ліцензування видів діяльності, пов'язаних з потенційною небезпекою для здоров'я людей, визначення вимог безпеки для здоров'я й життя населення у стандартах та інших нормативно-правових актах, встановлення вимог до проектування, будівництва, господарського питного водопостачання, застосування хімічних речовин та

матеріалів, біологічних засобів, захист від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання та інших фізичних факторів забезпечення радіаційної безпеки.

Для забезпечення санітарної безпеки, санітарного та епідемічного благополуччя населення законодавством передбачено систему органів державної санітарно-епідеміологічної служби та здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду (розд. 4, 5). Спеціально уповноваженими органами у цій галузі є Міністерство охорони здоров'я України, а також санітарно-епідеміологічна служба, яка діє в його системі. Визначено повноваження Головного державного санітарного лікаря України і підпорядкованих йому органів на місцях, у тому числі заходи щодо припинення порушення санітарного законодавства, серед яких — тимчасова заборона чи припинення діяльності.

Складовою екологічного законодавства є законодавство про безпеку продуктів харчування, яке спрямоване на забезпечення екологічної безпеки населення від шкідливого впливу речовин, які містяться в харчових продуктах і продовольчій сировині. Ці питання врегульовано в Законі України від 23 грудня 1997 р. "Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини". Цей закон містить 24 статті, які розміщені в шести розділах, і прикінцеві положення. У загальних положеннях закону визначено найважливіші терміни та основні засади державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини.

Законом забороняється виготовляти, ввозити, реалізовувати та використовувати в оптовій чи роздрібній торгівлі та громадському харчуванні небезпечні для здоров'я людини неякісні або фальсифіковані харчові продукти, продовольчу сировину і супутні матеріали. Неякісними та небезпечними для людини харчовими продуктами є такі, в яких шкідливі або токсичні речовини перевищують граничне допустимі рівні. Документальним підтвердженням якості й безпечності харчових продуктів та продовольчої сировини є сертифікати, державний реєстр або висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи, ветеринарний чи карантинний дозвіл. В окремих розділах Закону встановлюються вимоги щодо запобігання шкоді здоров'ю споживачів харчових продуктів і продовольчої сировини (розд. 2), державне регулювання належної їх якості та безпеки (розд. 3), права, обов'язки й відповідальність виробників та інших осіб за забезпечення належної якості та безпеки продуктів харчування і продовольчої сировини (розд. 4). Передбачається також вилучення з продажу або знищення харчових, продовольчих продуктів та супутніх матеріалів, які не відповідають встановленим вимогам.

Законодавство в галузі радіаційної та ядерної безпеки

До законодавства про екологічну безпеку як складова входить законодавство в галузі радіаційної та ядерної безпеки. Радіаційна безпека — це неперевищення встановлених норм радіаційного впливу на населення та навколишнє середовище. Ядерна безпека — це використання ядерних матеріалів з дотриманням меж та умов, що забезпечують радіаційну безпеку.

Основним законодавчим актом у галузі радіаційної безпеки є Закон України "Про використання ядерної енергії та радіаційний захист". У цьому законі, який складається з 12 розділів, визначаються основні принципи радіаційного захисту та державна політика в цій галузі, національні норми та правила з ядерної та радіаційної безпеки. В окремому розділі визначено питання державного регулювання радіаційного захисту, повноваження органів державного управління та нагляду в цій галузі, особливості здійснення спостереження і контролю за радіаційною обстановкою та нагляду за дотриманням вимог радіаційної та ядерної безпеки.

В атомному законодавстві містяться норми і правила, пов'язані з порядком розміщення джерел іонізуючих випромінювань, обмеження щодо розміщення ядерних установок та установок для радіоактивних відходів, поводження з радіоактивними відходами, а також вимоги щодо перевезення радіоактивних відходів і речовин.

Закон України від 19 листопада 1997 р. "Про видобування і переробку уранових руд" регулює особливості правовідносин при видобуванні, переробці та використанні цих

корисних копалин, визначає особливості діяльності уранових об'єктів, захисту персоналу, населення, а також охорону довкілля від впливу іонізуючих випромінювань. У Законі, який налічує 17 статей, встановлено правові основи державного регулювання безпеки у зв'язку з впливом іонізуючих випромінювань під час видобування і переробки уранових руд, вдосконалення державного контролю, визначення особливостей -соціального захисту працівників уранових об'єктів. У цьому законодавчому акті встановлено положення щодо власності на уранові руди, продукти їх переробки та уранові об'єкти, вимоги державного регулювання при видобуванні та переробці уранових руд, особливості дозвільної діяльності в цій сфері (ст. 7), особливості вимог до проектування уранових об'єктів, їх експлуатації та забезпечення безпеки, а також припинення діяльності (ст. 10—12).

В окремих статтях цього закону передбачено вимоги до персоналу уранових об'єктів та особливості його соціального захисту. З метою захисту населення від можливого негативного впливу уранових об'єктів у місцях їх розташування встановлюються території з особливим режимом, санітарно-захисна зона і зона спостереження. На цих територіях здійснюється обов'язковий постійний контроль за станом радіоактивної обстановки.

Закон України від 14 січня 1998 р. "Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання" спрямований насамперед на забезпечення захисту життя, здоров'я та майна людей від негативного впливу іонізуючих випромінювань як під час виробничої діяльності, так і в разі радіаційних аварій.

Закон складається з п'яти розділів, які містять 24 статті. Крім загальних положень, у яких визначаються основні терміни, сфера дії закону та право людини на забезпечення захисту від впливу іонізуючих випромінювань і право на інформацію щодо стану захисту, в окремих розділах закону передбачаються основні дозові межі та рівні опромінення у разі радіаційних аварій (розд. 2), система заходів, спрямованих на забезпечення захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань (розд. 3), а також питання забезпечення компенсації та відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок впливу іонізуючих випромінювань.

У Законі встановлюються вимоги щодо оцінки стану захисту людини від іонізуючих випромінювань, обов'язки юридичних і фізичних осіб у цій сфері, система контролю та обліку доз опромінення, забезпечення захисту людини від впливу радіонуклідів, що містяться в будівельних матеріалах, продуктах харчування, продовольчій сировині та питній воді, під час лікування та здійснення медичної діагностики. Визначено також повноваження центральних і місцевих органів державної виконавчої влади щодо забезпечення захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань. Питання міжнародного співробітництва у сфері захисту людини від впливу іонізуючих випромінювань і прикінцеві положення містяться у п'ятому та шостому розділах цього законодавчого акта.

Забезпечення захисту людини та навколишнього природного середовища від шкідливого впливу радіоактивних відходів на сучасному етапі та в майбутньому передбачається в Законі України "Про поводження з радіоактивними відходами" від 30 червня 1995 р.

Цей закон складається з 12 розділів, у яких міститься 30 статей. Серед загальних засад Законом встановлено основні принципи державної політики у сфері поводження з радіоактивними відходами, з яких найважливішим є пріоритет захисту життя та здоров'я персоналу та населення, а також навколишнього природного середовища від впливу радіоактивних відходів згідно з державними нормами радіаційної безпеки.

У розд. 2—5 визначено повноваження органів державної влади в цій сфері, особливості державного регулювання безпеки та обов'язки юридичних і фізичних осіб при поводженні з радіоактивними відходами. Державний облік радіоактивних відходів, порядок розміщення, проектування, будівництва та введення в експлуатацію сховищ або об'єктів з переробки радіоактивних відходів, а також правовий режим територій, відведених для таких сховищ та об'єктів, передбачено в розд. 5—9.

Значне місце в законі відведено соціальним аспектам державної політики у сфері поводження з радіоактивними відходами (розд. 10), відповідальності за порушення законодавства у цій сфері, а також питанням міжнародного співробітництва у сфері поводження з радіоактивними відходами (розд. 11—12).

Складовою екологічного законодавства є Закон України від 5 березня 1998 р. "Про відходи", в якому поряд з поводженням з відходами передбачаються заходи щодо запобігання негативному впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини. Закон складається з десяти розділів, у яких міститься 45 статей. Загальні положення, відносини права власності на відходи та систему суб'єктів у сфері поводження з відходами передбачено в перших трьох розділах Закону. Компетенція органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також вимоги щодо здійснення державного обліку, моніторингу та інформування у сфері поводження з відходами визначаються в розд. 4—5. Окремим розділом закону передбачаються заходи і вимоги щодо запобігання або зменшення утворення відходів та екологічно безпечного поводження з ними. Крім заходів щодо обмеження та запобігання негативному впливу відходів у Законі встановлено вимоги щодо зберігання та видалення відходів, загальні вимоги щодо поводження з небезпечними відходами, а також порядок регулювання збирання, заготівлі, транспортування відходів, встановлення контролю і нагляду в сфері поводження з відходами, які здійснюють Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, інші спеціально уповноважені органи виконавчої влади в цій сфері.

У розд. 8—10 зазначено вимоги екологічного забезпечення заходів щодо утилізації відходів, зменшення обсягів їх утворення, визначено перелік правопорушень у сфері поводження з відходами і відповідальність за них, а також особливості міжнародного співробітництва у сфері поводження з відходами.

Правовий режим надзвичайних ситуацій та правова охорона радіаційне забруднених територій

Надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього середовища радіаційну обстановку на значній території України спричинила Чорнобильська катастрофа.

Особливий режим використання та охорони таких територій встановлено Законом України "Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи" від 27 лютого 1991 р. з наступними змінами та доповненнями.

Цим законодавчим актом передбачено критерії визначення та категорії зон радіоактивного забруднення.

Залежно від ландшафтних і геохімічних особливостей ґрунтів, ступеня перевищення природного доаварійного рівня накопичення радіонуклідів у навколишньому середовищі, пов'язаних з ними ступенів можливого негативного впливу на здоров'я населення, вимог щодо здійснення радіаційного захисту населення та інших спеціальних заходів, з урахуванням загальних виробничих і соціально-побутових відносин **територія, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, поділяється на зони:**

1) **відчуження** — це територія, з якої евакуйовано населення в 1986 р.;

2) **безумовного (обов'язкового) відселення** — це територія,

що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км² і вище, або стронцію від 3,0 Кі/км² і вище, або плутонію від 0,1 Кі/км² і вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 5,0 мЗв (0,5 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

3) **гарантованого добровільного відселення** — це територія з

щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 5,0 до 15,0 Кі/км², або стронцію від 0,15 до 3,0 Кі/км², або плутонію від 0,01 до 0,1 Кі/км², де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 1,0 мЗв (0,1 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період;

4) **посиленого радіологічного контролю** — це територія щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 1,0 до 5,0 Кі/км², або стронцію від 0,02 до 0,15 Кі/км², або плутонію від 0,005 до 0,01 Кі/км² за умови, що розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів перевищує 0,5 мЗв (0,05 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період. Додаткові критерії забрудненості ґрунту радіонуклідами можуть встановлюватись Національною комісією радіаційного захисту населення України з наступним затвердженням Верховною Радою України.

Критерії, за якими провадиться розмежування категорій зон, встановлюються Національною комісією радіаційного захисту населення України.

Межі цих зон встановлюються та переглядаються Кабінетом Міністрів України на основі експертних висновків Національної комісії радіаційного захисту населення України, Академії наук України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС України, Мінагропрому України, Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Державного комітету України з гідрометеорології за поданням обласних рад і затверджуються Верховною Радою України.

Карти зазначених зон, перелік населених пунктів, віднесених до цих зон, публікуються в центральній та місцевій пресі для загального відома і зберігаються у центральних та місцевих органах влади.

З метою вживання заходів в умовах надзвичайних екологічних ситуацій може діяти Закон України "Про надзвичайний стан" від 26 червня 1992 р.

Надзвичайним станом визнається передбачений Конституцією України особливий правовий режим діяльності державних органів, органів місцевого та регіонального самоврядування, підприємств, установ і організацій, який тимчасово допускає встановлені цим Законом обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб і покладає на них додаткові обов'язки.

Правовий режим надзвичайного стану спрямований на забезпечення безпеки громадян у разі стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій і епізоотій, а також на захист прав і свобод громадян, конституційного ладу при масових порушеннях правопорядку, що створюють загрозу життю та здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України через насильство.

Мета введення надзвичайного стану — якнайшвидше нормалізувати обстановку, відновити конституційні права і свободи громадян, а також права юридичних осіб, нормальне функціонування конституційних органів влади, органів місцевого і регіонального самоврядування та інших інститутів громадянського суспільства.

Надзвичайний стан вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові, усунути яку іншими способами неможливо.

Надзвичайний стан може бути введено за умов:

- 1) стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій, епізоотій, що створюють загрозу життю й здоров'ю населення;
- 2) масових порушень правопорядку, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їхні права і свободи;
- 3) блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів чи місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та управління, місцевого чи регіонального самоврядування;
- 4) спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України через насильство;

- 5) посягання на територіальну цілісність держави, що загрожує зміною її кордонів;
- 6) необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

За умов, що потребують вжиття невідкладних заходів для врятування населення або недопущення загибелі людей, надзвичайний стан може бути введено негайно і без попередження.

У постанові Верховної Ради України або указі Президента України про введення надзвичайного стану мають бути зазначені:

- 1) обставини, що спричинили введення надзвичайного стану відповідно до ст. 3, 4 Закону;
- 2) обґрунтування необхідності введення надзвичайного стану відповідно до ст. 4 Закону;
- 3) перелік конституційних норм, дія яких тимчасово призупиняється, перелік і межі надзвичайних заходів, а також вичерпний перелік тимчасових обмежень прав і свобод громадян;
- 4) державні органи, що здійснюють заходи надзвичайного стану, і межі їхніх надзвичайних повноважень;
- 5) межі території, на якій вводиться надзвичайний стан;
- 6) час, з якого вводиться надзвичайний стан, і його тривалість відповідно до ст. 11 Закону.

Рішення про введення надзвичайного стану доводиться органом, що запроваджує надзвичайний стан, до відома населення через засоби масової інформації не пізніше як за 6 годин до його введення, за винятком випадків, передбачених ст. 7 Закону. Надзвичайний стан на всій території України може бути введено на строк не більше як 30 діб і не більше як 60 діб в окремих місцевостях.

Якщо Верховна Рада України не продовжила строк дії надзвичайного стану, то після закінчення строку, передбаченого частиною першою цієї статті, дія указу чи постанови про введення надзвичайного стану припиняється.

Верховна Рада України може продовжити дію надзвичайного стану не більше як на 30 діб.

В умовах надзвичайного стану органи, що здійснюють управління на відповідній території, можуть наділятися надзвичайними повноваженнями для здійснення заходів, необхідних для якнайшвидшої нормалізації обстановки, відновлення конституційного правопорядку і законності, а також ліквідації загрози безпеці громадян.

У разі введення надзвичайного стану на підставах, передбачених п. 1 ст. 4 цього Закону, додатково до заходів, передбачених ст. 22 Закону, можуть вживатися такі заходи:

- тимчасове виселення людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень;
- тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів;
- встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарно-протиепідемічних заходів;
- запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;
- мобілізація ресурсів державних підприємств, установ, організацій, зміна режиму їх роботи, переорієнтація на виробництво необхідної в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;
- використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності, для відвернення небезпеки та ліквідації наслідків надзвичайних обставин;
- усунення від роботи на період надзвичайного стану керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, через неналежне виконання ними своїх обов'язків, призначення інших осіб, які тимчасово виконують обов'язки зазначених керівників.

З метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф у мирний час може проводитися цільова мобілізація, обсяги і термін проведення якої визначаються Президентом України.

У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається залучення працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. Забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їхнього здоров'я.

Забезпечення громадського порядку, охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах надзвичайного стану може здійснюватися силами та засобами органів і внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України, Служби безпеки України відповідно до чинного законодавства.

У виняткових випадках при запровадженні надзвичайного стану на підставах, зазначених у п. 1 ст. 4 цього Закону, коли стихійне лихо, епідемія, епізоотія, аварія чи катастрофа ставлять під загрозу життя й здоров'я населення і потребують термінового проведення великих обсягів аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт, Президент України може залучати до виконання цих робіт військові частини Збройних сил України.

Крім того, ряд найважливіших заходів для подолання екологічних аварій та катастроф передбачає Закон України "Про цивільну оборону" від 3 лютого 1993 р. Ним встановлено, що заходи цивільної оборони поширюються на всю територію України, всі верстви населення, а розподіл за обсягом і відповідальністю за їх виконання здійснюється за територіально-виробничим принципом.

Завдання Цивільної оборони України:

- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного походження і запровадження заходів щодо зменшення збитків та втрат у разі аварій, катастроф, вибухів, великих пожеж і стихійного лиха;
- оповіщення населення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний час та постійне інформування його про наявну обстановку;
- захист населення від наслідків аварій, катастроф, великих пожеж, стихійного лиха та застосування засобів ураження;
- організація життєзабезпечення населення під час аварій, катастроф, стихійного лиха та у воєнний час;
- організація і проведення рятувальних та інших невідкладних робіт у районах лиха і осередках ураження;
- створення систем аналізу і прогнозування управління, оповіщення і зв'язку, спостереження і контролю за радіоактивним, хімічним і бактеріологічним зараженням, підтримання їх готовності для сталого функціонування у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;
- підготовка і перепідготовка керівного складу цивільної оборони, її органів управління та сил, навчання населення вмінню застосовувати засоби індивідуального захисту і діяти в надзвичайних ситуаціях.

Для надання медичної допомоги населенню, охорони громадського порядку в осередках ураження та лиха, боротьби з пожежами, здійснення лабораторного контролю за станом навколишнього природного середовища, матеріально-технічного та інженерного забезпечення заходів з цивільної оборони залучаються міністерства та інші органи державної виконавчої влади.

Перелік міністерств, обсяг покладених на них завдань і порядок залучення їх до дій у надзвичайних ситуаціях визначає Кабінет Міністрів України.

Тема 9: МІЖНАРОДНЕ ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ТА СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ В ЕКОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ

Необхідність розв'язання глобальних екологічних проблем зумовила прийняття відповідних міжнародних правових актів, договорів, угод тощо, які у сукупності створили міжнародне екологічне право. Це право існує поряд з національними правовими екологічними системами. Водночас загальновизнані принципи і норми міжнародного екологічного права спонукають окремі країни приймати відповідні акти національного екологічного законодавства для розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері.

До загальновизнаних принципів в екологічній сфері відносять визнання державного суверенітету кожної країни, суверенну рівність окремих держав, територіальну недоторканність і цілісність, міжнародно-правову відповідальність в екологічній сфері, мирне розв'язання міжнародних спорів і конфліктів. Спеціальні екологічні принципи передбачають захист навколишнього середовища для нинішнього і майбутнього поколінь, неприпустимість заподіяння транскордонного забруднення, екологічно обгрунтоване використання природних ресурсів, неприпустимість радіаційного забруднення навколишнього середовища, захист Світового океану, заборону військового та будь-якого іншого негативного впливу на природне середовище, забезпечення екологічної безпеки навколишнього середовища.

Серед об'єктів міжнародно-правової охорони навколишнього середовища найбільше значення має охорона атмосфери землі й космічного середовища навколо неї та Світового океану. Інші природні ресурси (земля, надра, води, ліси та ін.) використовуються і охороняються відповідно до національного законодавства, до того ж існує міжнародне співробітництво в цій сфері.

Найважливішим джерелом міжнародного екологічного права є Декларація ООН з навколишнього середовища, яку прийнято в 1972 р. на всесвітній конференції ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, Швеція), Всесвітня хартія природи, прийнята Міжнародним союзом охорони природи.

На регіональному рівні, в рамках СНД, прийнято Угоду про взаємодію в галузі екології, охорони навколишнього природного середовища, створено Міжнародну екологічну раду (МЕР) і Міждержавний екологічний фонд (1992 р.).

Міжнародна правова охорона атмосфери Землі та космічного простору останніми роками набула як регіонального, так і глобального характеру. Насамперед це стосується охорони атмосфери від забруднення, збереження природного стану клімату та озонового екрану навколо Землі. Серед міжнародно-правових актів у цій сфері слід назвати Європейську конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великій відстані (Женева, 1972), у якій передбачено прагнення країн охороняти людину і навколишнє середовище, що її оточує, від забруднення повітря, вживати заходи щодо скорочення та попередження забруднення повітря тощо. Для здійснення контролю в цій галузі в межах Європейської економічної комісії ООН з проблем навколишнього середовища створено Виконавчий комітет.

Для охорони озонового шару в 1985 р. у Відні підписано Віденську конвенцію з охорони озонового шару, 1987 р. — Монреальський протокол про захист озонового шару. Деякі проблеми, пов'язані з охороною озонового шару, були відображені в рішенні Міжнародної конференції з проблем екології, яка відбулася 1988 р. в Гаазі (Нідерланди).

Міжнародно-правовий режим охорони і використання Світового океану передбачає заходи щодо охорони морського середовища від забруднення, регулювання виключної (морської) економічної зони та морського дна. Найважливішим актом з цих питань є Міжнародна конвенція з морського права, яку в 1992 р. підписали представники 119 країн

світу. Ця конвенція, яку називають "Хартія морів", складається з преамбули, 320 статей і дев'яти додатків. Вона закріплює правовий режим Світового океану в усьому його комплексі. Це, зокрема, правовий статус морських просторів, мінеральних і живих ресурсів Світового океану та його дна, правове регулювання діяльності держав щодо вивчення, використання природних ресурсів і просторів морського середовища. У Конвенції ООН з морського права знайшли відображення економічні та екологічні проблеми використання міжнародного району морського дна, економічної зони, охорони морського середовища від забруднення, а також міжнародного співробітництва в цій сфері. Конвенція ООН з морського права передбачає (ст. 192), що всі держави повинні здійснювати необхідні заходи для того, щоб їхня діяльність не завдавала шкоди іншим державам і морському середовищу.

Для вдосконалення екологічного законодавства і міжнародного співробітництва велике значення має Міжнародна конференція екологічних питань, яка відбулася в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро (Бразилія).

Серед основних 27 принципів, проголошених у Декларації РІО з навколишнього природного середовища та розвитку, слід назвати такі.

Люди — центр піклування в процесі постійного розвитку. Вони мають право на здорове і творче життя в гармонії з природою.

Згідно зі Статутом ООН і принципами міжнародного права, держави мають суверенне право на проведення власної природоохоронної політики та політики розвитку і гарантують у межах своєї юрисдикції або контролю, що їхні дії не зашкодять навколишньому середовищу інших держав чи районів, які перебувають за межами дії їхніх національних законів.

Право на розвиток має реалізовуватися з урахуванням того, що це відповідатиме потребам розвитку та природоохоронним заходам наступних поколінь.

Для того щоб досягти постійного та безпечного розвитку, природоохоронні заходи мають займати своє місце у процесі розвитку і не можуть розглядатися окремо від них.

Усі держави і всі люди співпрацюють у напрямі викорінення бідності, цієї обов'язкової умови постійного розвитку, прагнуть зменшити різницю у рівнях життя й краще задовольнити потреби більшості населення планети.

Спеціальної пріоритетності потребують країни, що розвиваються, особливо найменш розвинені, а тому найбільш екологічно вразливі. Міжнародні дії в галузі охорони природи та розвитку мають також відповідати інтересам і потребам усіх країн.

Держави повинні співпрацювати в дусі глобального партнерства, щоб зберегти, захистити та реставрувати здорову цілісність усіх екосистем Землі. Зважаючи на неоднаковий внесок у глобальне погіршення навколишнього середовища, держави несуть загальну, але диференційовану відповідальність. Розвинуті країни визнають свою відповідальність у міжнародному прагненні до постійного розвитку, враховуючи техногенне навантаження своїх суспільств на навколишнє середовище і на технології та фінансові ресурси, що перебувають у їх розпорядженні.

Щоб досягти стабільного розвитку та високої якості життя всіх людей, держави мають скорочувати та ліквідувати ті виробництва, що не відповідають схемі постійного та безпечного розвитку, а також проводити відповідну демографічну політику.

Держави мають співпрацювати в пошуках прийнятних наукових рішень, сприяти розробкам, адаптації, поширенню й передачі технології, включаючи нові та вдосконалені технології.

Природоохоронні проблеми розв'язуються найкраще за участі всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні. На рівні держави кожний індивідум матиме відповідний доступ до інформації про навколишнє середовище, яка надається представниками влади, а також можливість брати участь у процесі розроблення та прийняття рішень. Держави мають сприяти ознайомленню громадян зі станом навколишнього середовища шляхом поширення екологічної інформації. Повинен надаватися доступ до юридичних і адміністративних процедур.

Держави вводять в дію ефективне природоохоронне законодавство. Природоохоронні стандарти, завдання управління і пріоритети мають відображати той природоохоронний контекст та контекст розвитку, до яких вони застосовуються. Стандарти, які застосовуються деякими країнами, можуть бути невідповідними чи необґрунтованими економічними або соціальними витратами для інших країн, особливо для тих, що розвиваються.

Держави мають співпрацювати у створенні міжнародної економічної системи, що сприяє економічному зростанню і постійному розвитку в усіх країнах. Засоби торговельної політики з метою охорони природи не повинні бути засобами арбітражу або дискримінацією. При усуненні ситуацій, що загрожують навколишньому середовищу, треба уникати односторонніх дій, які не підпадають під юрисдикцію країни-імпортера. Природоохоронні заходи, які відносять до глобальних чи транскордонних проблем, мають базуватися на міжнародній згоді, що досягається усіма можливими засобами.

Держави розробляють законодавство, не забуваючи про відповідальність та компенсацію збитків потерпілим за забруднення та інші екологічні лиха. Держави також мають співпрацювати в розробці міжнародного закону щодо відповідальності та компенсації за шкідливі дії екологічних лих, що сталися внаслідок дій у їхній юрисдикції чи під їхнім контролем у районах, що не підпадають під їхню юрисдикцію.

Держави мають ефективно співпрацювати у несприятливих чи запобіганні розміщенню або перенесенню до інших держав будь-яких дій чи об'єктів, що призводять до деградації навколишнього середовища або визнані шкідливими для людини.

Для того щоб захистити навколишнє природне середовище, держави будуть широко застосовувати запобіжні заходи згідно зі своїми можливостями. Якщо виникне загроза серйозного чи безповоротного лиха, то відсутність повної наукової обґрунтованості не може бути використана як причина не витратити кошти на ефективні заходи щодо запобігання погіршенню стану навколишнього природного середовища.

Крім того, в Декларації передбачено ряд інших важливих принципів.

Органи державної влади мають добиватися проголошення інтернаціоналізації природоохоронних засобів і використання економічних важелів, беручи до уваги, що забруднювач у принципі відшкодовує витрати на усунення забруднення відповідно до інтересів суспільства і без деформації міжнародної торгівлі та інвестування.

Оцінка впливу на навколишнє середовище як державний важіль має використовуватися для запропонованих дій, що, як передбачається, шкідливо впливають на навколишнє середовище і є предметом для обговорення компетентних державних органів влади.

Держави повинні терміново повідомляти інші держави про будь-які природні лиха чи інші загрози, які можуть призвести до випадкового шкідливого впливу на навколишнє середовище певних країн. Міжнародна співдружність має докладати всіх зусиль для допомоги державам, що зазнали такого лиха.

Держави забезпечують першочергове та своєчасне інформування держав, які потенційно зазнають впливу дій, що можуть мати значний шкідливий міжкордонний ефект, і радяться з іншими державами на основі доброї волі на якомога ранній стадії.

Жінки відіграють основну роль у природоохоронному управлінні та розвитку. Тому повна їх участь у досягненні постійного розвитку — життєво важлива.

Творчість, ідеали та сміливість молоді світу треба мобілізувати для встановлення глобального партнерства, щоб досягти постійного розвитку та забезпечити краще майбутнє для всіх.

Місцеві жителі та їхні громади, місцеві товариства, які мають знання та досвід, відіграють важливу роль у природоохоронному управлінні та розвитку. Держави повинні визнати та належно підтримати їхню культуру та інтереси і сприяти їхній ефективній участі у досягненні стабільного розвитку.

Природні ресурси та навколишнє середовище народів, які перебувають під владою, залежністю та окупацією, повинні охоронятися.

Воєнні дії у своїй основі — руйнівні для постійного розвитку. Держави мусять поважати міжнародне право, забезпечувати охорону навколишнього середовища під час воєнних конфліктів.

Мир, розвиток та охорона навколишнього середовища — взаємозалежні та невіддільні.

Держави мирно долають усі незгоди з охорони навколишнього середовища відповідними засобами згідно зі Статутом ООН.

Держави та люди співпрацюють на основі доброї волі й у дусі партнерства в реалізації принципів, утілених в цій Декларації, і вдосконаленні міжнародного законодавства щодо постійного та безпечного розвитку.

Тому розроблюючи національну екологічну політику в Україні, варто було б поєднати зусилля в екологічній сфері з країнами колишнього Союзу РСР і розвивати їх безпосередньо з іншими країнами

Європи, Азії і Америки. Про необхідність об'єднання зусиль усіх країн і народів для подолання екологічних та інших аварій і катастроф досить наочно підтвердив досвід ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 р.

Міжнародне співробітництво України в екологічній сфері визначається Основними напрямами державної екологічної політики, а також міжнародними та міждержавними договорами та угодами.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено насамперед такими обставинами:

- глобальним характером екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони навколишнього природного середовища;
- необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.

Україна є учасником понад 20 міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень таких конвенцій та угод:

Договору про заборону випробування ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою (Москва, 1963); Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів біологічної і токсичної зброї, їх знищення (Лондон, Москва, Вашингтон, 1972; ратифіковано в 1975 р.); Конвенції про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів (Лондон, 1972; ратифіковано в 1975 р.); Конвенції про охорону світової культурної та природної спадщини (Париж, 1972; ратифіковано в 1988 р.); Конвенції про заборону військового та іншого ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище (Женева, 1976; ратифіковано в 1978 р.); Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (Женева, 1979; ратифіковано в 1980 р.) і протоколів до неї (Протокол про довгострокове фінансування спільної програми спостережень і оцінки поширення забруднювачів повітря на великі відстані в Європі (Женева, 1984; ратифіковано у 1985 р.); Протокол про обмеження викидів сірки принаймні на 30 відсотків (Гельсінкі, 1985; ратифіковано у 1986 р.); Протокол про обмеження викидів оксидів азоту та їх транскордонних потоків (Софія, 1988; ратифіковано у 1989 р.); Протокол про обмеження викидів легких органічних сполук та їх транскордонних потоків (Женева, 1991; не ратифіковано); Протокол про подальше скорочення викидів сірки (Осло, 1994; не ратифіковано)); Конвенції про охорону озонового шару (Відень, 1985; ратифіковано у 1986 р.); Конвенції про оперативне сповіщення у випадку ядерної аварії (Відень, 1986; ратифіковано у 1986 р.); Конвенції про допомогу у випадку ядерної аварії чи аварійної ситуації (Відень, 1986; ратифіковано у 1986 р.); Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар

(Монреаль, 1987; ратифікований у 1988 р.); Рамкової Конвенції про зміну клімату (Ріо-де-Жанейро, 1992; не ратифіковано); Конвенції про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992; ратифіковано у 1994 р.); Конвенції про захист Чорного моря від забруднень (Бухарест, 1992; ратифіковано у 1994 р.); Конвенції про охорону навколишнього середовища басейну ріки Дунай (Софія, 1994; не ратифіковано); Конвенції про ядерну безпеку (Відень, 1994; не ратифіковано).

Виконання Україною зобов'язань, що випливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами міжнародного права й урахування існуючої міжнародної практики під час розроблення нових законодавчих актів.

Найближчими роками слід очікувати значного збільшення міжнародних зобов'язань України, оскільки існує велика кількість конвенцій, приєднання до яких, а також підписання нових, мають для України суттєве значення й значно посилять можливості у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Найважливішими конвенціями є:

Конвенція про водно-болотні угіддя, які мають міжнародне значення, головним чином як місце перебування водоплаваючих птахів (Ромсар, 1971); Конвенція про охорону дикої фауни, флори та природного середовища їх перебування в Європі (Берн, 1979); Конвенція про охорону видів диких тварин, що мігрують (Бонн, 1979) та протоколів і угод до неї; Конвенція про контроль транскордонних перевезень токсичних відходів та їх видалення (Базель, 1989); Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті (Еспо, 1991); Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (Гельсінкі, 1992); Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Гельсінкі, 1992).

Поряд з виконанням зобов'язань України, що випливають із зазначених багатосторонніх договорів у галузі охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, в перспективі має важливе значення подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП — програма ООН щодо навколишнього середовища, СЕК ООН — Європейська Економічна комісія ООН, ПРООН — Програма розвитку ООН; МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН; ФАО — Організація з продовольства й сільського господарства; Центр ООН по населених пунктах; Комісія сталого розвитку; Глобальний екологічний фонд та ін.);
- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне море, Дунай, Карпати, Донбас та ін.);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії (проблеми відходів, перенесення забруднень повітряними і водними потоками та ін.).

Беручи участь у міжнародному співробітництві, Україна отримує допомогу в галузі охорони навколишнього природного середовища від міжнародного співтовариства. Слід зазначити, що кількість фінансових ресурсів, що виділяються в Україні на охорону навколишнього середовища, відрізняє її від багатьох розвинутих держав і навіть від деяких країн Центральної та Східної Європи. Це пов'язано з пізнім усвідомленням необхідності та вигідності інвестицій в охорону навколишнього середовища. Однак саме це дає змогу Україні розраховувати на міжнародне співробітництво і можливість отримання фінансової допомоги.

Інтерес може становити доступ до ринку з метою залучення екологічно чистих технологій та обладнання для захисту навколишнього природного середовища України. Інтеграція незалежної України у світове співтовариство уможливила безпосередньо міжнародну економічну, технічну та експертну допомогу.

Головними її напрямками є:

- гранти (безоплатна допомога) та в майбутньому можливі кредити Програми розвитку ООН, Програми охорони навколишнього природного середовища. Перші гранти було спрямовано на збереження біорізноманіття (дельта Дунаю та Східні Карпати), а також регіональне важливий проект-захист Чорного моря від забруднення;

- допомога Європейського Союзу в рамках технічної допомоги країнам СНД (TACIS). Хоча проблеми охорони навколишнього природного середовища не належать до пріоритетних програм

TACIS;

- міжнародна допомога окремих розвинутих країн (США, Канади, Нідерландів, Німеччини, Данії, Великобританії) як у рамках багатосторонніх програм, так і на підставі двосторонніх угод.

Міжнародна допомога насамперед повинна використовуватися згідно з внутрішніми регіональними пріоритетами для розв'язання проблем Дніпра та інших річок України, проблем якості питної води, проблем Донецько-придніпровського регіону, Полісся, Чорного та Азовського морів, ліквідації наслідків Чорнобильської аварії тощо.